

Szegedi Tudományegyetem
Természettudományi és Informatikai Kar
Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék

Földtudományok Doktori Iskola

A RENDSZERVÁLTOZÁS UTÁNI VÁROSSÁ AVATÁSOK MAGYARORSZÁGON

Doktori értekezés

Szerző: Szepesi Gábor Miklós

Témavezető: Dr. Becsei József
egyetemi tanár

Szeged
2008

Tartalomjegyzék

Előszó, célkitűzés	2
Irodalmi előzmények, alkalmazott módszerek	3
1. Elméleti háttér	7
2. A várossá nyilvánítások története, elvi-törvényi háttérének alakulása napjainkig	16
2.1. Várossá nyilvánítások a modern urbanizáció kezdetén	16
2.2. Várossá nyilvánítások a szocializmus időszakában	22
2.3. A várossá nyilvánítások törvényi szabályozása a rendszerváltozás után	27
2.4. A törvényi szabályozás átalakulásának következményei	30
2.5. A várossá válás motivációs tényezői	36
2.6. Kitekintés néhány kelet-közép-európai ország várossá nyilvánítási gyakorlatára	38
3. A földrajzi fekvés szerepe a várossá válásban	40
4. A népesség szerepe a várossá válásban	45
4.1. A népességszám jelentősége a várossá válásban	45
4.2. Népességváltozás a rendszerváltás után várossá avatott településeken	47
4.3. Népesedési folyamatok új városainkban	50
4.4. Az új városok népességének képzettség szerinti összetétele	57
5. A történelmi múlt jelentősége a várossá válás folyamatában	59
6. Az új városok gazdasági és infrastrukturális fejlettsége	63
6.1. A gazdasági és infrastrukturális fejlettség a statisztikai adatok tükrében	64
6.2. A gazdasági és infrastrukturális fejlettség változása	72
6.3. Jelentős ipari vállalkozások új városainkban	76
7. A politikai akarat, mint városodást befolyásoló tényező	79
8. Új városaink komplex fejlettségének mérése és összehasonlítása	88
8.1. A vizsgálat módszertana	88
8.2. A vizsgálat megállapításai	89
9. Nagyközségeink várossá válásának esélyei	97
9.1. Nagyközségeink általános jellemzése	97
9.2. A nagyközségek komplex fejlettségének mérése	107
9.3. A közeljövő nagyközségei	109
10. Összegzés	111
Summary	116
Köszönetnyilvánítás	121
Bibliográfia	122
Ábrák, mellékletek és táblázatok jegyzéke	126

Előszó, célkitűzés

A hazai társadalomföldrajz egyik nagy érdeklődést kiváltó témájává vált az 1990 óta bekövetkezett várossá nyilvánítások kérdésköre. Azért is számíthat egyfajta „korszakhatárnak” a rendszerváltás, mivel az ezt követő közel két évtizedben csaknem megduplázódott a városok száma, míg az 1945 utáni időszakban ilyen mértékű változáshoz közel 40 esztendőre volt szükség. Így fordulhat elő, hogy jelentősen megváltozott a várossá avatott és a tényleges állapot alapján városnak tekinthető települések egymáshoz viszonyított aránya: amíg a dualizmus időszakában még számos olyan települést figyelhattunk meg Magyarországon, amelyik városi funkciókkal rendelkezett, ám városi ranggal nem bírt, addig napjainkban egyre több olyan települést nyilvánítanak várossá, amelyek esetében a jelenlegi állapot – mindenekelőtt a központi, „városi” funkciók mennyisége és minősége – ezt nem indokolja. Új városainkat ilyen szempontból is kívánom vizsgálni.

Mindez természetesen összefügg a várossá nyilvánítás törvényi kereteinek módosulásával is. Dolgozatomban az elméleti háttér felvázolása után mindenekelőtt ezeknek a törvényi szabályozásoknak a történelmi fejlődését, változásait vizsgálom meg a modern urbanizáció magyarországi megjelenése óta.

Majd a továbbiakban azt kívánom vizsgálni, hogy a törvényekben említett tényezőkből (amelyek közül elsősorban, bár nem kizárólagosan a számszerűsíthetőkre koncentrálok) melyek bizonyultak a várossá válást leginkább elősegítő elemeknek. Mindezek alapján pedig arra is megkísérelek választ adni, hogy vajon jogos volt-e az új városok esetében a városi cím odaítélése, és hogy megfelel-e az adott település a város kritériumainak. Vizsgálódásaim során arra is kitérek, hogy a várossá válás utáni évek hogyan hatottak a település térségi szerepére, azaz hogyan változtak a fentebb említett kritériumok az esztendők során. Figyelembe kívánok venni még egy nem lényegtelen, a várossá válást meghatározó tényezőt, mégpedig a politikai akaratot. Nem véletlenül, hiszen a városi cím adományozásának kérdésköre nem csupán a szakma, hanem a politikai élet vitáit is kiváltja.¹

¹ Meg kell jegyeznem, hogy a nyugat-európai országok egy részénél a várossá nyilvánítás nem jelent problémát, hiszen általában egy helyi önkormányzattal rendelkező urbanizált települést vagy településegüttest értenek rajta, és csupán statisztikai fogalomként használják, hiszen meghatározott népességszámhoz (pl. 2000 vagy 10 000 fő) kötik. Magyarországon viszont a nem városi rangú települések fejlettségi szintjüket és intézményi, infrastrukturális ellátottságukat tekintve is olyannyira elmaradnak a fejlett országok városaitól, hogy nem elegendő meghatározott népességszám elérése után automatikusan megadni nekik a városi rangot, hanem bizonyos feltételeket kell szabni. (SZIGETI, 1997).

Ezt követően a vizsgálatban felhasznált és egyéb kritériumok alapján egy komplex mutatót kívánok összeállítani, amelynek mentén megkísérlem meghatározni az egyes városok egymáshoz viszonyított fejlettségét.

Ugyanakkor kitérek a potenciális városok, azaz a nagyközségek általános jellemzésére is, és elsősorban azt kívánom megvizsgálni, hogy ezek a települések milyen feltételek tekintetében maradnak le a már várossá nyilvánított településektől, és esetleg melyek azok a nagyközségek, amelyek már több szempontból is „megérdemelnék” a városi rangot. Ennek érdekében a nagyközségeknek ugyanezen szempontok alapján meghatározott komplex fejlettségét is meg kívánom adni, hogy összevethető legyen a településcsoport a már várossá avatott településekkel.

Irodalmi előzmények, alkalmazott módszerek

Vizsgálódásaim során egyrészt a hazai szakirodalomnak a témát közelebbről és távolabbról érintő elemeire támaszkodom. Az urbanizációt, és ezen belül a magyarországi folyamatokat már sok megközelítésből vizsgálták. Ennek megfelelően születtek – a teljesség igénye nélkül felsorolva – az urbanizációt általánosan jellemző munkák, amelyek hangsúlyozzák a folyamat szakaszos, ciklikus jellegét (ENYEDI, 1988; LACKÓ, 1988), az urbanizáció bizonyos részfolyamataira koncentráló elemzések (ilyen például a szuburbanizáció: TÍMÁR, 1999; TÍMÁR-VÁRADI, 2000; BAJMÓCY, 2002; DÖVÉNYI-KOVÁCS 1999, a városmarketing: KOZMA, 1995, a városok versenyképessége: ENYEDI, 1995; LENGYEL-RECHTIZER 2000, az Európai Unióhoz való kapcsolódás kérdésköre: BELUSZKY-GYÖRI, 1999 stb.). A településhálózat elemeinek általános jellemzésére is többen vállalkoztak már (pl. BECSEI, 2001; MENDÖL T, 1963; TÓTH J.), de készültek olyan összefoglaló munkák is, amelyek történeti sorrendet követve a magyarországi településhálózat, és ezen belül hazánk városainak átalakulását, fejlődését elemzik (pl. BELUSZKY, 2003; DÖVÉNYI, 2003). A szakirodalomban találunk olyan elemzéseket is, amelyek egyes történelmi időszakokra koncentrálnak (a XX. század első fele: HAJDÚ Z., az 1945 utáni néhány évtized: KÓRÓDI-KÖSZEGFALVI, 1971, a 90-es évek: BELUSZKY, 2000, CSATÁRI, 2002, GÁSPÁR, 2003, KÖSZEGFALVI, 1997, MOLNÁR, 2000, NEMES NAGY, 1995).

Ugyanakkor nem csupán a településhálózat egészének, hanem meghatározott részeinek specifikus jellemzése is fellelhető a szakirodalomban, ilyenek például a kisvárosokra fókuszáló művek. A kisváros településföldrajzi megközelítése korábban

meglehetősen ritka volt a hazai szakirodalomban. Bár az 1960-as évektől kezdve többen is megközelítették a városhálózat hierarchikus tagolódását (LETTRICH, 1965; BELUSZKY, 1967, 1973; TÓTH 1981), ám ezek a művek a kisvárosok kérdéskörét csak érintőlegesen vizsgálták. Ugyanakkor már ekkor megfogalmazódott egy olyan gondolat, hogy az 1960-as évek 3273 vizsgált települése közül 992 városiasnak, 434 pedig urbánusnak számít – ez a szám még napjaink városi jogállású településeinek a számát is meghaladja (LETTRICH, 1965). A kisvárosokra koncentráló tudományos vizsgálatok először az 1980-as években jelentek meg, összhangban az urbanizáció folyamatának módosulásaival (KÖSZEGFALVI, 1987, BÁNLAKY 1987). A kisvárosokkal kapcsolatban ekkor fogalmazódott meg az a következtetés, hogy azok sok tekintetben elmaradottnak tekinthetők, fejlesztésük érdekében pedig összehangolt beavatkozásokra van szükség, amelyek azonban nem károsíthatják a sajátos helyi települési arculatokat. A kisvárosok leginkább onnantól kezdve képezték a település-földrajzi kutatások egyik célpontját, amióta a várossá avatások száma – amint az dolgozatomban is kifejtem – ugrásszerűen megnőtt (RUDL, 1998, 2002; CSAPÓ, 1998; TÓTH, 1996; KÖSZEGFALVI, 2001; ZOLTÁN 2002, 2003). A kutatások kiemelik a kisvárosoknak – a településhálózattal kapcsolatos szerepkörök közül – a kistérségi (részben potenciális) integráló szerepét.

Külön ki kell emelni azokat a kutatásokat, amelyek a kisvárosokon belül is azokat a településeket vizsgálják, amelyek – városi címük ellenére – nem rendelkeznek komolyabb városi szerepkörrel (pl. BELUSZKY-GYÖRI, 2006, DÖVÉNYI, 2006, PIRISI-TRÓCSÁNYI, 2006). Ennek a településcsoportnak többféle megnevezése létezik a különféle szakirodalmakban (pl. faluváros, felsodort falu, aligváros, címzetes város stb.).

A témához kapcsolódó kutatások egy része nem az ország egészét, hanem a regionális folyamatokat vizsgálja. Ez vonatkozik bizonyos régiókra (pl. Északnyugat-Dunántúl: CSAPÓ-KOCSIS, 1997, Dél-Dunántúl: PIRISI-TRÓCSÁNYI, 2006), megyékre (MÁTHÉ, 1994), illetve városokra (pl. Budapest és agglomerációja: IZSÁK, 2003 stb.) is.

A fenti szakirodalmon túl kiemelten foglalkoztam a várossá nyilvánítás problematikáját elemző munkákkal. Ezek egy része közigazgatási szempontból, a törvényi háttér alakulásának feltárásával közelíti meg a kérdést (HAJDÚ Z., 2005; HENCZ A., 1973), más része a társadalomföldrajzi aspektusokat hangsúlyozza (KISS É., 1997; SZIGETI, 1997). Megjegyzem, a várossá avatások kérdése a szakirodalomban a fenti műveken túl többnyire csak érintőlegesen (vagy még úgy sem) szerepel, nem véletlen, hogy dolgozatomban ennek hátterére külön hangsúlyt fektetek. Általában azonban a várossá nyilvánításokkal foglalkozó szerzők többnyire konszenzusra jutnak abban a tekintetben, hogy a várossá avatási folyamatokat nem kell feltétlenül berekeszteni, csupán körültekintően kell szabályozni.

A várossá avatásra leginkább esélyes településekkel kapcsolatos legnagyobb szabású felmérést a Pécsi Tudományegyetemen (akkor még Janus Pannonius Tudományegyetemen) végezték el – a Belügyminisztérium felkérésére – az 1990-es évek közepén. Ebben megvizsgálták a városhiányos térségeket, és javaslatokat tettek arra vonatkozóan, hogy mely települések szolgáltak rá leginkább a városi címre. A kutatás célja az volt, hogy – a városhiányos térségek lehatárolásával – kialakítsák az optimális magyarországi városhálózatot (TÓTH-TRÓCSÁNYI, 1996). A városi rangra érdemes 105 település közül eddig 68 lépett előre a közigazgatási ranglétrán – jelezve a felmérés létjogosultságát –, időközben azonban 30, a tanulmányban nem szereplő, elsősorban Pest megyében, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében és néhány üdülőkörzetben található nagyközség is megszerezte a városi címet.

A várossá avatások kérdéskörével a Pécsi Tudományegyetemen ezt követően is komolyabban foglalkoztak. Az itt kutatók írásai alapján összeállított honlap (www.varossanyilvanitas.hu), illetve az utóbbi években közölt különféle publikációk is többféle szemszögből (pl. településföldrajzi, jogi, önkormányzati stb.) vizsgálják a rendszerváltozás utáni várossá avatásokat, és következtetésük az ebben a témában kutatókéhoz hasonló: a várossá avatási folyamatokat nem megállítani, hanem megfelelő módon szabályozni kell (PIRISI-TRÓCSÁNYI, 2007, TRÓCSÁNYI-PIRISI-MALATYINSZKI, 2007).

A magyar nyelvű szakirodalom egy része kitér a várossá nyilvánításoknak a környező országokban jellemző gyakorlatára (KOVÁCS, 2005, KOVÁCS, 2007, BENEDEK, 2006). Ugyanakkor a külföldi szakirodalom is foglalkozik a rendszerváltozásnak a kelet-közép-európai urbanizációra, illetve a várossá avatási tendenciára tett hatásaival, összevetve a szocialista idősakkal (KORCELLI, 2000, MUSIL, 1992, SYKORA, 2006).

A dolgozatomban röviden szintén elemzésre kerülő potenciális városokkal, azaz a nagyközségekkel a hazai szakirodalom csak rendkívül érintőlegesen foglalkozik (SZIGETI, 2002b, ZOLTÁN, 2002, 2003). Ez feltehetőleg azzal is összefügg, hogy jelenleg a nagyközségi címhez nem kapcsolódnak érdemi szerepkörök, létszámuk pedig a várossá nyilvánítások miatt fokozatosan csökken (PIRISI, 2007).

A kisvárosok és nagyközségek kérdéskörével, a várossá avatás problematikájával is foglalkozott a 2007. évi szombathelyi település-földrajzi konferencia, melynek fontosabb megállapításait dolgozatomba is igyekeztem beépíteni (CSAPÓ-KOCSIS, 2008).

Kutatási módszereim egy részét tehát a vonatkozó irodalom elemzése és összevetése képezte. Emellett azonban dolgozatomban egyik alappillért a kvantitatív adatgyűjtési módszer jelentette (LETENYEI, 2006). Ezek jelentős része másodlagos forrás, ami ugyan olyan adatbázisokon alapul, amelyeket nem feltétlenül kutatásom céljaira állítottak össze, ennek

ellenére a szükséges összefüggések megállapításához és a következtetések levonásához elengedhetetlennek bizonyultak. Ilyenek mindenekelőtt a Központi Statisztikai Hivatal jóvoltából álltak a rendelkezésemre. Felhasználtam a Helységnévtárakat, a Megyei Statisztikai Évkönyveket 1990 és 2006 között, a régiókról 2005-ben készült Helyzetkép című kiadványokat, illetve a Népszámlálási adatokat is. A felsorolt statisztikai adatbázis egy része az utóbbi években immár elektronikus formában is hozzáférhető (www.ksh.hu). Egyes adatok – főként a nagyközségek esetében – forrását a KSH Településszisztematikus Adatbázis információgyűjteménye jelentette. A fenti forrásokból származó másodlagos adatgyűjtés előnye, hogy megbízható, ellenőrzött forrásból származnak, területileg egyértelműen lokalizáltak, összehasonlíthatóak, áttekinthetőek és kezelhető méretűek (NEMES NAGY, 2005).

A KSH által összegyűjtött adatok – azok nem teljes körű publikációja nyomán – azonban kiegészítésre szorultak, így adatbázisomat elsődleges forrásokkal is kiegészítettem. Ennek érdekében vettem fel a kapcsolatot az érintett települések jegyzőivel, akik készséggel álltak rendelkezésemre a hiányzó adatok pótlása érdekében. Különösen fontos volt ez az utóbbi évek várossá avatott települései és a nagyközségek esetében, de néhány intézményi mutatót is ilyen módon pótoltam. Az egyes településekre vonatkozó történeti forrásaimat a Magyarország megyéit feldolgozó kézikönyvek és a Területi Statisztika kapcsolódó számai képezték.

Statisztikai adatszámításaimat egy, az új városok egyfajta fejlettségét jelző komplex mutató összeállításával tettem teljessé, amely egy normalizált, a maximum-minimum intervallumra levetített skála, és amelyet más kutatásokban (pl. Humán Fejlettségi Index összeállítása) is eredményesen alkalmaztak (NEMES NAGY, 2005, BENEDEK, 2006).²

Vizsgálódásaimat zömmel saját szerkesztésű térképes ábrázolásokkal kívánom szemléletesebbé tenni. Ebben az ArcView GIS 3.3 szoftver adatbázisa és térképrajzolási metodikája nyújtott segítséget. Itt jegyzem meg, hogy a rendszerváltás (különösen az 1945) előtti ábrázolásoknál és elemzéseknél is csupán a trianoni Magyarországra koncentrálok, tehát elsősorban a jelenlegi országhatárok között fekvő városok történelmi múltját vizsgálom. A térképes szemléltetéseknel igénybe vettem a KSH fentebb említett elektronikus adatbázisát is.

A kézirat lezárásának időpontja: 2008. június 30.

² A jelzett komplex fejlettségi mutató kiszámításának módszertanát a 8. fejezetben részletesen kifejtem, továbbá abban a fejezetbe kívánom azt is megindokolni, hogy miért ezt a módszert, nem pedig számos más lehetőséget választottam vizsgálódásaim során.

1. Elméleti háttér

Az urbanizálódás, a lakossági életkörülmények átformálódásának színterét a települések képezik, amelyek alkalmasak arra is, hogy egyben tükrözzék az urbanizáció folyamatát (BECSEI, 2001). Ezért mindenekelőtt a település definícióját kell megvizsgálni, amellyel kapcsolatban a településföldrajz kutatói több lehetőséget is megadnak. MENDÖL T. (1963) úgy fogalmazott, hogy „településen értjük egy embercsoportnak, az embercsoport lakóhelyének és munkahelyének térbeli együttesét.”. BELUSZKY P. (1973) már funkcionális oldalról igyekezett megközelíteni a kérdést, így szerinte „a település egy embercsoportnak a bővített társadalmi újratermelés céljait szolgáló, ezen embercsoport által igénybe vett létesítményeknek [...] a lakosság mindennapos, rendszeres mozgástere által kijelölt egysége”. TÓTH J. 1988-ban úgy vélte, hogy a település „egy adott földrajzi környezetben, annak elemeivel intenzív kölcsönhatásban élő gazdasági, társadalmi és műszaki struktúrák rendszere” (TÓTH, 1988). Úgy gondolom, a fenti meghatározások ma is időtállóak, hiszen valamennyi joggal hangsúlyozza a településen lévő különféle, elsősorban az ott élők elhelyezkedésével és megélhetésével kapcsolatos létesítmények, intézmények fontosságát, jóllehet az utóbbi évtizedek folyamatai (különösen a nagyvárosok környéki ingázás) miatt tény, hogy egy adott településen élők nem feltétlenül ugyanannak a településnek az intézményeit veszik igénybe mindennapi szükségleteik kielégítése érdekében.

A települések rendszerbe helyezésének fogalmi háttere az 1950-es évektől alakult ki, amikor először vetődött fel komolyabban a regionális tervezés iránti igény. Ezzel kapcsolatban jött létre a településhálózat fogalma, amely alatt kezdetben csupán az infrastruktúra műszaki, technikai elemei által összekapcsolt települések hálózatát értették, tehát nem szerepeltek benne még a társadalmi tevékenységek, funkciók által létrehozott kapcsolatok (PERCZEL K., 1966). A szintén a témával foglalkozó MAJOR JENŐ (1962) már kitért erre a kritériumra is, hiszen szerinte a településhálózat magában foglalja mindazokat a sajátságokat, amelyek a különböző nagyságú és típusú, valamint funkciójú települések egymáshoz viszonyított helyzetében valamely terület természeti földrajzi alkatának, gazdaságföldrajzi jellegének és településtörténeti fejlődésének sajátosságai felismerhetők. Véleményem szerint a településhálózat csak ilyen mértékű komplexitásában vizsgálható. Ennek megfelelően, összevetve a TÓTH JÓZSEF által fentebb említett település-fogalommal, a „településhálózat adott földrajzi környezetben a történelem folyamán kialakult társadalmi-gazdasági-műszaki struktúrák olyan térbeli (területi) rendszere, amelynek csomópontjai a

települések, s az adja a tartalmát, hogy az egyes településekben meglévő hasonló struktúrák milyen mennyiségben és funkciókkal, hogyan kapcsolódnak egymáshoz” (TÓTH, 1988). A szintén a témához kapcsolódó településállomány fogalma MENDÖL TIBOR szerint ugyanakkor nem a települések rendszerbe sorolását, hanem egyszerűen azok leíró jellegű felsorolását, területi elhelyezkedésük ismertetését takarja (MENDÖL, 1963). Ennek a településhálózatnak a központi elemét alkotják a városok, amelyek alapjaiban meghatározzák annak fejlődését, tekintettel arra, hogy a társadalom és a gazdaság fejlődésével, korszerűsödésével a fejlettebb struktúrák, műszaki megoldások elsőként a városokban jelennek meg, és onnan terjednek tovább a falvakba is (KÖSZEGFALVI, 2004).

A város fogalmának meghatározására is sokféle megoldás született, attól függően, hogy melyik tudományág képviselőjétől származott. A jogászok a városi rang megszerzéséhez kötik a fogalmat, az építészek a beépítettség mértékéhez stb. Tekintettel arra, hogy a lakosság térpályái folyamatosan táguznak és válnak sokrétűvé (pl. hivatásforgalmi, rekreációs, kereskedelmi stb.), emiatt pedig bekövetkezik a települések térbeli fellazulása és egymásba olvadása (ingázás, agglomerálódás, szub- és konurbanizáció stb.), a város fogalmának vitathatatlan definiálása aligha lehetséges (BELUSZKY-GYÖRI, 2006). Természetesen nem csupán tudományosan lehet megközelíteni a kérdést, hiszen W. SCHNEIDER 1973-as könyvében úgy definiálja a várost, hogy „az a világ, amelyet az ember maga számára épít” (IZSÁK, 2003). Ennek a meglehetősen tág kritériumnak nyilvánvalóan valamennyi újonnan született város megfelel, ezért célszerűbb a földrajztudománynak a funkciók kérdéséből származó városfogalmait kiindulópontként tekinteni, különös tekintettel MENDÖL TIBOR definíciójára, miszerint a város a területi munkamegosztás jellegzetes formája, mégpedig a területi munkamegosztásban a központi – tehát vagy a területet intenzívebben kihasználó, vagy pedig a kevésbé mindennapi szükségleteket ellátó – tevékenységre specializálódott település (MENDÖL T., 1963). A kutatások alapjául is szolgáló városstatisztika is hasonlóan fogalmaz: a város a területi munkamegosztás központi tevékenységekre specializálódott jellegzetes településformája, amely a településhálózatban környezetének központi helye, és amely – az ország termelőerőinek fejlettségi fokához képest – magas színvonalú ellátást nyújt népessége számára (KOVÁCS T., 1969, 2005).³ Ennek

³ Az 1960-as és az 1970-es évek településekkel foglalkozó publikációiban megfigyelhető, hogy a kutatók egy része (pl. a fentebb említett Mendöl Tibor és Kovács Tibor is) városképzőnek tekintette a települések speciális (mindenekelőtt az ipar, vagy akár a mezőgazdaság) és városi alapfunkcióit – amelyek a „szolgáltató” funkciók hierarchiájában felsőbb fokon álló intézményeket jelentik – is. Beluszky Pál ezzel szemben úgy vélte, hogy csak a szűkebb értelemben vett központi szerepkör (a városi alapfunkció) tekinthető városképzőnek, mivel például az

megfelelően az új városok vizsgálatakor úgy vélem, különös tekintettel kell lenni arra, hogy milyen központi funkciókkal bírnak, hiszen ezek alapján tudnak a törvényben is rögzített meghatározó térségi szereppel rendelkezni. A központi funkciókat pedig mindenekelőtt az különbözteti meg az alapfunkcióktól, hogy azok nem csupán az ember mindennapi megélhetéséhez szükségesek (pl. lakás, alapfokú oktatás, alapvető egészségügyi ellátás stb.), hanem a szükségleteket egy magasabb minőségi színvonalon kívánják kielégíteni, ugyanakkor nagyobb számú embercsoport ellátására alkalmasak, így nem fordulhatnak elő a településhálózat valamennyi elemében. Településhálózati szerepénél fogva a város tehát a csere (legyen szó árurol, tudásról, információról, vagy akár eszméről, „kultúrákról”), az érintkezés, a „találkozások” kitüntetett színtere a területi munkamegosztás által strukturált világban. Központi szerepkörénél fogva a városok jelentős térszervező erővel rendelkeznek, s így hatalmi, döntési központot képeznek. Az újonnan várossá vált települések azonban egyre kevésbé felelnek meg ennek a földrajzi megfogalmazásnak – központi funkcióik ugyanis meglehetősen hiányosak –, így érdemes a városok meghatározását többféle nézőpontból is vizsgálni. Megjegyzendő azonban még, hogy a központi funkciót és a térségi szerepkört az ország különböző területein másképp kell értelmeznünk, mivel az aprófalvas dunántúli térségben akár alapfokú intézmények is képezhetnek központi szerepkört, mégsem lesz az adott település város. A várost a falutól így leginkább a településhierarchiában elfoglalt helye különbözteti meg, amit a városi funkciók összetétele, az intézmények megléte vagy hiánya, a városi funkciók választéka határoz meg. (BELUSZKY-GYÖRI, 2006)

Történelmileg a város egy kiváltságos helyzetben lévő településtípusnak, a társadalmi-szellemi elit lakóhelyének számított. A városok kiváltságolt helyzetüket a középkorban, olykor hosszadalmas küzdelmet követően szerezték meg, aminek eredményeképpen széles körű jogokra – pl. árumezállítás, vásártartás, vámmentesség stb. –, önkormányzatra, saját alkotmányra és jogrendszerre tehettek szert (MUMFORD, 1961). A korabeli várost így több szempontból is elkülöníthetjük a modern városoktól: különleges jogi helyzetben voltak, zárt, önálló egységet képeztek (aminek kifejezésére szolgált például a városfal), ugyanakkor szigorú belső rend, a város központjához rendezett szerkezet jellemezte ezeket (CSÉFALVAY, 1994). Ma viszont ezt a korábban jellemző kiváltságolt állapotot nem mondhatjuk el, ha azt vesszük figyelembe, hogy a Föld népességének nagyobb része városlakó (TRÓCSÁNYI, 2007).

ipar csak közvetett szerepet játszik ebben: olyan népességtörmörölések kialakulását eredményezte, amelyek szükségessé tették a lakosság ellátását biztosító városi alapfunkciók meglepedését is. A városok és a fálvak közötti megkülönböztetés alapja – mint azt későbbi tanulmányaiban is kifejti – nem az ipari, mezőgazdasági és közlekedési funkciók volumene, hanem a településhálózatban betöltött szerepük. A városok egymás közötti hierarchikus tagolódását pedig nem a városok funkcionális – gazdasági – típusai, hanem a városi alapfunkciók mennyiségének és minőségének kombinációja határozza meg (BELUSZKY, 1973).

Amíg korábban a város fogalma szinte egyet jelentett a városi joggal, addig ma a modern város alatt – nagyon leegyszerűsítve – a nagy lélekszámú, sűrűn benépesült és beépített települést értjük, amelyik – a történelmileg értelmezett várossal ellentétben – gazdasági, társadalmi és kulturális tekintetben is jóval nyitottabbá vált (CSÉFALVAY, 1994).

Gyakorlatias szempontból is megközelíthető a város fogalma: az Országgyűlésben Zongor Gábor MSZP-s képviselő által emlegetett megfogalmazás szerint a város olyan település, ahol az ember vasárnap reggel elsétálhat a központba, beülhet egy kávéházba, s ott elolvashatja a frissen vett újságot (BABUS, 1999). A tudományosnak a legkevésbé sem nevezhető definíció azonban összhangban van a város földrajzi megközelítésével, hiszen a városi településnek kell rendelkeznie egy jól körülhatárolható központtal, ahol olyan funkciók kapnak helyet (pl. kávéház, vasárnap reggel is nyitva tartó újságárus), amelyek a falusi településeken nem figyelhetők meg.

A szociológiai értelemben vett város olyan település, amelyik lakossága és környezete, a környező falvak számára bizonyos központi funkciókat lát el. Ebbe tartoznak a szaküzletek, a specializált orvosi, egészségügyi intézmények, a különféle oktatási és művelődési intézmények is. Az ilyen jellegű szociológiai megközelítés párhuzamba állítható a település-földrajzi definícióval is. Egy másik szociológiai megfogalmazás a városok lakosságának heterogenitását hangsúlyozza a műveltségük, a foglalkozásuk és az életszínvonaluk tekintetében, hozzátéve azt, hogy ilyen körülmények között az emberi kapcsolatok meggyengülnek, elszemélytelenednek (CSAPÓ-KOCSIS, 2008).

Közigazgatási-jogi értelemben a városfogalom általában eltér a különböző diszciplínák, így a településföldrajz definíciójától is. Emiatt fordulhat elő az, hogy a településföldrajzi és a jogi értelemben vett városok száma nem egyezik meg egymással (CSAPÓ-KOCSIS, 2008). Magyarországon a közigazgatási jog különíti el egymástól a városi településeket a községektől és a nagyközségektől. Az alkotmány 41.§ (1) bekezdése értelmében azonban a városi településeken belül is többféle típust különíthetünk el: a fővárost és a megyei jogú városokat a törvény kiemeli. Az alaptörvény 42. §-a értelmében a fővárost, a megyéket, a városokat és a községeket is megilleti a helyi önkormányzás joga, és mivel – a 43. § értelmében – a helyi önkormányzatok egyenlő alapjogokkal rendelkeznek, igazán jelentős különbség a településtípusok között – jogi értelemben – nincs.

A várossá nyilvánítást a rendszerváltozás követően – amint azt a 2. fejezetben is részletezem – a helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi XLV., illetve a területszervezési eljárásra vonatkozó 1999. évi XLI törvény szabályozza.

Az Önkormányzati és Területfejlesztési Minisztérium a várost a törvényben előírt közszolgáltatások térségi ellátójaként, szervezőjeként definiálja, vagyis hangsúlyozza központi szerepkörét, összhangban a város társadalomföldrajzi megközelítésével.

Közigazgatási-jogi értelemben a környező országok városmeghatározása hasonlóságot mutat a hazaival: azok a települések lesznek városok, amelyeket azzá nyilvánítanak. Ennek feltételei azonban országonként eltérőek – ezt a 2.6 fejezetben részletesen is kifejtem –, hiszen vannak olyan országok (pl. Csehország és Szlovákia), ahol egy bizonyos lélekszámot elérő település tehet szert városi rangra, más országokban (pl. Románia) ezen felül egy többféle tényezőtől álló szempontrendszer bizonyos hányadának kell teljesülnie a várossá avatáshoz (KOVÁCS, 2007).

Általában az Európai Unió országaiban is a népességszám alapján, tehát statisztikai módon meghatározott városokról beszélhetünk. Ez a gyakorlat azonban nem csak az Európai Unióra igaz, hiszen például Japánban is ezt a logikát követik, ahol 50 000 fő feletti lélekszámmal rendelkező települések tehetnek szert városi rangra – ez az érték Földünkön a legmagasabb. Eközben a várossá válás legalacsonyabb küszöbét a ritkán lakott Izlandon, Svédországban és Norvégiában (200 fő) figyelhetjük meg (KOVÁCS Z., 2001). A lélekszám szerinti besorolás általában sok tényezőtől – népsűrűség, közigazgatási rendszer stb. – függ, ezért aztán az is előfordulhat, hogy egymással tőzsomszédságban fekvő országokban is gyakran élesen eltérő kategóriákat alkalmaznak. Például az a település, amely a népességszám tekintetében Németországban már városnak számít, a szomszédos Svájcban – mivel a várossá válás alsó határa 10 000 lakos – még csak falunak tekinthető (CSÉFALVAY, 1994). Általában azt állapíthatjuk meg, hogy minél fejlettebb egy ország (pl. skandináv országok, Ausztrália, Kanada, Új-Zéland), annál alacsonyabb a városi jogálláshoz szükséges népességszám, kivéve Japánt és Svájcot (KOVÁCS Z., 2001).

Az államoknak van egy csoportja, amelyik nem a népességszámhoz, hanem egyéb tényezőkhöz köti a városi cím adományozását. Latin-Amerikában például a közigazgatásban betöltött szerepkör a legfőbb rendező elv (pl. Dominikai Köztársaság, Salvador, Guatemala stb.), de igaz ez Kínára és Törökországra is. Máshol pedig komplex mutatók alapján (pl. központi funkciók megléte, foglalkozási szerkezet, népsűrűség, infrastruktúra fejlettsége stb.) különítik el a várost a falutól, így a várost mintegy funkcionális értelemben definiálják (KOVÁCS Z., 2001). Romániában ugyanakkor a városokat – azon túl, hogy meghatározott lélekszámhoz kötik a különböző rangú városi településeket – olyan településnek tekintik, amelyben a munkaerőforrás nagy részét változó felszereltségi és ellátottsági szintű nem-mezőgazdasági tevékenységekben foglalkoztatják, amely állandó és jelentős társadalmi-

gazdasági hatást gyakorol a környező térségre (BENEDEK, 2006). Tehát a városi települések megítélésénél a foglalkozási szerkezetet és a környezetére gyakorolt hatásokat is figyelembe veszik.

A „város” szó megjelölésére az idegen nyelvekben olykor több kifejezést is használnak. Az angol *city* és *town* szavak is kifejezik a „várost”, a különbséget azonban az jelenti, hogy az előbbi megjelöléssel bíró települések királyi okirattal is rendelkeznek a várossá nyilvánításról. Az Egyesült Államokban ugyanakkor államonként eltér a települések helyzete, ezért itt nem beszélhetünk jogi értelemben vett egységes városkategóriáról.

Tekintettel arra, hogy a rendszerváltozás után várossá avatott települések mindegyike kisvárosként lépett a magyarországi városhierarchiába, így célszerű a kisváros fogalmát is tisztázni. A kisváros nem feltétlenül méretbeli kategóriaként meghatározható településtípus, tekintve, hogy gyakran azonos méretű, ám az ország különböző területein elhelyezkedő településekhez eltérő jellegű központi szerepkörök párosulnak. BELUSZKY PÁL a kisvárosok csoportját funkcionális alapon különíti el, mintegy „feltárazó módszert” alkalmazva (BELUSZKY, 2003), TÓTH JÓZSEF a 25 000 főt tekinti a kisvárosok és a középvárosok választóvonalának (TÓTH, 1996), míg KÖSZEGFALVI GYÖRGY a 30 000 fős lélekszámot tartja a felső határnak (KÖSZEGFALVI, 2004), csakúgy, mint az Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió 1971-ben. Ugyanakkor a kutatások között találunk olyan megközelítést is, miszerint a kisváros nem is elsősorban településhálózati kategória, hanem legalább annyira társadalmi minőség, amely a benne lakók számára meghatározott minőségű életteret, társadalmi közeget jelentő környezetet biztosít. Sajátos vonásai, hogy a társadalmi tevékenységek már specializáltak, de nincs még jelen az adott tevékenységtípus minden formája és szintje, ugyanakkor viszonylagos társadalmi egységgel rendelkezik, történeti tudata pedig általában a jelenbe épül (BÁNLAHY, 1987).

Kisvárosaink – és ezáltal új városaink – fejlettségi szintjét egyfajta történelmi meghatározottság jellemzi: ugyan egy részük a modern urbanizáció kezdetén – főként különböző külső tényezők, pl. a vasúthálózat kiépülése vagy a gyáripár kialakulása – rendkívül gyors fejlődésnek indult, nagy többségükre azonban az jellemző, hogy csekély helyi és helyzeti energiákkal rendelkeztek, az infrastruktúra és az iparfejlődés erővonalaitól távolabb helyezkedtek el, így ez maradandó hátrányt jelentett számukra, következményei pedig még ma is érvényesülnek, ami kihat a magyarországi településrendszer kiegyensúlyozatlan fejlődésére is (KÖSZEGFALVI, 1987).

A kisvárosokon belül – a várossá avatások nagy számának következtében – el kell különíteni az új kisváros-típusokat (TÓTH-TRÓCSÁNYI, 1996). Ez a térszerkezeti típus valamelyik kistérségnek vagy mikrotérségnek a központja, amely ugyan sokoldalú funkciókat koncentrálna (főként a humán területen), ám egyetlen ágazati funkciója, illetve vonzása sem számít kiemelkedőnek. Ebbe az új kategóriába sorolható a legutóbbi esztendőknél során városi címet nyert települések egy része, amelyek ma a legkisebb városok. Ezeket a városokat a kapcsolódó irodalom – ahogy már fentebb is említettem – többféleképpen is nevezi, legyen szó szakmai vagy zurnalisztikai megközelítésről. Ilyen kifejezés pl. a faluváros, a törpeváros, a címzetes város, a ceremóniális város, a csinált város, illetve az aligváros, de a „felsodort falu” kifejezés is megjelent az utóbbi években, ami burkoltan arra kíván célozni, hogy ezek a települések esetlegesen érdemtelenül jutottak címükhöz (TRÓCSÁNYI, 2007).

Az új kisváros-típusú településeknek a tömeges várossá válás következtében megugró nagy száma miatt, úgy gondolom, időszerű lehet elgondolkodni a város fogalmának újbóli meghatározásán. Mivel a korábban várossá avatott (zömmel nagy- és középvárosi) települések és az új városok között egyre több szempontból – pl. népességszám, infrastrukturális és intézményi ellátottság, vonzáskörzet stb. – rajzolódik ki különbség, ezért alighanem szükség lehet a város fogalmának differenciálására.⁴ Ez nyilvánvalóan úgy nem működhet – és ezt a szakirodalom sem vonja kétségbe –, hogy az újonnan várossá avatott településeket fosztjuk meg városi címüktől, visszaállítva a városi cím és a városi fogalom – főként a központi funkciókra vonatkozó – korábbi tartalmát, sokkal inkább a településhierarchia élén álló városi településeket lenne érdemes valamilyen más megjelöléssel illetni, ami valószínűleg kevésbé érzékenyen érintené a – főként a rendszerváltozás után életre hívott – kisvárosi településeket.⁵

A városok taxonómiájának módosítása mellett érvelt TÓTH JÓZSEF is a 2007. évi szombathelyi település-földrajzi konferencián (CSAPÓ-KOCSIS, 2008). Úgy vélte, hogy a mivel a fentebb említett kisváros-elnevezések nem elfogadhatóak az érintett kisvárosok számára, ezért át kell alakítani a nevezéktant, mégpedig úgy, hogy a kisváros megnevezést az 5000 főnél kisebb lélekszámú településekre használjuk, az 5000 és 50 000 fő közötti népességszámmal bíró településekre pedig különféle középvárosi megjelöléseket – kisközépváros, középváros, nagyközépváros – lehetne bevonni a gyakorlatba. Bevezetné a

⁴ Romániában például azokat a városokat, amelyek a gazdasági, társadalmi-politikai és kulturális-tudományos életben jelentős szerepet játszanak, vagy amelyek ilyen irányú fejlődési körülményekkel rendelkeznek, municípiummá nyilvánítják (BENEDEK, 2006).

⁵ A magyar közigazgatási jog is megállapított egy olyan kategóriát, ami a városi településeknek csak egy szűkebb körére vonatkozik: a megyei jogú városokra. Ám mivel ez pusztán egy statisztikai adaton – az 50 ezres népességszámon – alapuló kategorizálás, és nem fejezi ki a város egyéb – pl. infrastrukturális – sajátosságait, ezért valamilyen más jellegű differenciálásra lehet szükség a város terminológiájában.

regionális város megnevezést is, ami a 100 000 főnél népesebb településekre vonatkozna. Ugyanezen a konferencián vetette fel DÖVÉNYI ZOLTÁN is egy új település-földrajzi terminológiát: a törpevárost, aminek nyugat-európai párját is megtaláljuk – német területeken a *Zwergstadt*, angolszász területeken a *dwarf town* kifejezés utal ezekre –, bár hozzá kell tenni, hogy ezek kialakulásában sokkal inkább történelmi okok – mindenekelőtt a feudális széttagoltság – játszottak szerepet. A törpeváros megjelölést DÖVÉNYI ZOLTÁN a TÓTH JÓZSEF-féle kisváros kategóriának feleltethetjük meg, azzal az eltéréssel, hogy a törpevárosok maximális népessége kb. 3-4 ezer főnél húzható meg, ugyanakkor DÖVÉNYI ZOLTÁN funkcionális értelemben is lehatárolhatónak vélte ezt a kategóriát.

A várospolitikai fogalmát a városok sikerességén keresztül lehet meghatározni: a várospolitikai alapvető célja, hogy az adott település sikeres legyen, amit azonban nem csupán közműfejlesztéssel és iskolabővítéssel lehet mérni. Akkor tekinthető sikeresnek egy település, ha gazdasága bővül, ezáltal mind lakóinak, mind pedig a helyi önkormányzatnak a bevételei is növekednek, lakói pedig vonzóknak találják környezetét, elégedettek a közszolgáltatásokkal, a kulturális élettel, a várossal pedig szívesen azonosulnak. Természetesen a város sikerességét nem csupán a helyi várospolitikai eredményezheti, ám szerepe kétségkívül jelentős. Ezek a sikeres városok alakíthatják ki az új gazdasági teret.

A gazdaság bővülését szolgáló várospolitikai dimenzió egyik legfontosabb eszközének pedig a városmarketinget tekinthetjük. Ennek tevékenységi köre kiterjed többek között a meglévő fejlesztési források gyarapítására, a befektetők, a szakképzett munkaerő, illetve a szolgáltatási intézmények betelepítésére. A város azonban sajátos „árunak” tekinthető: a városmarketing úgy adja el különféle célokra a települést a városlakóknak, hogy közben az nem kerül a tulajdonukba (ENYEDI, 1995).

A városaspiráns települések számára a sikeres várospolitikának és marketingtevékenységnek egyik fokmérője lehet az is, hogy mennyi időre volt szükség a városi cím megszerzéséhez, illetve hogy mennyire képesek az új gazdasági tér kitöltésében tevékeny szerepet játszani.

Miként a várost, úgy a várossá válás folyamatát is többféleképpen definiálták már. Még az általánosan elterjedt urbanizáció kifejezés is legalább kétféleképpen értelmezhető. Eszerint egyfelől jelent mennyiségi folyamatot, városodást, azaz a városok számának és népességének növekedését, a városi lakosság arányának emelkedését, másfelől minőségi változást, városiasodást, azaz a korszerű életfeltételeknek és életmódnak a települések egyre

nagyobb hányadában való elterjedését. Az 1970-es években még egyfajta „alulurbanizáltság” (BELUSZKY, 2000) volt jellemző, amelynek értelmében több olyan községe is volt Magyarországnak, amely ugyan központi funkciókkal bírt, ám nem rendelkezett városi jogállással (DÖVÉNYI, 2003). Körülbelül 1990 körül felelt meg egymásnak a városi rangú és funkciójú települések köre (BELUSZKY, 2003). Az 1980-as években és az 1990-es évek elején ugyan felgyorsult az urbanizáció folyamata, ám annak elsősorban mennyiségi aspektusai (tehát a városodás) mutatkoztak meg, miközben az alapvetően minőségi jegyeket viselő városiasodás mérsékeltebb volt (SZIGETI, 1997). Csak ezután, az önkormányzati rendszer meghonosodása során értékelődött fel az urbanizáció minőségi elemeinek fejlődése, ami együtt járt az infrastruktúra fejlesztésével, a környezet élhetőbbé tételével, a természeti és kulturális értékek megőrzésével és a hagyományápolással.

Az urbanizáció érintette a népesség foglalkozási szerkezetét, területi átrendeződését, a településállomány hierarchikus átrendeződését, sőt még a gazdaság átalakulását, modernizálódását is (TÓTH, 1988). Ennek nyomán a falusi és a városi lakosság életmódja fokozatosan közeledett egymáshoz, így összességében urbanizálódás alatt olyan városiasodási folyamatot érthetünk, amely „olyan társadalmi-gazdasági-települési folyamatként fogható fel, amelyben az emberiség, az adott társadalom halad egy magasabb civilizációs szint felé” (BECSEI, 2001).

A külföldi szóhasználat is általában kétféleképpen értelmezi az urbanizációt: a városnövekedésen és a városi népességarány eltolódásán kívül a városi civilizációs formák elterjedését is értik alatta. A nagy nemzetközi enciklopédiák közül a Dictionary of the Social Sciences foglalkozik a legrészletesebben az urbanizáció fogalmával, értelmezésében kiterjedve a városközpontoknak a környezetre gyakorolt fokozódó hatására, a városi értékeknek a falusi népesség körében történő felbukkanására, a népesség nagyvárosi koncentrációjára és így a városi lakosság növekedésére (ENYEDI, 1988).

2. A várossá nyilvánítások története, elvi-törvényi háttérének alakulása napjainkig

2.1. Várossá nyilvánítások a modern urbanizáció kezdetén

Városhálózatunk kialakulása hosszú, több évszázadra visszanyúló történelmi fejlődés eredménye. A városok létrejöttét mind természeti (pl. folyami átkelőhelyek, medencék), mind társadalmi-politikai tényezők befolyásolták. A középkori városok a kezdetleges ipar és a belföldi, illetve a távolsági kereskedelem központjai voltak, a későbbiekben pedig a nemzeti lét biztosítékainak bizonyultak, hiszen fontos szerepet játszottak a törökellenes küzdelem során.

Amíg Európa nyugati részén a modern urbanizáció – az ipari forradalommal összhangban – már a XVIII. század végén megindult, addig Magyarországra ez a folyamat csupán egy évszázadnyi késéssel érkezett meg. Az urbanizáció így tulajdonképpen a tőkés nagyipar kialakulásával kezdődött el hazánkban, ami a kiegyezés utáni időkre tehető. Az ENYEDI GY. által meghatározott urbanizációs szakaszok (ENYEDI, 1988) közül az első – a városrobbanás időszaka – hazánkban tehát az 1860-as évek második felétől kezdődött, és több mint egy századon keresztül, az 1970-es évek elejéig, a területi tervezés politikai céljá válásáig tartott. Nyugodtan kijelenthető, hogy a magyarországi modern városfejlődést az iparosodás indította el (KONRÁD-SZELÉNYI, 1971).

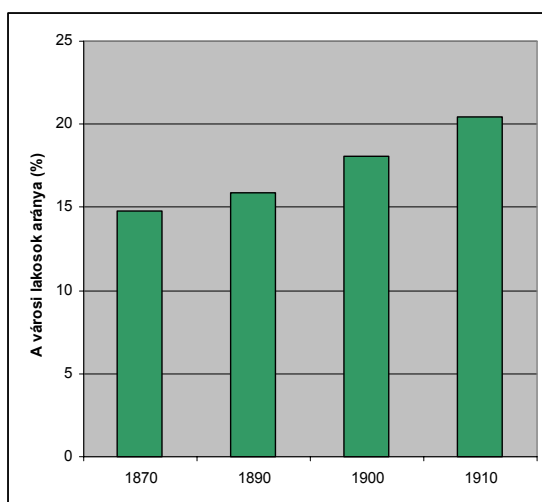
A továbbiakban a várossá nyilvánítások történetét és háttérük alakulását a modern urbanizáció megjelenésétől kívánom vizsgálni.

A kiegyezést követően a települési rend meglehetősen dekoncentrált volt Magyarországon (HAJDÚ, 2005). A több mint 13 000 településen belül ugyan találunk szabad királyi és kiváltságos, rendezett tanácsú városokat, valamint mezővárosokat is, ennek ellenére Magyarország falusi országnak számított (BELUSZKY, 2003). Ugyanakkor legnépesebb településeink is csak alacsony (néhány tízezer fős) lélekszámmal rendelkeztek. A legfontosabb területszervezési problémát így az jelentette, hogy a különféle, többnyire feudális eredetű kategóriába sorolható városokat hogyan lehetne beilleszteni a polgári államszervezet új közigazgatási rendjébe. Több reformelképzelés is született ekkoriban, például Szapáry Gyula belügyminiszteré, aki koncepciójában fel kívánta számolni a feudális települési struktúra legszélsőségebb vonásait (HENCZ, 1973). Ezeket a területi képződményeket az 1876. évi 33. tc. fel is számolta, egyúttal pedig rendezte a

köztörvényhatóságok területi beosztását, miközben a megyerendszer területi jellegű önkormányzatként működhetett.

A dualizmus korának törvényei a város fogalmát pontosan nem definiálták, csak az imént említett törvényhatóságokkal összefüggésben beszéltek róluk. Ezeknek a törvényhatóságoknak a helyzetét rendezte az 1886. évi 21. tc., amely megállapította azok területét és székhelyét, és felsorolta a törvényhatósági joggal rendelkező városokat, amelyek száma ekkor 24 volt. Ezen felül további 114 rendezett tanácsú városa is volt hazánknak, amelyeket az 1886. évi 22. tc. a községek közé csoportosít. Tehát a város önálló típusként nem szerepel, hanem megoszlik a törvényhatóságok és a községek között (HENCZ, 1973). A modern városfejlődés korai időszakában 138 városi településsel rendelkezett Magyarország, jóllehet a városhálózat egységei alig-alig számítottak urbánus településeknek (KÓRÓDI-KŐSZEGFALVI, 1971).

Mind a városhálózatban, mind pedig az ugyancsak 1886-ban létrejött új megyerendszerben is aránytalanságok mutatkoztak meg. Jellemző volt, hogy miközben főként a történelmi Magyarország területén 3000 fő alatti települések is városi ranggal rendelkeztek, addig mindenekelőtt a mai országterületen, főleg annak alföldi részén több tízezer fős települések még mindig községi jogállással rendelkeztek. A megyék kiterjedését illetően is jelentős eltéréseket tapasztalhatunk, hiszen Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye közel tizenegyszer nagyobb volt, mint Esztergom megye, és tízszer nagyobb, mint Turóc megye. Szembetűnő az is, hogy voltak olyan megyék (pl. Árva, Moson), amelyek székhelye is község volt, hiszen nem rendelkeztek városi településsel, miközben a szintén a Felvidéken található Szepes megye 9 rendezett tanácsú várossal bírt. Ez az aránytalanság mindvégig jellemezte a dualizmus korát, így 1918-ra még mindig tíz községi jogállású megyeszékhely volt, amelyek közül csak egy, Balassagyarmat esett a mai Magyarország területére (HAJDÚ, 2005). A peremterületek városodottsága alacsony szintű volt, az alföldi megyék (Csongrád, Hajdú, Békés, Jász-Nagykun-Szolnok) viszont magas városodottsági értékkel rendelkeztek, köszönhetően az itt lévő mezővárosoknak, amelyek azonban nem biztosítottak igazi városias környezetet.

1. ábra: A városi lakosok arányának alakulása a dualizmus korában
(Forrás: saját szerkesztés a KSH adatai alapján)

A dualizmus korában a városhálózat tehát lassan modernizálódott, amit mutat a városi lakosok arányának lassú gyarapodása is (1. ábra). Emellett a városok területi elrendeződése sem volt szabályos. Ha olyan települések lakosságát is figyelembe vennénk azonban, amelyek városi funkciókkal rendelkeztek (pl. gazdasági vagy közigazgatási szerepkör), akkor a városban lakók aránya több százalékponttal magasabb lenne.

A mai Magyarország területén fekvő városok közül a századfordulón 42 bírt városi ranggal. 1900 és 1920 között csupán további kettő (Békéscsaba, Szekszárd) szerezte meg a városi címet, ami minden bizonnyal azzal is összefügg, hogy a dualizmus idején mindvégig hiányzott a várossá avatást szabályozó törvényalkotás. Ebben az időben csupán az évtizedek óta elhanyagolt városok anyagi segítségével kapcsolatban bontakozott ki politikai vita az 1900-as évek elején, amelynek kimondott célja a városok szervezett fejlesztése volt (HENCZ, 1973). Ugyanakkor mind a liberálisok, mind a konzervatívok felismerték a városok jelentőségét a politikai életben.

Az első világháborúban elszenvedett vereséget követően a magyar közigazgatás a különféle politikai rendszerváltozásokkal összhangban gyakorta változott. A polgári demokratikus berendezkedés idején néptanácsokat hoztak létre, a Tanácsköztársaság alatt a járásokat önkormányzati szintté tették, a megyéket pedig felváltották a kerületek. Átfogó közigazgatási reform nem született, a városokra vonatkozó szabályozással pedig nem foglalkoztak.

Ezek után került sor a trianoni békeszerződés megkötésére, amelynek során az országterület 2/3-a, népességének pedig közel 2/5-e került más államok fennhatósága alá. Mindez a városhálózatot is érintette, hiszen amíg a világháború előtt 139 város volt az ország

területén, addig 1920-ra 47 maradt.⁶ A városlakók arányát illetően viszont kedvező változás következett be, hiszen az 1910. évi 20,4 %-hoz képest 1920-ra 35,2 %-ra, majdnem duplájára nőtt a városban élők aránya, ami azt mutatja, hogy a városodás értéke a történelmi Magyarországon jóval kisebb, mint a trianoni Magyarország területén.

A megcsonkított országterület új közigazgatási rendszert kívánt meg. A megyék száma 1920-ban 34-re csökkent, a dualizmus korának aránytalanságai azonban megmaradtak, hiszen például Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye továbbra is túlméretezettnek számított. Így érthető, hogy voltak olyan elképzelések, amelyek ennél kevesebb megyét tartottak életképesnek. Prinz Gyula közel hasonló, 3580-4500 km² területű megyékkel számolt, Bensich Artúr pedig népességszám alapján kívánta nivellálni a megyéket, miszerint egy megye átlagos lélekszáma legyen 250 ezer fő, így a megyék száma 34-ről 24-re csökkenne le. Kaffka Péter ugyanakkor az ország területének „műszaki” alapon történő felosztását támogatta, és ennek megfelelően alakította volna ki a 15 nagymegye rendszerét (HAJDÚ, 2005).

Trianon után szükségessé vált a városok helyzetének szabályozása is, hiszen a megyeszékhelyek között jelentősen megnőtt a különbség a közigazgatási jogállás – és jó néhány más szempont – tekintetében is. Továbbra is lehettek megyeszékhelyek törvényhatósági jogú, rendezett tanácsú városok és községi jogállású települések. Azonban még mindig az 1886. évi törvény volt életben a városokkal kapcsolatban, ezért a továbbfejlődés első jelének az mutatkozott, amikor 1920-ban a kormányzat felismerte, hogy a községek tágabb kategóriájában a törvényhatósági és a rendezett tanácsú város közelebb áll egymáshoz, mint a rendezett tanácsú város a nagy- és kisközséghez (HENCZ, 1973). Ez a felismerés azonban elvi jelentőségű maradt, ugyanis törvénnyé nem vált, nem csupán ebben az esztendőben, hanem az egész Horthy-rendszer alatt. Ezért továbbra is az 1886-os törvények maradtak életben, ami már csak azért is bizonyult szerencsétlennek, mert a városoknak fontos érdeke fűződött – például azok fejlesztése miatt – ahhoz, hogy növelhessék területüket és fennhatóságukat kiterjeszthessék. Épp ezért az 1920-as és 30-as éveket végigkísérik a városok jogállásának módosítását szorgalmazó törekvések. A városok jogi helyzetét illetően mindössze egyetlen változás történt a két világháború között: 1929-ben a rendezett tanácsú városok kategóriáját felváltotta a megyei város elnevezés.

Ugyanebben az időben több javaslat is született a városok fogalmának tisztázására. Így Ereky István olyan esetben tekintette városnak a községet, ha az önkormányzat hatásköre

⁶ Ebben azonban benne vannak azok a települések is, amelyeket később Nagy-Budapesthez csatoltak. Ha csupán a ma városnak számító településeket vizsgáljuk, ez a szám 44-re módosul, és az összehasonlíthatóság érdekében a későbbiekben is az utóbbi számítást kívánom használni.

jelentősen bővül, például a népességszám megnövekedése vagy a gazdasági-kulturális fejlődés miatt. Egyed István pedig felsorolta a városi jelleg kritériumait, amelyek között elsődleges szerepet szánt a népsűrűségnek, ám nem konzekvensen a lakosság számát tekintette a várossá nyilvánítás legfontosabb tényezőjének, szerinte a hagyományok, a lakosság óhaja és az egyéni szempontok is szerepet játszanak ebben. Magyary Zoltán is felsorolta a városiasság (többnyire tárgyi, és nem pedig jogi) kritériumait.⁷ Továbbá megállapította, hogy a várossá nyilvánítás nem jogi feladat, ezzel pedig arra utalt, hogy bár 1920 után egyes nagyközségeket önkormányzati határozattal városokká minősítettek, ám ez a jogi tény nem sokat változtatott azok életén és külső megjelenésén. Ezért meg kell különböztetni a várost jogi és tárgyi-technikai szempontból, és fel kell sorolni a várossá válás kritériumait. A két világháború közötti időszak városfogalmainak összegzésével Csizmadia Andor 1941-ben arra a következtetésre jutott, hogy „a város önálló területtel, lakossággal bíró fejlettebb jogi szervezet”, amelynek fogalmi meghatározása attól függ, hogy milyen szempontból (pl. jogi, szociológiai, statisztikai, földrajzi stb.) vizsgáljuk (HENCZ, 1973)

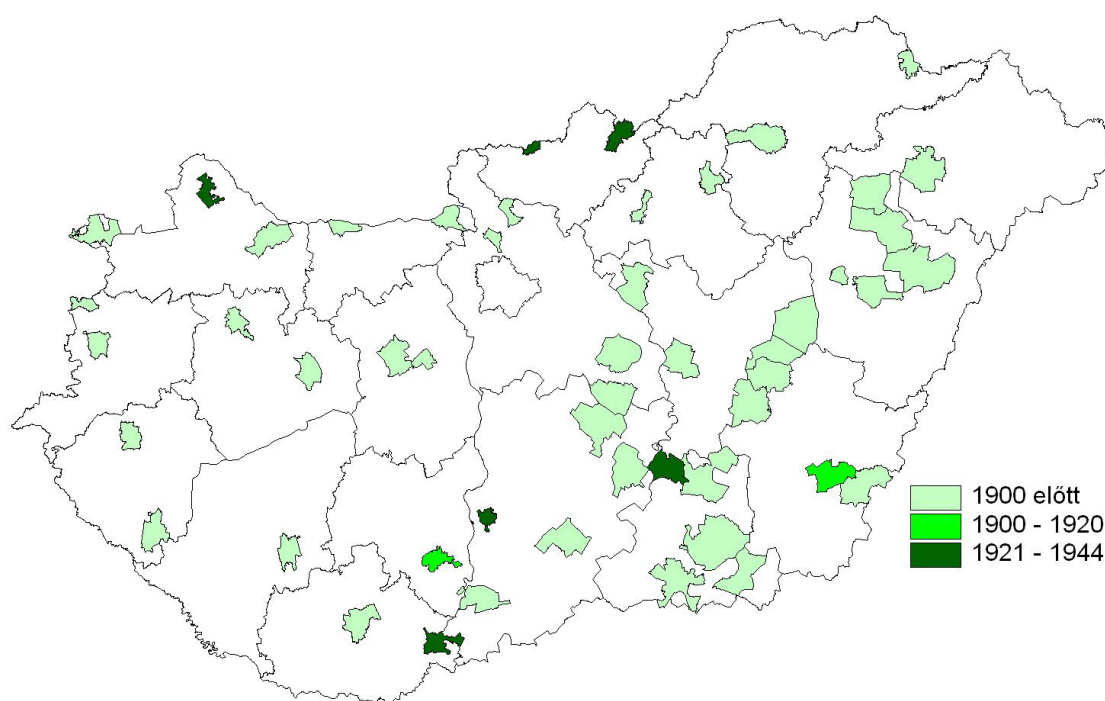
A két világháború között a városodás folyamata lassú volt, abban mintegy kényszerszünetet figyelhetünk meg (BELUSZKY, 2003). Mindezt mutatja, hogy a 1920 és 1938 közötti időszakban csupán 9 új várost avattak, ebből 6 (Balassagyarmat, Csongrád, Kalocsa, Mohács, Mosonmagyaróvár, Salgótarján) ma is önálló város, a többi pedig 1950-ben beolvadt Budapestbe. Így a mai városok alapján számolva a Horthy-rendszer idején 44-ről 50-re nőtt a városi települések száma. Ugyanakkor a városi lakosság aránya is lassan növekedett, 1920 és 1940 között 35,2 %-ról csupán 38,1 %-ra, ami szintén a lassú urbanizáció fokmérője.

1938 és 1941 között az ország politikai orientációjának köszönhetően hazánk területe jelentősen, csaknem a duplájára növekedett (93 073 km²-ről 171 640 km²-re), népessége pedig mintegy 6 millió fővel nőtt meg (8 688 319 főről 14 683 323 főre). Mindez magától értetődően a városok számát is megváltoztatta, hiszen a területgyarapodások nyomán az 1938. évi 56-ról (amelyből 50 ma is város) 91-re nőtt a városi települések száma. A közigazgatási rendszerben a kormányzat mindenekelőtt a jogfolytonosság elvét kívánta követni, és a Trianon előtti közigazgatási határokat szándékozott visszaállítani, jóllehet elismerte, hogy a későbbiekben szükség lehet korrekciókra. Ekkor vetődött fel Erdei Ferencnek azon koncepciója, hogy a falvakat felszámolják, és az ország csak városokból (főként mezővárosokból) álljon, a közigazgatási egységek pedig a városi vonzáskörzeteknek

⁷ Ezek: 1. nagy lélekszám, 2. lüktető élet (gazdasági, ipar, szépség, kultúra stb.), 3. foglalkozás szerinti heterogén összetétel, 4. a községektől eltérő morfológiai arculat és életszínvonal, 5. az elért eredményeken és saját erőforrásain nyugvó függetlenségi tudat, szellemi önállóság és lendület, 6. önálló egyéniség.

feleljenek meg. A terv – és más elgondolások – ellenére a megye maradt továbbra is a közigazgatás alappillére, noha a második világháború miatti centralizáció következtében önkormányzata vesztett jelentőségéből (HAJDÚ, 2005).

A modern urbanizáció tehát 1945 előtt meglehetősen vontatottan haladt. Mindez összefüggésben van a törvényi háttér kialakításának elmaradásával is. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy már ebben az időszakban is szerepet játszanak szubjektív körülmények a városhálózat kialakításában, hiszen a városi rangra való emelést vagy éppen az ellenkező irányú módosítást sokszor a napi és helyi politikai szempontok határozták meg, mint például Kaposvár törvényhatósági jogú várossá nyilvánítását (KÓRÓDI-KÖSZEGFALVI, 1971). Az urbanizáció tehát ebben az időszakban nem a városok számának gyarapodása jelzi, hanem a meglévő városok – különösen a főváros – népességének a növekedése (CSAPÓ-KOCSIS, 1997).

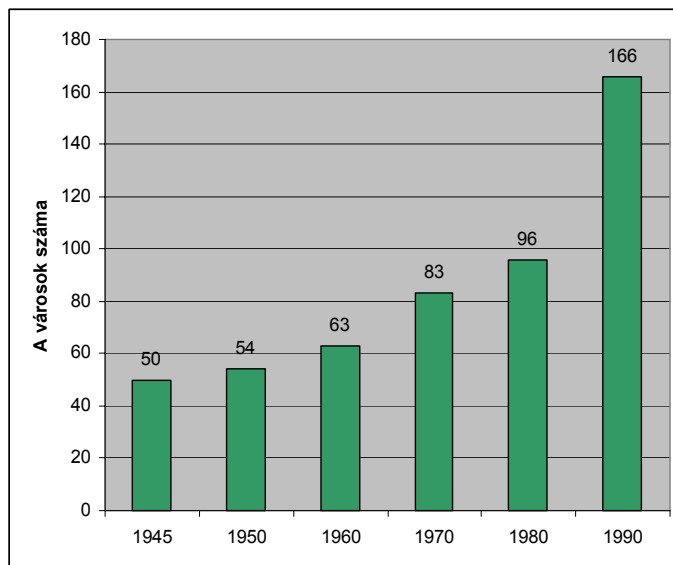
2. ábra: 1945 előtti várossá nyilvánítások a mai Magyarország területén a mai városokból kiindulva
(Forrás: saját szerkesztés a KSH adatai alapján)

Az 1945 előtti várossá avatások nyomán a mai országterületen a már a dualizmus koránál is felvázolt aránytalanságok rögzültek (2. ábra). Ennek jele például az, hogy a városok számát tekintve az Alföld jóval nagyobb súlyt képviselt, mint például a Dunántúl területe, jóllehet az alföldi városok továbbra sem mutattak városias jelleget. További

aránytalanságot jelez ugyanakkor az „egyvárosi megyék” megléte (Somogy, Fejér), miközben néhány (főleg alföldi) megye területén jóval több volt a városok száma. Ugyanakkor a közigazgatási reformok legalább azt az első világháború előtti aránytalanságot igyekeztek felszámolni – több-kevesebb sikerrel –, hogy nem mindegyik megyeszékhely rendelkezett városi ranggal, így például Nógrád megye 1945 előtti két városa is (így az akkori megyeszékhely, Balassagyarmat) ekkor kapta meg a városi címet.

2.2. Várossá nyilvánítások a szocializmus időszakában

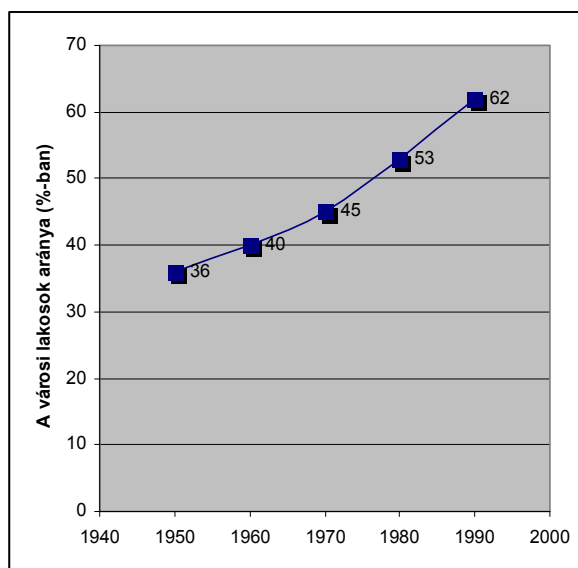
Az 1945 utáni időszak városodási folyamatait időben két részre lehet osztani. Az 1970-es évek elejéig az urbanizáció első szakasza folytatódott, ezt követően viszont a településrendszer belépett a modern urbanizáció második szakaszába (ENYEDI, 1988). A városodási folyamatok jellegének megváltozása összefüggött a politikai és a gazdaságirányítási rendszer irányváltásaival. A szocializmus évtizedei alatt az urbanizációs folyamatokat az eddigieknél – és a maiaknál – is jobban befolyásolták a gazdasági – mindenekelőtt az iparban megfigyelhető – folyamatok, ugyanakkor a városodásban ideológiai szándékok is tükröződnek.

3. ábra: A városok számának alakulása a szocializmus évtizedei alatt
(Forrás: saját szerkesztés a KSH adatai alapján)

A városodás 1945 utáni fokozatos felgyorsulását szemlélteti a 3. ábra. Az első évtizedek során még meglehetősen lassan gyarapodott az új városok száma, bár 15 év alatt így is több várost avattak, mint az azt megelőző 45 évben. Különösen kiugró az 1980 és 1990 közötti évtized 70 új városa, amelynek háttérében közigazgatásbeli változások állnak, ennek háttérére a törvényi változások időrendi ismertetésénél hamarosan kitérek. Ugyanakkor az

egyre ütemesebbé váló városodási folyamat másik mennyiségi jellemzőjének, a városi lakosok arányának a városok számával összhangban történő emelkedése is tükrözi az urbanizáció előre haladását ebben az időszakban (4. ábra).

4. ábra: A városi lakosok arányának változása az össznépességben belül
(Forrás: saját szerkesztés a KSH adatai alapján)

A második világháború után az ország közigazgatási rendszere alapvető változásokon ment át. Az 1949-es alkotmánnyal ismét bevezették hazánkban a tanácsrendszert, amely az államhatalom helyi szerveinek összességét jelentette. Mindez az önkormányzatok felszámolását és a közigazgatás államosítását vonta maga után. A létrejött 19 megye székhelyének mindegyike városi jogállású település lett, ugyanakkor néhány megye esetében – többnyire politikai, néhol pedig racionális okokból – székhelyváltásra került sor. Ekkorra datálódik Nagy-Budapest létrehozása is. Mivel a 16 környező község mellett 7 város is ekkor olvadt be a fővárosba, ez a városok számát is csökkentette, ám az eddigi adatoknál is a Budapestbe beolvadó települések nélküli számokat tüntettem fel. Az 1949-1950. évi reform azonban csak korrekciónak mondható, alapjaiban a települési és területi struktúrát nem bolygatta meg (HAJDÚ, 2005).

A várossá nyilvánítások törvényi szabályozására azonban érdemben a második világháború után évtizedekben sem került sor. Többnyire csupán a tanácstörvények érintették a városok kérdését. Ilyen volt mindenekelőtt az 1950. évi I. tanácstörvény, amely a közigazgatás megreformálásával összhangban felszámolta az eddigi, gyakorlatilag 1886 óta fennálló városkategóriákat, és létrehozta a megyei tanács és városi tanács alá rendelt városok fogalmát, miközben Budapest a Minisztertanács alá rendelt város lett.

Érdemben csupán az 1954. évi 9. rendelet, a területátrendezés esetén alkalmazandó eljárások foglalkoztak a várossá nyilvánítás kérdésével. Ebben számos, a várossá váláshoz szükséges feltételt fogalmazott meg a kormányzat (ilyen pl. a lakosság száma, a foglalkozás összetétele, az ipari üzemek, a különféle intézmények száma, az infrastruktúra fejlettsége stb.), ám a jogszabály szépséghibája, hogy a valóságban egyéb – főleg gazdasági, politikai – indokok hangsúlyosabbak voltak a várossá avatások eldöntésénél.

Ennek megfelelően az 1950-es évek várossá nyilvánításait a szocialista iparosítás határozta meg. Az első ötéves terv ugyanis erőltetett iparosítási programot hirdetett meg, aminek része volt az iparilag elmaradott területek iparfejlesztése, valamint a szocialista városok felépítése. Így az új városok jelentős részét a nehézipar valamelyik ága hívta életre: Sztálinvárost (a mai Dunaújvárost) a vaskohászat, Komlót, Oroszlány, Kazincbarcikát a szénbányászat, Leninvárost (ma Tiszaújvárost) és Százhalombattát pedig a vegyipar (KÓRÓDI-KŐSZEGFALVI, 1971). A szocialista városok az ipar munkaerő-szükségletét biztosították, megtervezett, ám szűkös anyagi bázison felépített, az ún. szocialista realizmus stílusjegyeit magukon viselő „uniformizált városok” voltak. Mialatt az ipari tengely települései privilegizált helyzetbe kerültek az extenzív iparosítási politika nyomán, az Alföld és a Dunántúl agrárkörzetében alig változott a településhálózat helyzete, a kisvárosokban hiányzott az infrastruktúra fejlesztése és az iparosítás is. Nem véletlen, hogy az 1950-es években fellendülő migrációs folyamatoknak ezek a térségek voltak a vesztesei. Ugyanakkor azt is meg kell említeni, hogy az 1950-es években csupán két olyan település (Keszthely és Törökszentmiklós) lett város, amelyik nem kimondottan a szocialista iparosításnak köszönheti rangját. Az 1960-as évek új városai ellenben már nem a kifulladás extenzív gazdaságpolitikához kötődnek, hanem 10 olyan község lett város, amely lényegében korábban is városként funkcionált, és külsőleg is urbánus jegyeket mutatott (SZIGETI, 1997). Ekkor jelent meg a városi irányítású község konstrukciója is, amely a városnak tényleges irányító szerepet ad a községek felett, hiszen az érintett, a város ellátásában fontos szerepet játszó falvakat a város fejlesztési céljaihoz kapcsolták. Ennek szellemében lett város Kapuvár (HAJDÚ, 2005).

Az urbanizáció második, az ENYEDI GYÖRGY által relatív dekoncentrációnak nevezett szakaszába az 1970-es években lépett át Magyarország. Háttérben a gazdaságpolitika irányváltása áll. Az 1960-as évek végén, az új gazdasági mechanizmus kidolgozásával nagyobb hangsúlyt fektettek az ipar dekoncentrációjára, tehát egyenletesebb területi (és ágazati) elosztására, hiszen az eddig erőltetetten iparosított területek tartalékai kimerültek (BELUSZKY, 2003). Azonban az 1970-es éveket sem tekinthetjük egyértelműen a termelés

intenzív szakaszának, hiszen az iparban foglalkoztatottak száma továbbra is növekedett az új területek lakosságának bevonásával, csupán az ipari fejlettség regionális különbségei tűntek el.

Az ország különböző területei közötti, mindenekelőtt az életszínvonalban megmutatkozó fejlettségbeli differenciákat kívánta tompítani az 1971-ben elfogadott Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió (OTK), amelynek megjelenése jelezte a területi tervezés hangsúlyosabbá válását. A településeket – az 50-es évekhez hasonlóan – osztályokba sorolták, ami egyben azt is jelentette, hogy a központi települések jobban részesültek a fejlesztésekből. Ezek voltak a városok, amelyeknek a környékükre gyakorolt kisugárzó hatása a koncepció szerint megoldja azok gondjait is.

Az OTK nyomán nem csupán a közép- és nagyvárosok indultak növekedésnek, hanem szaporodott a várossá nyilvánítások száma is. 1970 és 1980 között 23 település jutott városi ranghoz, ezek egy része pedig városhiányos térségben feküdt. Ugyanakkor az új városok elhelyezkedése azt is jól mutatja, hogy az urbanizáció 2. szakasza során – legalábbis Budapest térségében – az elővárosi, rurális térség városiasodása indult meg (5. ábra). Ennek a folyamatnak az eredményeként lett város például Dunakeszi.

Az OTK szellemében született meg az eddig mellőzött, a várossá feltételeit meghatározó és szabályozó 23/1974. ÉVM-MTTH számú közlemény, amely gyakorlatilag a szocializmus időszakának végéig érvényben maradt. Ennek értelmében az OTK rendszerében középfokú, illetve részleges középfokú központok akkor válhattak várossá, ha megfeleltek a különféle, meglehetősen részletességgel kidolgozott szempontoknak.⁸ A szabályozást azonban csakhamar súlyos kritikák érték, egyrészt azért, mert túlságosan szigorúan húzta meg a várossá váláshoz szükséges népességszám alsó határát (az érintett település esetén nyolcezer, a körülötte lévő vonzáskörzetnél pedig 30 ezer főt jelölt meg)⁹, másrészt pedig azért, mert a várossá nyilvánítás csak közvetetten, a megyei tanácson keresztül történhetett meg, márpedig ha a várossá avatás előtt álló település viszonya a megyei tanáccsal nem volt felhőtlen, akkor meg is hiúsulhatott a várossá minősítés. Ellenkező esetben viszont a megyék tudatosan, újabb és újabb anyagi források biztosításával kitűnően elő is mozdíthatták a várossá válás folyamatát.

Éppen a fentebb említett kritikák eredményezték azt, hogy a várossá nyilvánítás feltételei lazábbá váltak. 1983-ban a kormányzat azt a 7010/1983. (Ép. Ért. 31.) ÉVM számú

⁸ A szempontok között fontos szerepet kapott a térségen belüli ellátó, gazdasági és igazgatási szerep, a külső megjelenés és rendezettség, a történelmi hagyományok és értékek, a vonzáskörzettel való együttműködés stb.

⁹ Épp emiatt került sor arra, hogy a 8 ezer fő elérése érdekében csatoltak a kisvárosokhoz távoli falvakat, mint például Szentgotthárdhoz Farkasfát, vagy pedig Edelényhez Abodot (BELUSZKY, 2003).

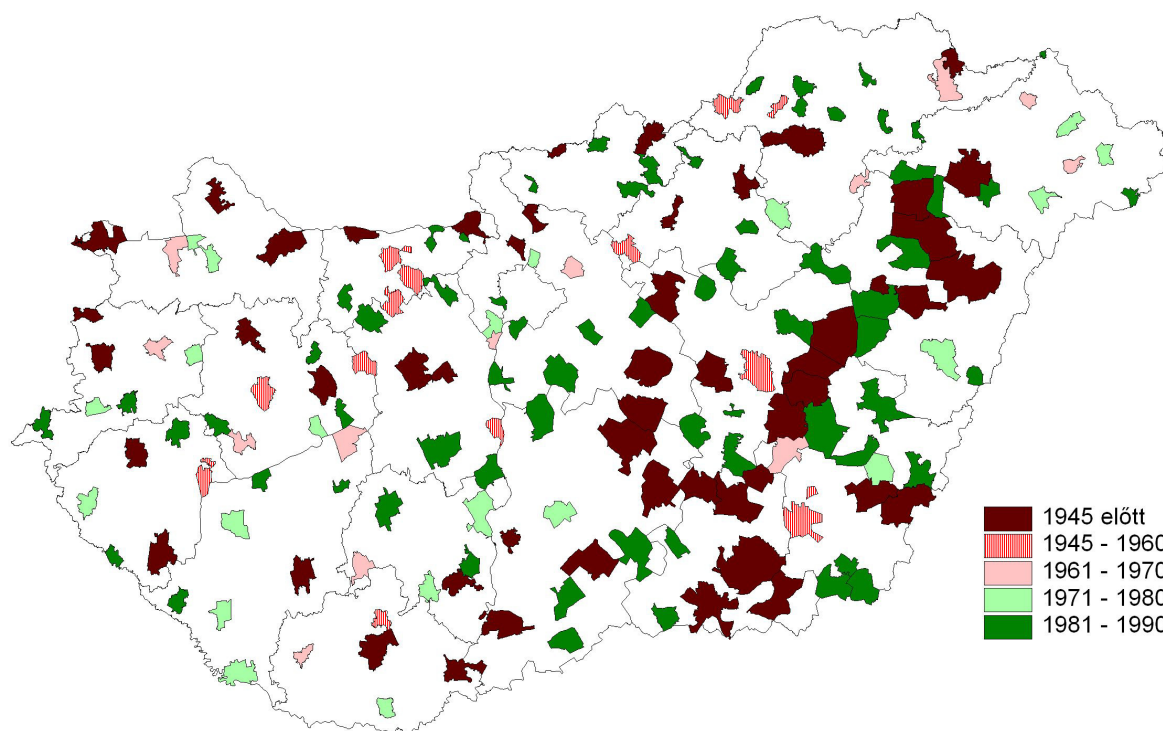
irányelvet fogalmazta meg, amelyet – természetéből adódóan – már csak irányadónak, és nem pedig kötelezőnek kellett tekinteni. Ennek értelmében az érintett település kérelmét egyedi mérlegeléssel bírálták el, tehát nem feltétlenül objektív kritériumok alapján. Ekkor a település már közvetlenül, a nagyközségi tanácson keresztül is lehetett város, noha a kérelemhez a megyei tanács végrehajtó bizottságának véleményét is csatolni kellett. Ám ezzel az irányelv is generált vitát, hiszen a pályázathoz csatolni kellett egy olyan, a KSH által összeállított segédletet, amely szinte az élet minden területével kapcsolatban tartalmazott adatokat, ez a melléklet viszont túlságosan aprólékosan taglalta egy település fejlettségét (KISS, 1997).

Nagyközségeinek jelentős része így az 1980-as években szerezte meg a városi rangot. Az ekkor meginduló folyamat tulajdonképpen megfelel az ENYEDI által harmadik urbanizációs szakasznak nevezett dezurbanizációs folyamatnak, hiszen a korábban várossá vált települések népessége lassan állandósul, majd csökkenni kezd, miközben a népesség egyre inkább a még csak a frissen várossá váló településekbe, illetve a falvakba költözik. Ez a harmadik szakasz azonban leginkább csak a budapesti agglomerációban teljeseedik ki majd a rendszerváltást követő években, évtizedekben.

Az 1980-as évek szokatlanul nagy számú várossá nyilvánításának hátterében még két tényezőt kell megemlíteni. Az egyik az intenzív fejlesztési szempontok elterjedése a gazdaság- és településfejlesztésben, aminek köszönhetően a helyi adottságok jobban előtérbe kerültek, a másik pedig az 1984-ben bevezetett közigazgatási reform. Ennek értelmében a járásokat felváltották az egyébként csak igazgatási feladattal rendelkező városkörnyékek, amelyeknek nem városi jogállású központjait, az ún. városi jogú nagyközségeket várossá nyilvánították. Ez utóbbi szellemében történt az 1989-es év tömeges, 41 települést érintő várossá nyilvánítása, aminek legfőbb mozgatórugóját a később elemzésre kerülő politikai akarat jelentette. Az 1980-as években várossá lett települések nagy száma egyben a városi rang értékének devalválódását is elindította, hiszen így hiányosan közművesített, szegényes intézményi ellátottságú, falusias külsővel rendelkező települések is várossá válhattak (SZIGETI, 1997). Ugyanakkor a tömeges várossá avatás hátterében meghúzódik az a kormányzati felismerés is, hogy Magyarországon hiányoznak a 10 ezer fő körüli kisvárosok (BABUS, 1997).

Az 1945 és 1990 közötti várossá avatások nyomán a magyar városhálózat földrajzi elhelyezkedésében kiegyensúlyozottságot lehet megfigyelni. Jelentősen csökkent a városhiányos térségek száma, ám az egyes megyékre jutó városok számában továbbra is megmarad az a gyakorlatilag az egész évszázadra jellemző aránytalanság, hogy az alföldi

megyék többsége akár 2-szer, 3-szor annyi várossal is rendelkezhet, mint néhány dunántúli megyénk (5. ábra).

5. ábra: Várossá avatások a rendszerváltás előtt (Forrás: saját szerkesztés a KSH adatai alapján)

2.3. A várossá nyilvánítások törvényi szabályozása a rendszerváltozás után

Ilyen előzmények után került sor a rendszerváltást követő első szabályozásra, az ekkor megalakuló önkormányzatokkal – amelyekhez való jogát a településeknek az Alkotmány 42.§-a rögzíti – kapcsolatos 1990. évi LXV. törvény meghozatalára, amelynek értelmében olyan község (az 1994. évi LXIII. törvény módosítása után: nagyközség) lehetett város, amely esetében a város cím használatát a település fejlettsége, térségi szerepe indokolja. A törvény azonban nem szab meg olyan, lélekszámra vagy infrastrukturális mutatóra vonatkozó határt, amit a városi címre aspiráló településnek mindenképpen át kell lépnie (TRÓCSÁNYI-PIRISI-MALATYINSZKI, 2007). Így a várossá nyilvánításokkal kapcsolatos túlzott liberalizmus azonban nem enyhült, hiszen továbbra is előtérben maradtak a szubjektív szempontok, bár a

Belügyminisztérium Településfejlesztési és Kommunális Főosztálya összeállított egy 11 pontos kritériumrendszert, aminek figyelembe vételét a törvény nem tartotta kötelezőnek.¹⁰

Ezek után a várossá nyilvánítás vonatkozásában két „tábor” alakult ki a 90-es években. Az egyik csoportosulás (amelynek hívei nyilvánvalóan sokallották az új városok számát) szigorúbb szabályozást követelt, a másik fél eközben minden településnek megadta volna a várossá válás lehetőségét. Ugyanakkor sokan a két vélemény között helyezkedtek el, miszerint szükség van meghatározott szempontok figyelembevételére a várossá avatás előtt, de az elbírálásnál tekintettel kell lenni az adott település sajátosságaira és adottságaira is.¹¹ Így az ezen a véleményen lévők egyszerre voltak hívei az objektív és a szubjektív feltételeknek (KISS, 1997).

Mindezek után került sor a mai napig érvényben lévő 1999. évi, a területszervezési eljárásról szóló XLI. törvény meghozatalára. A törvény számos területi változás (pl. településegyesítés, új község alakítása stb.) mellett kifejti a várossá nyilvánítás feltételeit. Ebben a törvényben jól tükröződik a szabályozás előző években, évtizedekben történő átalakulása, hiszen részben megtartotta az 1990. évi törvény egyes elemeit, ugyanakkor kiegészítette bizonyos feltételekkel, részben az Alkotmánybíróság nyomására. Megjegyzendő, hogy a 2006-ban megalakult kormányban a belügyminiszteri feladatokat lényegében előbb az önkormányzati és területfejlesztési miniszter, majd 2008-tól az önkormányzati miniszter tölti be, így annak javaslatát mérlegeli a köztársasági elnök.

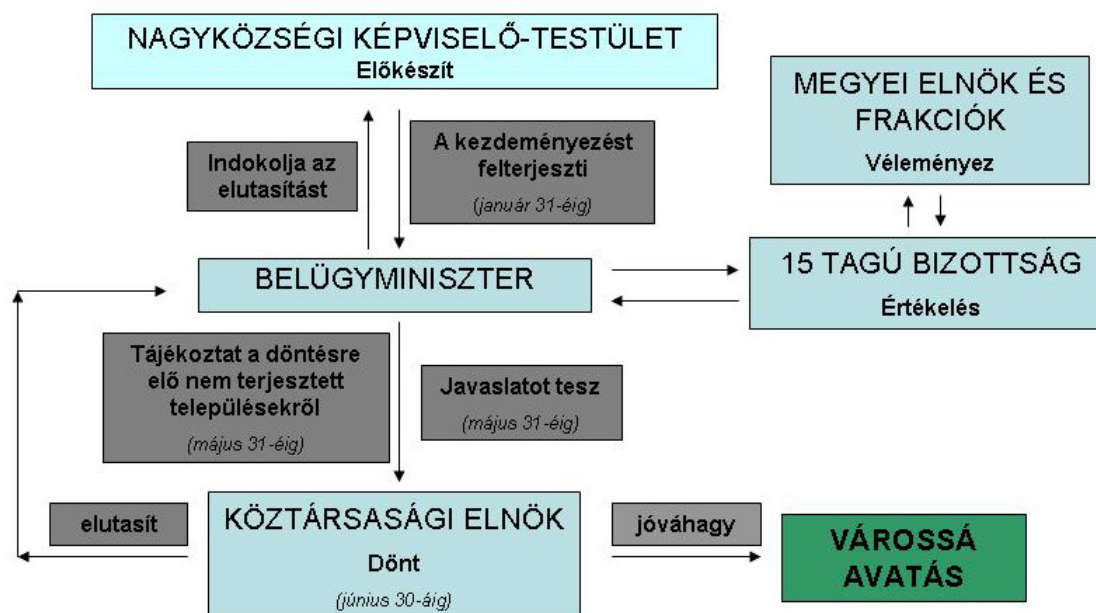
A törvény értelmében továbbra is a nagyközség fejlettsége, térségi szerepe a meghatározó a várossá válás folyamatában, ugyanakkor a nagyközségi képviselő-testület pályázatához mellékelni kell egy részletes értékelést is, amiben be kell bemutatniuk a település fenti szerepét.

A részletes értékelésben tekintettel kell lenni a földrajzi fekvésére, a településhálózatban elfoglalt helyére, a népességszám alakulására és összetételére, a gazdaság fejlettségére és szerkezetére, a foglalkoztatottság vonásaira, az infrastrukturális feltételrendszerre, az intézmények szerepére, továbbá a történelmi múlt, a szellemi és kulturális életre, valamint az önkormányzati gazdálkodásra. Amint látható, az itt

¹⁰ A kritériumok egybecsengenek a már az 1974. évi szabályozás követelményeivel: itt is szerepet kap a népesség alakulása, a történelmi múlt, a gazdaság fejlettsége, az intézményi ellátottság, a kereskedelmi és egyéb szolgáltató egységek megléte, az infrastruktúra színvonala és kiépítettsége, a városias arculat, de hangsúlyt fektettek még a település idegenforgalmi jellegére, szellemi vonzására és kulturális színvonalának jellemzőire is (CSAPÓ-KOCSIS, 1997).

¹¹ Létezik egy olyan álláspont is, miszerint a városi rangra emelt, ám komolyabb városi szerepkörrel nem rendelkező településeket „valódi” városokká kell fejleszteni, ám ez túlzott mértékű beruházást követelne meg, ami igazságtalanságokhoz vezetne a kérdéses várost körülvevő településekkel szemben ((BELUSZKY-GYÖRI, 2006).

meghatározott szempontrendszer tartalmaz objektív és szubjektív, nehezen számszerűsíthető elemeket is, így bizonyos tekintetben a fenti, „köztes” véleményen lévők akarata is érvényesül a törvényben.¹² Az azonban tény, hogy a törvényben nincsenek meghatározva olyan kötelezően elérendő fejlettségi küszöbök, amit egy pályázó településnek el kell érnie, ami felerősítheti a várossá avatásra vonatkozó döntés politikai színezetét (6. ábra).

6. ábra: A várossá válás szabályozásának folyamata
(Forrás: saját szerkesztés az 1999. évi XLII. törvény alapján)

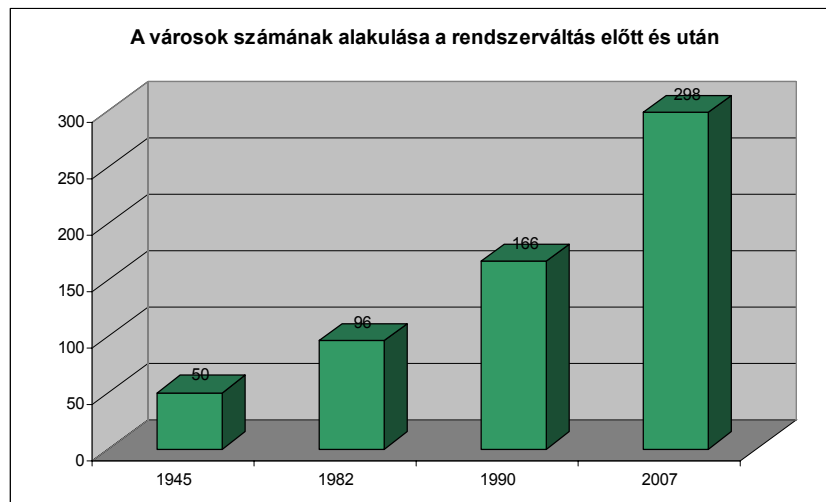
A fenti szabályozás felülvizsgálatára időről-időre történnek különféle kezdeményezések. Ezek közül kell kiemelni azt a három MSZP-s képviselő – Dr. Suchmann Tamás, Jauernik István és Farkas Imre – által 2005 tavaszán benyújtott önálló képviselői indítványt, amely arra vonatkozóan tesz javaslatot, hogy a városi címet ne csupán a nagyközségek, hanem a községek is megpályázhassák, mondván, hogy a törvényi szabályozás indokolatlanul különbözteti meg az azonos jogállású településeket. Mivel azonban a képviselők kétharmada nem szavazta meg az indítványt, így a várossá nyilvánításokkal kapcsolatos korábbi szabályozás maradt érvényben.

Az Önkormányzati és Területfejlesztési Minisztérium is fontolóra vette a vonatkozó törvény felülvizsgálatát. Ennek érdekében hozták nyilvánosságra 2007 februárjában azt a vitaanyagukat, amely a várossá nyilvánítás feltételeit azért szigorítaná, hogy a város jobban megfeleljen annak az elvárásnak, miszerint a városi település képes legyen ellátni a térségi közszolgáltató feladatokat (PIRISI-TRÓCSÁNYI, 2007).

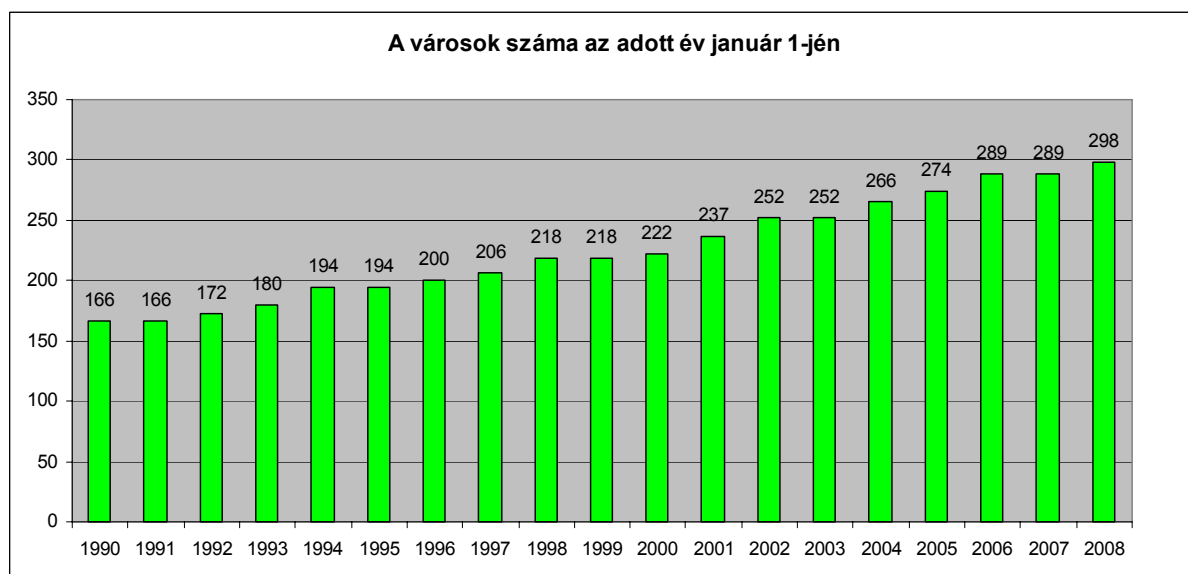
¹² A felsorolt kritériumok főleg az intézményi infrastruktúrához és a mennyiségi jellemzőkhöz kötődnek, nem pedig a modernizációs elemek jelenlétéhez, illetve azok térbeli hatásainak ösztönzéséhez, aminek következtében az új városok kevésbé járulnak hozzá a városhálózat modernizációjához (RECHNITZER, 2002)

2.4. A törvényi szabályozás átalakulásának következményei

A várossá nyilvánításokkal kapcsolatos törvényi szabályozás így módon történő átalakulásának következményeként a városok száma ugrásszerűen megnőtt a rendszerváltozást követően (7. ábra).

7. ábra: A városok száma a rendszerváltás előtt és után (Forrás: saját szerkesztés a KSH adatai alapján)

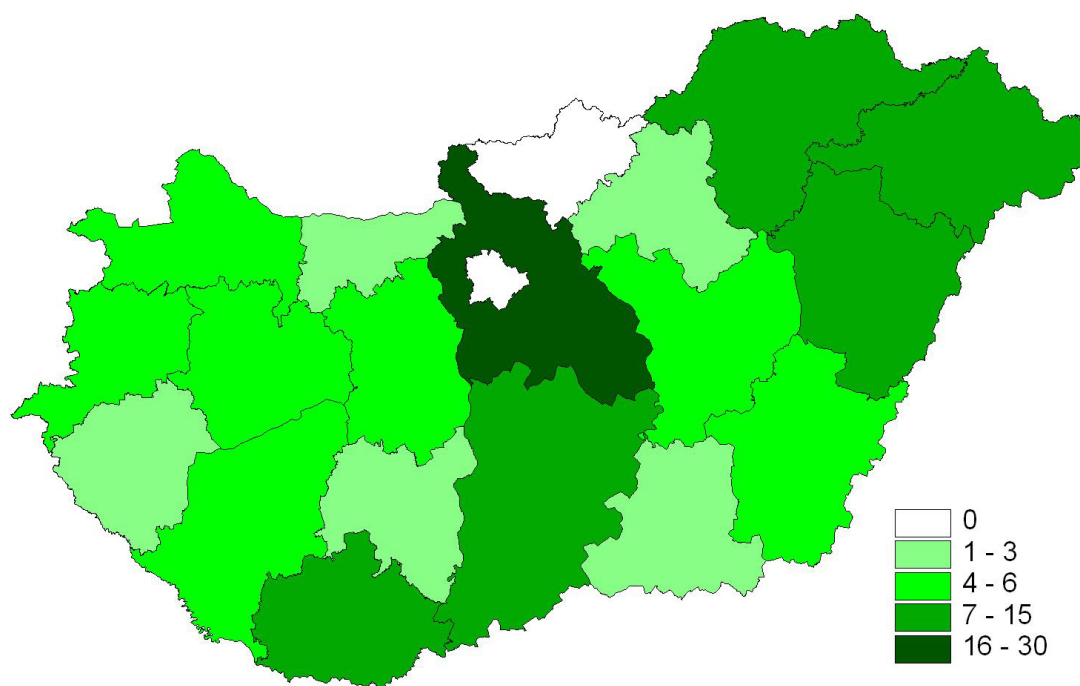
8. ábra: A városok számának évenkénti változása 1990 után
(Forrás: saját szerkesztés a KSH adatai alapján)

Csaknem ugyanannyi város jött létre 1945 és 1990 között, mint az azt követő 17 évben. Ha mindennek egy évre levetített mértékét nézzük, még szembetűnőbb a különbség: a rendszerváltás előtti évtizedekben évente 2-3, azt követően pedig 7-8 új város avatására került sor (1. melléklet).¹³

¹³ Az 1991-es évben ugyan 8 várossá nyilvánításra is sor került, ám mivel Hajdúhadház és Téglás, továbbá Balatonboglár és Balatonlelle az addig összevont városok szétválasztásával jött létre, így a városok száma

A 7. ábrából látható, hogy már a rendszerváltás előtti évtizedben is bekövetkezett egy jelentős ugrás a városok számában a már korábban felvázolt, és egyébként 1990-ben meg is szűnt városkörnyéki rendszer kialakulásával összefüggésben.

1990 után viszont szembetűnő a növekedés gyorsasága, különös tekintettel néhány kiugró évre (8. ábra). Ezek közül is kiemelkedik a 2004-es év, amikor az új városok száma elérte a 18-at. Egyaránt 15 városavatásra került sor 2000-ben, 2001-ben és 2005-ben is. Minden negyedik év mentes a várossá avatásoktól, hiszen a törvény nem engedélyezi ezt az önkormányzati általános választás évében. Ugyanakkor az utóbbi években az is megfigyelhető, hogy minden negyedik év különösen nagy számú várossá nyilvánítást hoz. Ezek az évek egybeesnek a választások előtti utolsó évekkel, ami kiemeli a már fentebb is említett politikai tényező szerepét a várossá avatásokban.

9. ábra: Az új városok megoszlása megyénként, 2007-es év végi állapot
(Forrás: saját szerkesztés a KSH adatai alapján)

Az új városok megyénkénti területi megoszlását szemléltető 9. ábrán jól látható, hogy az új városok közül messze Pest megyéből való a legtöbb. Ha nem csupán ennek volumenét,

összességében nem nyolccal, hanem hattal nőtt, hiszen Hajdúhadháztéglás és Boglárlelle kikerült a számításokból.

hanem az 1990 előtti városok számával összevetett arányát is megvizsgáljuk, akkor is Pest kerül a lista élére. Mindez tehát a Budapest környéki gyors városodást mutatja, ami mindenekelőtt az ütemes szuburbanizációnak tudható be.

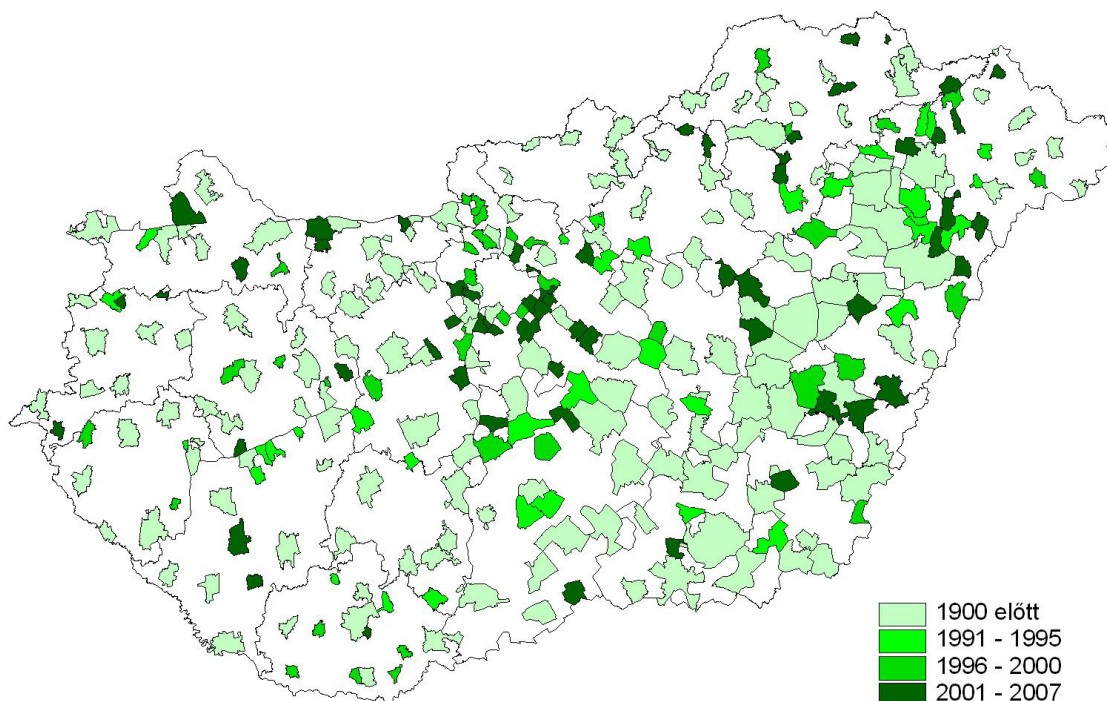
Jelentős számú várost avattak még az ország keleti, északkeleti részében, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Mindez már korántsem a gyors elő- és kisvárosi fejlődésnek köszönhető, hanem az egyébként is elmaradottnak számító térség (7. ábra) fellendülését hivatott elősegíteni, tehát mintegy „megelőlegezett” a várossá avatások egy része. Az imént említett megyék közül Szabolcs-Szatmár-Bereg és Hajdú-Bihar a rendszerváltáshoz képest több mint duplájára növelte városainak számát, ugyanakkor Borsod-Abaúj-Zemplén már korábban is az egyik legtöbb várossal rendelkező megyénnek számított.

Ha a másik végletet nézzük, az ország nyugati és középső régióiban különösen alacsony az új városok száma. Mindez összefügg a településhálózat sajátosságaival is, hiszen egyes megyékben – például Vasban, Zalában vagy Tolnában – rendkívül nagy az aprófalvak száma, így kevés az olyan település, amely városi szerepkörre alkalmas, és ha mégis létrejött egy-egy új város, az bizonyos tekintetben nem felel meg a városodás egy-egy kritériumának (ld. Óriszentpéter vagy Zalalövő alacsony népességszáma). Az 1. táblázat mutatja azt is, hogy ezek a megyék korábban sem számítottak a városok számában élenjáróknak Magyarországon.

Ki kell emelnünk még Nógrád megyét is, ahol az 1989. évi várossá avatások óta új város nem született, és ez valószínűleg nem lesz másként a következő években-évtizedekben sem, tekintettel arra, hogy a megyében még nagyközség sincs.

MEGYE	ARÁNY
Pest	2,14
Baranya	1,6
Szabolcs-Szatmár-Bereg	1,5
Hajdú-Bihar	1,1
Fejér	1
Bács-Kiskun	0,82
Győr-Moson-Sopron	0,8
Borsod-Abaúj-Zemplén	0,79
Somogy	0,75
Veszprém	0,56
Vas	0,57
Békés	0,5
Heves	0,5
Jász-Nagykun-Szolnok	0,5
Zala	0,5
Komárom-Esztergom	0,38
Csongrád	0,29
Tolna	0,29
Nógrád	0

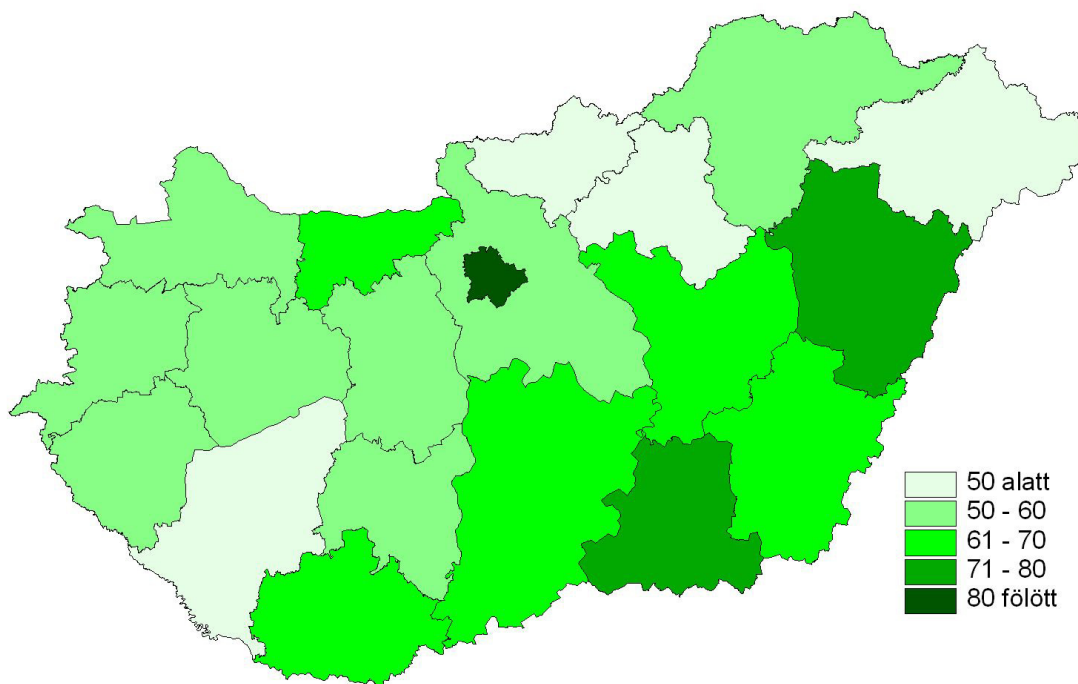
1. táblázat: Az új városok régi városokhoz viszonyított aránya, 2007 (Forrás: KSH, saját számítás)

10. ábra: A várossá nyilvánítások időbeli megoszlása (Forrás: saját szerkesztés a KSH adatai alapján)

2. táblázat: A városok számának és a városi lakosok arányának megyénkénti megoszlása, 2007
(Forrás: saját számítás a KSH adatai alapján)

Területi egység	A városok száma	Összes település	A városi jogállású települések aránya	A városi népesség aránya
Budapest	1	1	100 %	100 %
Pest	44	186	23,7 %	55,7 %
Közép-Magyarország	45	187	24,1 %	82,4 %
Fejér	12	108	11,1 %	54,2 %
Komárom-Esztergom	11	76	14,5 %	63,3 %
Veszprém	14	217	6,5 %	60,3 %
Közép-Dunántúl	37	401	9,2 %	58,8 %
Győr-Moson-Sopron	9	182	4,9 %	57,8 %
Vas	11	216	5,1 %	57,0 %
Zala	9	257	3,5 %	55,7 %
Nyugat-Dunántúl	29	655	4,4 %	57,0 %
Baranya	13	301	4,3 %	63,0 %
Somogy	14	245	5,7 %	49,1 %
Tolna	9	108	8,3 %	53,8 %
Dél-Dunántúl	36	654	5,5 %	56,0 %
Borsod-Abaúj-Zemplén	25	357	7,0 %	56,4 %
Heves	9	119	7,6 %	44,5 %
Nógrád	6	129	4,7 %	43,7 %
Észak-Magyarország	40	605	6,6 %	51,2 %
Hajdú-Bihar	21	82	25,6 %	79,7 %
Jász-Nagykun-Szolnok	18	78	23,1 %	66,9 %
Szabolcs-Szatmár-Bereg	25	229	10,9 %	48,8 %
Észak-Alföld	64	389	16,5 %	64,6 %
Bács-Kiskun	20	119	16,9 %	65,1 %
Békés	18	75	24 %	69,2 %
Csongrád	9	60	15 %	71,9 %
Dél-Alföld	47	254	18,5 %	68,4 %
ORSZÁG ÖSSZESEN	298	3145	9,5 %	66,2 %

11. ábra: A városi lakosok aránya (százalékban kifejezve) hazánk megyéiben, 2007
(Forrás: saját szerkesztés a KSH adatai alapján)

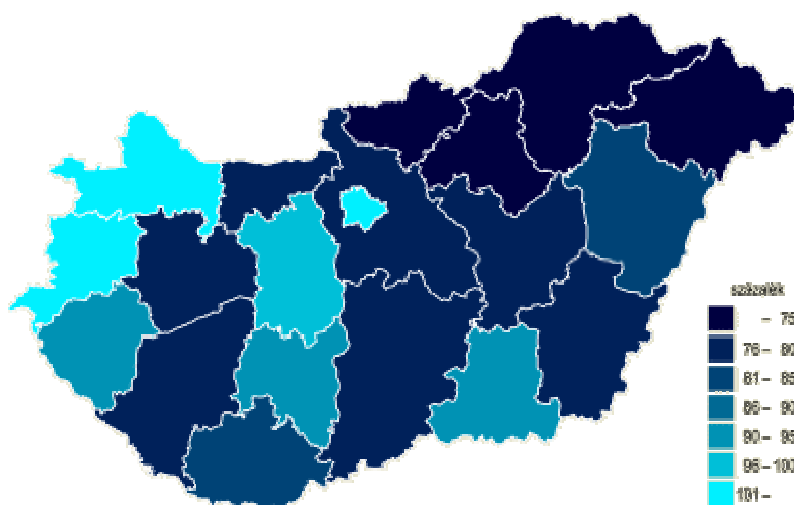
Az új városok számának rohamos növekedése miatt jelentősen megnőtt a városi rangú települések aránya a településhálózaton belül (2. táblázat). Míg a rendszerváltás előtt csaknem minden huszadik település számított városnak, addig napjainkban tízből egy település sorolható ebbe a kategóriába. Hasonlóan megnövekedett a városi lakosok aránya a teljes népességben. Amíg 1980-ban csak minden második ember számított városlakónak, addig 2006-ra már elmondhatjuk, hogy a népesség kétharmada városokban él. Mindez azonban Európában továbbra sem jelent kiugró értéket, Magyarország a közepesen városodott országok közé tartozik (DÖVÉNYI, 2003).

A városodottság mértéke a legjelentősebbnek Közép-Magyarországon és az alföldi régiókban tekinthető (11. ábra). Ha azonban összevetjük mindezt a tényleges állapotokkal (az itteni városok városi szerepkörével, az infrastruktúra és a szolgáltatások színvonalával, az életmóddal stb.), akkor igazolható BELUSZKY PÁL azon véleménye, miszerint egyes alföldi megyék városodottsága – Hajdú-Bihar, Csongrád, Jász-Nagykun-Szolnok – túlzott (BELUSZKY, 2003). Eközben számos dunántúli megye közepes mértékű városodottsággal bír, ám itt, mint már fentebb is említettem, a településszerkezet sajátosságaiból adódóan nehezen

lehetne a városok számát bővíteni. Legkevesbé városodott megyénk Nógrád, köszönhetően többek között annak is, hogy az utóbbi 17 évben új várost nem avattak.

Részben a településszerkezetnek is köszönhetően, szoros összefüggést nem lehet kimutatni a GDP országon belüli területi megoszlása és a városodottság mértéke, vagy pedig az új városok területi elhelyezkedése között (12. ábra). Ugyan a Nyugat-Dunántúl megyéi a bruttó hazai értéket tekintve messze kiemelkednek, mindez azonban nem jelenti azt, hogy a városodottság mértékében is kimagaslóak lennének. A legvárosodottabb megyéink a GDP-t tekintve éppen az átlag alatt helyezkednek el.

Tehát, bár sok ország esetében a gazdasági fejlettség fokmérője a városi lakosok aránya, Magyarországon ilyen összefüggés nem mutatható ki, jóllehet azt el kell ismerni, hogy a GDP alapján alacsony értékkel rendelkező megyéink – például Nógrád vagy Heves – egyben a városodottság mértékét tekintve is sereghajtóknak számítanak. Ugyanakkor az új városok elhelyezkedése azt sugallja, hogy a várossá avatások átlagnál nagyobb mértéke – például Borsod-Abaúj-Zemplén megyében – éppen a gazdasági fellendülést hivatott elősegíteni.

12. ábra: A GDP területi megoszlása 2004-ben (Forrás: KSH)

Érdemes azt is megvizsgálni, hogy a később potenciálisan várossá fejlődhető települések – szigorúan a törvény alapján ez alatt valamennyi nagyközséget értem – hogyan helyezkednek el az ország területén (3. táblázat). Ahogy a célkitűzéseknél már említettem, vizsgálódásaim végén külön fejezetet szánok annak is, vajon mely nagyközségek felelnének meg leginkább a várossá válás kritériumainak, és így melyek azok, amelyek esetleg már rászolgáltak volna a városi rangra.

MEGYE	NAGYKÖZSÉG	MEGYE	ÚJ VÁROS
Pest	24	Pest	30
Szabolcs-Szatmár-Bereg	18	Szabolcs-Szatmár-Bereg	15
Fejér	15	Hajdú-Bihar	11
Borsod-Abaúj-Zemplén	11	Borsod-Abaúj-Zemplén	11
Békés	11	Bács-Kiskun	9
Hajdú-Bihar	10	Baranya	8
Bács-Kiskun	9	Fejér	6
Győr-Moson-Sopron	7	Jász-Nagykun-Szolnok	6
Tolna	7	Somogy	6
Jász-Nagykun-Szolnok	7	Békés	6
Baranya	4	Veszprém	5
Csongrád	4	Győr-Moson-Sopron	4
Heves	4	Vas	4
Somogy	4	Heves	3
Komárom-Esztergom	3	Zala	3
Veszprém	3	Komárom-Esztergom	3
Zala	3	Csongrád	2
Vas	2	Tolna	2
Nógrád	0	Nógrád	0

3. táblázat: Nagyközségeink és új városaink megyék közötti megoszlása, 2007 (Forrás: KSH)

Ha a két táblázat sorrendjét összevetjük, akkor látható, hogy a lista csaknem megfelel egymásnak, tehát a városokból való országos részesedés mértékét tekintve legfeljebb néhány megye – például Fejér vagy Békés – javíthat érdemben pozícióján, míg Nógrád megye helyzete ebben a tekintetben kilátástalannak tűnik.

Figyelembe kell venni azonban, hogy nagy valószínűséggel az imént említett 146 nagyközség közül nem mindegyik egyformán esélyes arra, hogy a közeljövőben várossá váljon. Ezzel kapcsolatban már több prognózis is készült, amelyek jórészt egyetértenek abban, hogy még mintegy 30-40 nagyközség esetében válhat realitássá a várossá fejlődés (TÓTH, 1996; ZOLTÁN, 2003).¹⁴

2.5. A várossá válás motivációs tényezői

A városok gombamód történő szaporodása felveti azt a kérdést is, hogy mi motiválja az egyes települések várossá válását. A közvélemény általában anyagi okokkal magyarázza a várossá fejlődés előnyeit, mondván, hogy a városok nagyobb pénzügyi támogatásban részesülnek a központi költségvetés vagy az önkormányzatok jóvoltából. Amennyire igaz volt ez a rendszerváltás előtt (igaz, akkor is csak bizonyos, a megyei tanácsok által preferált települések esetében), annyira nem helytálló 1990 után. Leszámítva azt, hogy a személyi jövedelemadóból eredő bevételt kedvezőbben számolják a városok számára – bár ez

¹⁴ Tóth József 1996-ban a várossá nyilvánításra javasolt települések számát 100-110-ben határozza meg. Ha levonjuk ebből a már várossá vált 83-at (amelyek közül nem mindegyiket tekintette potenciálisan városnak a szerző), így jön ki a fentebb említett 30-40 település.

elsősorban a rosszabb helyzetben lévő nagyközségek számára jelent komolyabb bevételi forrást – , illetve azt, hogy amíg a nagyközségi (alap)intézmények kiadásainak csak a 60 százalékát finanszírozza az állam, addig a városokban már a 64 százalékát, a városok közvetlen anyagi hasznot nem húznak új rangjukból. Más kérdés, hogy közvetetten már lehetnek anyagi előnyei a várossá válásnak, hiszen az önkormányzatok normatív központi ellátásban részesülnek, például a különféle feladatok fejkvótái (pl. óvodai férőhelyek, iskolai tanulók száma, szociális ellátásban részesülők száma stb.) tekintetében (BELUSZKY-GYÖRI, 1999). Jóllehet e támogatás független a települések jogállásától, a városok nagyobb népességszámuk és fejlettebb infrastruktúrájuk alapján jobban részesülhetnek a központi költségvetésből.¹⁵ Közvetett anyagi előnye lehet még a városi rang megszerzésének a helyi ingatlanok felértékelődése is. Mindezek figyelembevételével azonban más motivációs tényezőket kell keresnünk a várossá válással kapcsolatban. A városi rang megszerzése ma is presztízskérdésnek számít. Például sok, egykor különféle rangokkal (pl. mezővárosi, illetve járási székhely) rendelkező település azért jelölte meg célként a városi cím visszaszerzését, hogy ezáltal sérelmeik orvoslását elérjék. Tehát ebben az esetben a történelmi múlt, a hagyományok jelentenek motivációs elemet. Ösztönözheti a várossá válást más települések várossá nyilvánítása, a köztük fennálló verseny, különösen egyazon megyében lévő települések esetében. Ezt egyfajta „bokor-hatásnak” is tekinthetjük (pl. Bács-Kiskun vagy Békés megyében). Arra is van példa, hogy egy település azért célozza meg a városi rangot, mert így az ott élő emberekben plusz energiákat szabadít fel (KISS, 1997), és így képesek többet áldozni a reménybeli városi településért, mint a faluért. Ugyanakkor sok esetben a városi cím odaítélése nyomán növekszik meg a településen élők aktivitása, hiszen ekkor a lakosság azt igyekszik bizonyítani, hogy a település valóban megérdemelte a városi rangot (SZIGETI, 1997). Az új kisváros telephelyi értéke is emelkedhet, amivel több gazdasági szervezet választhatja az adott települést telephelyévé, de ugyanez igaz a népesség lakóhelyválasztása szempontjából is ((TRÓCSÁNYI-PIRISI-MALATYINSZKI, 2007).

A várossá nyilvánítás kezdeményezése így általában helyi ügy, ennek ellenére több pályázatnál is színre lépnek olyan érdekcsoportok, amelyek ellenzik a várossá válásra irányuló törekvést. A pályázattal való szembenállásnak lehetnek politikai okai (amennyiben a várossá avatást kezdeményező polgármester ellentétes politikai oldalon áll), vagy akár

¹⁵ Megjegyzendő, hogy a városfejlődést elősegítésére volt hivatott a válságtérsegekben a Területfejlesztési Alap, amelyet az 1990-es években hoztak létre, ám később kiderült, hogy sem ez, sem az 1996-ban jóváhagyott területfejlesztési koncepció nem tudta érdemben befolyásolni a területi folyamatokat (BELUSZKY, 2000). Ugyanakkor potenciális anyagi előnyt jelenthet még a pályázati úton megszerezhető támogatások elnyerése, illetve a várossá válás után betelepülő vállalkozói (esetleges külföldi) tőke is.

gazdasági okai is (a pályázat költségessége, a városi ranggal járó többletfeladatok finanszírozása stb.), és olykor az is előfordul, hogy a lakosság félti a hagyományos falusi értékek elvesztését ((TRÓCSÁNYI-PIRISI-MALATYINSZKI, 2007).

2.6. Kitekintés néhány kelet-közép-európai ország várossá nyilvánítási gyakorlatára

A rendszerváltozást követően, alapvetően 1990-től kezdve jelentősen megváltoztak az urbanizáció feltételei Kelet-Közép-Európa korábban szocialista berendezkedésű országaiban. Az urbanizációt a legtöbb országban már nem az állami beavatkozás mértéke határozta meg, hanem a helyi adottságokon alapuló és alulról építkező városfejlődés vált jellemzővé (KORCELLI, 2000). A városhálózat differenciálódását több tényező is lehetővé tette. Ilyen volt például a Varsói Szerződés felbomlása (1991-ben), ami megszüntette a szocialista országok elszigeteltségét, s így azok – városaikkal együtt – betagozódhattak az európai városhálózatba. Gazdasági szempontból lényeges változásokat hozott a piacgazdaság megjelenése, aminek következtében a volt szocialista államok beilleszkedhettek a globális világgazdaság folyamataiba, lehetővé téve – többek között a városi településeken – is a posztindusztriális fejlődést, a modern (high-tech) iparágak és a szolgáltatások fellendülését, javítva ezáltal azok versenyképességét. Társadalmi szempontból azonban kedvezőtlenek voltak a városfejlődés feltételei, hiszen a térség országaiban jellemzővé vált a szegénység elterjedése, a középrétegek leszakadása és a kisszámú elit látványos meggazdagodása (KOVÁCS Z., 2007).

A közigazgatás reformját, a városi települések jogállásának, egyáltalán a városok fogalmának meghatározását tekintve azonban jelentős különbségeket figyelhetünk meg a régió országai között.

A legliberálisabb városnyilvánítási gyakorlatot éppen Magyarországon figyelhetjük meg. Ennek egyenes következménye lett az – ahogy azt már ebben a fejezetben is taglaltam –, hogy a városok száma csaknem megduplázódott a rendszerváltozást követően. A térségben egyértelműen magyar jelenségnek tekinthetjük, hogy az államigazgatás jelentősen befolyásolja az urbanizációt.

Hasonlóan liberálissá kezd válni a romániai gyakorlat is, jóllehet a rendszerváltás utáni bő egy évtizedben alig-alig avattak új várost. 2003 és 2004 között azonban 43 újabb település kapta meg a városi rangot, ami mögött feltehetőleg a települések közötti verseny, illetve a lobbytevékenység felerősödése áll, de a várossá nyilvánítás megugrása azzal a 351/2001. számú törvényi szabályozással is magyarázható, aminek értelmében azokon a vidékeken, ahol 25-30 km-es körzetben nincs város, a Kormánynak meg kell teremtenie a feltételeket – a falvak modernizálásán túl – egyes falusi települések várossá nyilvánítására (BENEDEK, 2006).

Romániában egyébként a várossá avatás feltételül egy 16 szempontból álló kritériumrendszernek való megfelelést tekintik, amelyek között a legalább 5000 fős lélekszámon túl olyan kikötések szerepelnek, mint az aktív keresők 75 százalékának nem mezőgazdasági foglalkoztatása, 50 szállodai ágy, 50 százalékban modernizált, illetve 50 százalékban szennyvízcsatornával ellátott utcák megléte és 1000 lakosra legalább 7 kórházi ágy biztosítása. A várossá avatások kiszámíthatatlanságához vezet azonban az a gyakorlat, hogy a vonatkozó törvény nem rögzíti, hogy a feltételek közül hánynak kell megfelelni.

A legtöbb kelet-közép-európai ország várossá nyilvánítási gyakorlata azonban meglehetősen visszafogott. Lengyelországban ugyan a rendszerváltozást követő másfél évtizedben 59 új település lett város, ám itt jóval kiterjedtebb volt a városállomány, mint Magyarországon, ami abban is látszik, hogy a városok száma csupán 7,1 %-kal bővült, szemben a hazánkban megfigyelhető 74 %-os változással. Ráadásul itt sokkal erőteljesebb volt a korábban kényszerűen összevont települések szétválása, mint Magyarországon, ahol csak két esetben fordult ez elő. Csehországban a várossá avatást népességszámhoz, legalább 3000 főhöz kötik, ám szükséges még a kormány előterjesztése és a parlament elnökének beleegyezése is. Itt 70 új várost avattak a rendszerváltozást követően, ami arányaiban (15 %) nagyobb a lengyelországinál, de jóval kisebb, mint a magyarországi. Szerénynek mondható a várossá avatás mértéke Bulgáriában. Itt csupán 10 településsel lett bővebb a városok köre, ami alig 4 %-os növekedést jelent.

A legkonzervatívabb várossá nyilvánítási politikát Szlovákia követi a rendszerváltozás óta. A városok köre mintegy másfél évtized alatt csupán kettővel bővült, ráadásul a várossá avatott Vysoké Tatry a Magas-Tátrában található üdülőtelepülések laza szerveződésének is felfogható. Szlovákiában a várossá nyilvánítás feltételének szintén a népességszámot – 5000 főt – tekintik.

Összességében tehát levonhatjuk azt a következtetést, hogy a várossá avatás rendszerváltás utáni hirtelen fellendülése kizárólag Magyarországra jellemző, a többi országban lényegében egyáltalán nem vált ez gyakorlattá. Amiben viszont Magyarország a legtöbb kelet-közép-európai országra hasonlít, az az urbanizációs ráta, amit csak azokra a településekre nézve számolunk ki, amelyek a rendszerváltozásig szerezték meg a városi rangot. Ebben szinte valamennyi országban csökkenő tendenciát figyelhetünk meg, sőt Csehországban és Szlovákiában az új városok népességével együtt meghatározott urbanizációs ráta is alacsonyabb, mint a rendszerváltozás idején. Ennek okait egyrészt a migráció országonként eltérő sajátosságai, valamint a városok kedvezőtlen általános demográfiai vonásai képezik (KOVÁCS, 2007).

3. A földrajzi fekvés szerepe a várossá válásban

A következő fejezetek alapját a területszervezésről szóló 1999. évi XLI. törvény képezi. Amint azt a jogszabály rögzíti, a várossá nyilvánítást kezdeményező településnek pályázatához egy részletes értékelést kell csatolnia, amelyben számos szempont szerint be kell mutatnia a nagyközség fejlettségét. A továbbiakban e kritériumoknak a városodásra gyakorolt hatásait kívánom bemutatni, kitérve arra is, hogy új városainknál melyek bizonyultak a várossá válás leghangsúlyosabb tényezőinek. A vizsgált szempontok a következők: a földrajzi fekvés (jelen fejezet), a népességszám és a demográfiai folyamatok (4. fejezet), a történelmi múlt (5. fejezet), valamint a gazdasági és infrastrukturális fejlettség (6. fejezet).

* * *

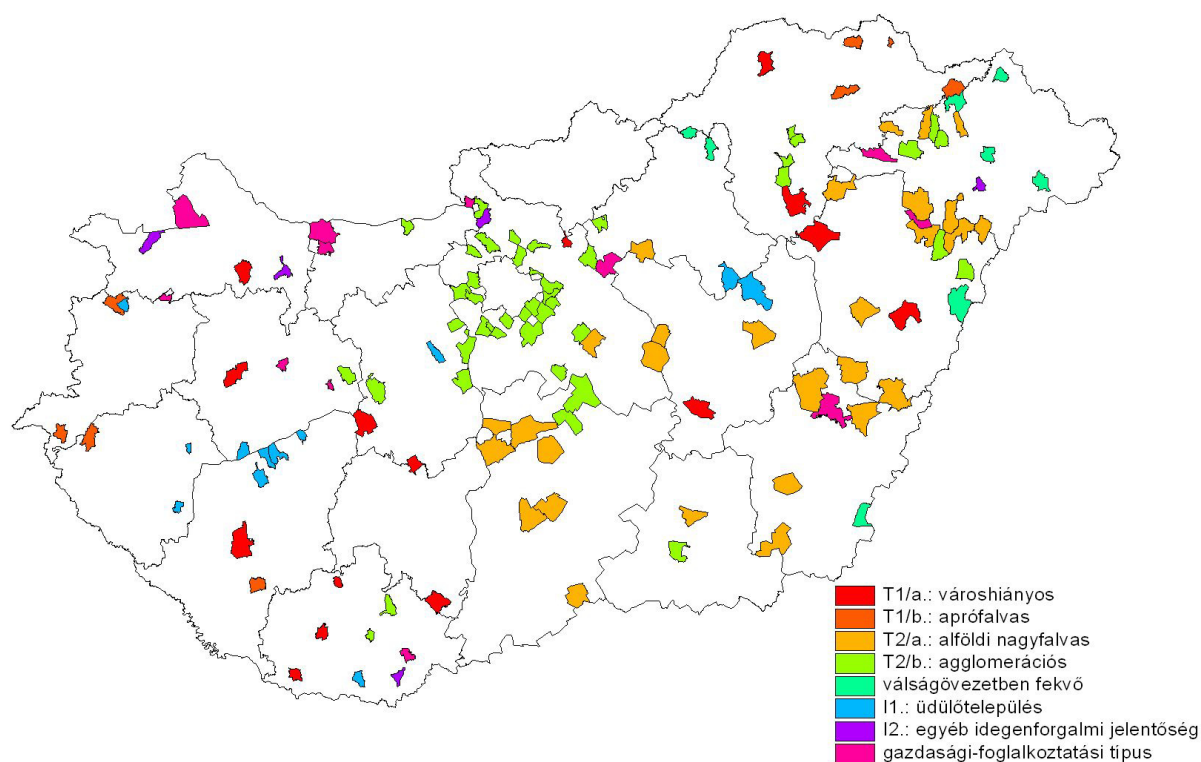
A földrajzi fekvés relevanciájának vizsgálata számos kérdést és problémát felvet. Hiszen ez az a tényező, amit objektíven, számokkal alátámasztva nehézkesen lehet megítélni, és a településszervezési eljárásról szóló törvény is úgy határozza meg ezt a városodást befolyásoló tényezőt, hogy „a nagyközség helye a térség településhálózatában”, azaz egyfajta viszonylagosságát sugallja e kritériumnak.¹⁶ Ugyanakkor a fentebb már említett, 2007. évi minisztériumi vitaanyagban is megfogalmazták, hogy a várossá válás egyik fő szempontjának az adott térségben lévő központi szerepkört kell tekinteni, vagyis a földrajzi fekvés – mint az adott település, mint egy térség központja – jelentőségét ez a tervezet is kidomborítja.

A problémát azonban az okozhatja, hogy a földrajzi fekvéssel kapcsolatos tényezők közül melyik számít meghatározónak egy város esetében. Az alábbiakban nyolc lehetséges csoportot is felsorolok, és a 13. ábra térképi ábrázolásán is ezeket vettem igénybe, tudva azt, hogy egy város akár több csoportba is besorolható lenne (pl. Villány idegenforgalmi adottságai és aprófalvas térségben való elhelyezkedése is számításba jöhetne), néhány település esetében pedig túlságosan erőltetett ennek a kritériumnak a kiemelése, hiszen nem ez tekinthető a legfontosabb urbanizáló tényezőnek.

Ennek ellenére megkíséreltem az egyes települések kategorizálását földrajzi fekvés szerint. Az egyes csoportok meghatározásának alapját a Pécsi Tudományegyetem által 1996-

¹⁶ A földrajzi fekvés mérésére és bizonyos fokú számszerűsítésére adódhat egy olyan módszer, amit korábbi kutatásaim során magam is alkalmaztam a József Attila Tudományegyetem oktatási funkciójának kiterjedése és Balassagyarmat társadalomföldrajzának tanulmányozása kapcsán: ez pedig a vonzáskörzet-vizsgálat, illetve a települési térkapcsolatok meghatározása (SZEPESI, 1998; SZEPESI, 2005). A 134 újonnan várossá vált település vonzáskörzetének többféle vizsgálata – megfelelő statisztikai adatok híján – azonban túlmutat e dolgozat keretein. Itt jegyzendő még meg az is, hogy a vonzásközponti jelleget bizonyos településeknél egyáltalán nem lehet dominánsnak tekinteni – ilyenek mindenekelőtt az idegenforgalmi és az agglomerációs települések.

ban megállapított, majd 2007-ben is megerősített kisváros-kategóriák (TÓTH-TRÓCSÁNYI, 1996, TRÓCSÁNYI-PIRISI-MALATYINSZKI, 2007) , illetve a KSH által kiadott Területi Statisztika című folyóirat városbemutató számainak várostípusai jelentették.¹⁷ Megjegyzendő még, hogy a besorolások a várossá avatás időpontjára vonatkoznak (pl. a korábban városhiányosnak ítélt területek a későbbi várossá nyilvánítások miatt ma már egyáltalán nem biztos, hogy azoknak számítanak).

13. ábra.: Új városaink csoportosítása földrajzi fekvés szerint (Forrás: saját szerkesztés)
T1-T2: térszerkezeti típusok, I: idegenforgalmi típusok

Az első térszerkezeti típusba (T1/a. és T1/b.) sorolt települések közös vonása, hogy ezek valamilyen kistérség vagy mikrotérség központjai, amelyek általában sokoldalú funkciókat koncentrálnak – főként a humán területen –, de egyetlen ágazati funkciójuk, vagy vonzásuk sem kiemelkedő. Általában a városhiányos térségben elhelyezkedő településeket sorolhatjuk ebbe a típusba, amin elsősorban olyan térséget érthetünk, ahol a városok

¹⁷ A Pécsi Tudományegyetem által meghatározott városkategóriákat – tekintve, hogy azok nem csupán a földrajzi fekvést vették figyelembe, hanem inkább a városok komplex típusainak határozták meg – kisebb mértékben módosítottam. Így a „térszerkezeti típust” kibővítettem, és az így megállapított két fő térszerkezeti településcsoportot két alegységre bontottam. Az „image”-típus esetében pedig – miután ezeknél inkább a településnév, semmint a földrajzi fekvés a meghatározó – az érintett településeket az idegenforgalmi kategória két alcsoportjába soroltam. A KSH által meghatározott csoportok közül mindenekelőtt a „határmenti” kategóriának az alkalmazásától tekintettem el, hiszen nem ez számított a várossá válás domináns tényezőjének.

egymástól 25 km-nél nagyobb távolságban találhatóak (SZIGETI, 1997). Különösen feltűnő volt a városhiány az aprófalvas térségekben, pl. a hegy- és dombvidéki Dunántúlon, valamint Észak-Magyarországon – ezért is célszerű a „térszerkezeti típus” kategórián belül a sajátos településhálózati adottságokkal rendelkező térségekben fekvő aprófalvas területeket elkülöníteni. Ugyanakkor a nagy-, gyakran óriásfalvakkal rendelkező alföldi térségben is láthatunk példát arra, hogy nem feltétlenül a faluhoz képest magas népességszám, hanem a városhiány, tehát a földrajzi fekvés váltotta ki a várossá válást (pl. Derecske vagy Tiszacsege esetében).

Az 1990-es években várossá avatott, és ebbe a csoportba sorolt települések még viszonylag fejlett közép fokú intézményhálózattal nyerték el a városi címet, így egyértelműen egy városhiányos kistérségi terület központjainak lehetett ezeket tekinteni (pl. Aszód, Szentlőrinc, Szendrő stb.). Az utóbbi években várossá avatott, és ide csoportosított települések között azonban már egyre több olyat találunk, amelyeknek nem a közép-, hanem az alap fokú intézményei képeznek jelentős vonzáskörzetet, s így inkább egy-egy mikro-, semmint egy kistérség központjaként funkcionálnak (pl. Nagybjom, Cigánd, Pálháza, Óriszentpéter). Ennek ellenére ezeket is térszerkezeti típusúaknak tekinthetjük (TRÓCSÁNYI-PIRISI-MALATYINSZKI, 2007).

Az eddig végrehajtott várossá avatások következtében kiterjedt városhiányos térségek ma már nem találhatóak Magyarországon (KÖSZEGFALVI, 1997). Sőt a főleg a rendszerváltás körüli ún. kampányszerű várossá nyilvánításoknak köszönhetően nemcsak kiegyensúlyozottabbá vált városhálózatunk, hanem a városállomány „minőségi felhígulása” is kezdetét vette (KISS, 1997). Kis mértékben azonban továbbra is városhiányos térségnek számít a Cserehát vidéke Borsod-Abaúj-Zemplén megye északi részén, a Nógrád megyei Cserhátalja, Somogy megyében pedig a Marcali-Kaposvár-Tab közötti terület (DÖVÉNYI, 2003). Ugyanakkor az sem mindegy, hogy egy térségben egyáltalán nincs város, vagy a városi funkciók csak alacsony hierarchiaszinten érvényesülnek ugyan, de a hatást mégiscsak ki lehet mutatni. Ilyen – a városok nagyságából és hierarchiaszintjéből fakadó – problematikus helyzet figyelhető meg hazánk bizonyos területein, így például a Körösök vidékén, a Közép-Tiszavidéken, a Drávamelléken, a Hegyháton és a Győrtől délre eső területen (TÓTH-TRÓCSÁNYI, 1996). Az ország természeti és történelmi adottságaiból is következik azonban, hogy a síkvidéki térségekben, különösen az Alföldön mindig is nagyobb lesz a várossűrűség, mint a dombságok és a hegyvidékek területén, ahol az aprófalvas településszerkezet dominál. Mindezeknek köszönhetően a dombságok és hegyvidékek területén a városok szigetszerűen helyezkednek el, és azokat kisebb-nagyobb falvak szűkebb vagy tágabb gyűrűje veszi körül,

így a városok nem olvadnak össze, hiszen a városok közigazgatási határai nem érintkeznek. Eközben a nagyfalvas, alföldi térségekben (főként a Tiszántúlon) az egymással szomszédos városok szinte már láncolatot alkotnak egymással, közöttük pedig alig-alig található falusi település (SZIGETI, 1997).

A második térszerkezeti típusba sorolt települések közös vonása az, hogy olyan térségben fekszenek, ahol nagy népességszámú elemekből áll a településhálózat, és ez generál bizonyos funkciókat, amelyek elegendőek lehetnek a várossá nyilvánításhoz. Ide tartoznak az alföldi nagyfalvas térségben fekvő (T2/a.), illetve az agglomerációs (T2/b.) települések. Különösen fontos az utóbbiak esetében a földrajzi fekvés szerepe. Ezek helyzetével a népesedéssel kapcsolatos kérdéskörnél részletesebben kívánok foglalkozni, ám már itt is megemlítendő, hogy ezek az újonnan várossá avanzsált települések mindenekelőtt egy nagyváros (legfőképpen Budapest, illetve az utóbbi évek urbanizációs folyamatai nyomán Pécs, Miskolc, Szeged és Debrecen) közelségének köszönhetik várossá válásukat, hiszen az utóbbi években-évtizedekben felgyorsult szuburbanizáció nyomán jelentős népességnövekedést és gazdasági-infrastrukturális fejlődést mutattak, ami szinte „kikényszerítette” várossá fejlődésüket. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy az ilyen települések jó része még alvóvárosnak számít, ilyen értelmezésben pedig elsősorban lakófunkciójukat kell kiemelni, ami nyilvánvalóan nehezíti egy összetartó városi közösség létrejöttét. Ezek a városok így csekély igazi térségi szereppel rendelkeznek, amely a nagyvárosok közelsége miatt nem is igen lehet erősebb.

Az agglomerációkban található települések földrajzi fekvésének más aspektusát is vizsgálni kell. Nem elhanyagolható az a szempont sem, hogy ezek az új városok rendszerint az ott lakáshoz kellemesebb feltételeket és attraktívabb környezetet biztosítsanak. A budapesti agglomeráció nyugati szektorában fekvő települések például a budai hegyekben fekszenek, ami további motivációs tényezőt jelent a kiköltözők számára. Ugyanakkor például a ma legsikeresebb városnak (SZABÓ, 2006) tekintett Budaörs esetében további, a földrajzi fekvésből származó előnyöket lehet megfigyelni, például a település kedvező közlekedés-földrajzi potenciálját (IZSÁK, 2003).

A földrajzi fekvés befolyásolhatja a várossá válást az ún. válságövezetekben is. A GDP országos átlagától messze elmaradó, a rendszerváltás nyomán jelentős gazdasági recesszióval sújtott területeken (12. ábra) a városodást az az igény serkenti, hogy éppen a városi rangra jutás segítheti elő ezeknek a településeknek a fellendülését.

Az idegenforgalom, mint földrajzi elhelyezkedéssel kapcsolatos tényező elsősorban azoknál a településeknél meghatározó, amelyek az átlagnál jobb természeti adottságuknak

köszönhetik üdülőfunkciójuk előtérbe kerülését. Ilyen üdülőközpontok pedig elsősorban a Balaton térségében vagy gyógyvizes forrásaink közelében (pl. Harkány, Bük) találhatók. Az idegenforgalom vonzó hatása azonban nem csupán természeti földrajzi tényezőktől függ, hanem összefügghet például történelmi, illetve vallási tényezőkkel is (ld. Visegrád, Pannonhalma, Máriapócs), ezért is tartottam célszerűnek kettébontani az idegenforgalmi csoportot, külön kategóriába (I2) sorolva az utóbbi településeket. Ezeknek a településeknek ugyanakkor közös vonása még, hogy gyakran találunk közöttük meglehetősen alacsony lélekszámmal rendelkezőket, amelyek így klasszikus értelemben vett vonzáskörzettel nem rendelkeznek.

A gazdasági-foglalkoztatási típusba sorolt településeket – amelyekről a 6. fejezetben külön is szólok – egy-egy nagyobb, vagy több közepes méretű vállalkozás tette térsége központjává, amelyek így pozitív munkaerő-mérleggel rendelkeznek. E települések fejlődése dinamikus, vonzerejük – főként a munkalehetőségek tekintetében – nagy, önkormányzatuk pedig jelentős bevételre számíthat e vállalkozások adózásából (TRÓCSÁNYI-PIRISI-MALATYINSZKI, 2007). Megjegyzendő azonban, hogy e települések gazdasági jelentőségét nem csupán az ipar jelenti, hiszen vannak olyan új városok (pl. Bóly), amik a kvaterner szektor magasabb aránya miatt kerültek e kategóriába.

Összességében tehát megállapítható, hogy a földrajzi elhelyezkedés nem az elsődleges, városodást indokló tényező, bár számos – különösen az agglomerációs és a városhiányos térségekben fekvő – település esetében jelentősen előmozdította a várossá fejlődés folyamatát.

Ugyanakkor azt is megfigyelhetjük, hogy ez a kategorizálás nem feltétlenül csak a földrajzi fekvést veszi alapul, hanem egyfajta funkcionális csoportosításnak is tekinthetjük. Különösen igaz ez például a „gazdasági-foglalkoztatási” típusba sorolt településeknél, amelyek nem feltétlenül földrajzi fekvésüknek, hanem jórészt sikeresebb lobbi-, illetve marketing-tevékenységüknek köszönhetik azt, hogy gazdasági jelentőségük az új városok átlagához képest jóval nagyobb.

4. A népesség szerepe a várossá válásban

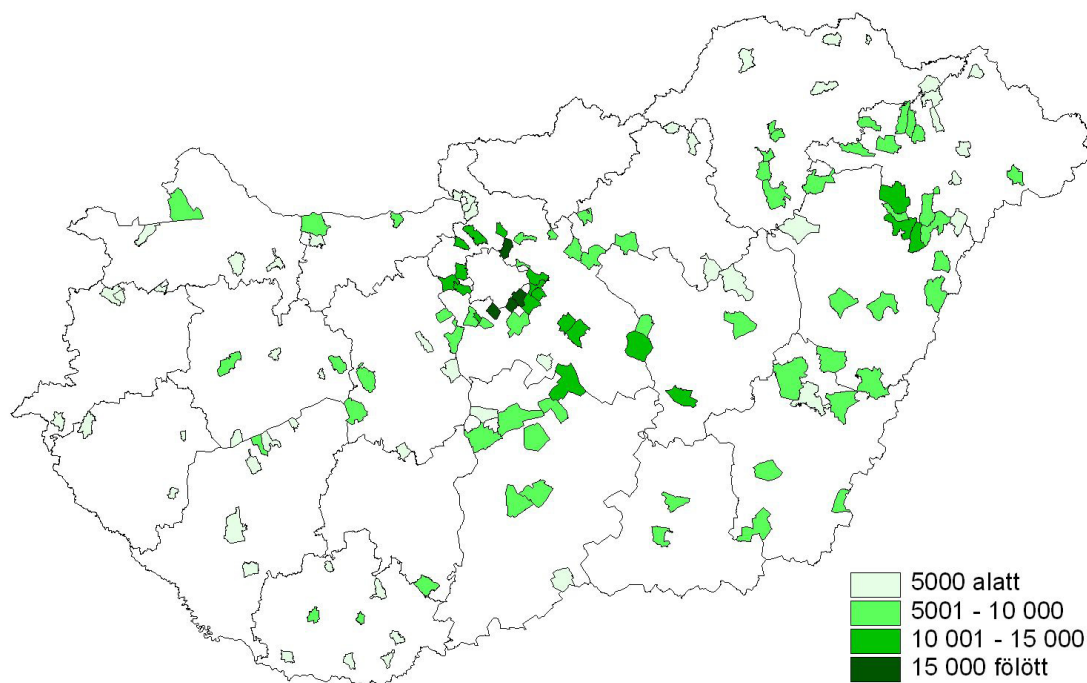
4.1. A népességszám jelentősége a várossá válásban

A már többször citált 1999. évi XLI. törvény a népesedési helyzetet, pontosabban „a nagyközség népességének alakulását, demográfiai, társadalmi szerkezetének jellemzőit” csak az egyik kritériumként jelöli meg a várossá válással kapcsolatban. Közismert, hogy a városi besorolás elvei országonként eltérnek, ám az Európai Unióhoz tartozó számos ország esetében valamilyen népességszámhoz (általában 2000 főhöz) kötik a városi rang megszerzését (MÁTHÉ, 1994). Amint azt már az elméleti fejezetben is tárgyaltam, ilyen statisztikai módon meghatározott várostípusokat nem csak az Európai Unióban figyelhetünk meg. Ha világszerte vizsgáljuk a várossá váláshoz szükséges legalacsonyabb népességszámot, az értékek meglehetősen nagy szórást mutatnak: 200 főtől (Norvégia, Izland, Svédország) 50 000 főig (Japán) terjednek. Általában azt állapíthatjuk meg, hogy minél fejlettebb egy ország (pl. skandináv országok, Ausztrália, Kanada, Új-Zéland), annál alacsonyabb a városi jogálláshoz szükséges népességszám, kivéve Japánt és Svájcot (KOVÁCS Z., 2001).

A magyarországi városokkal foglalkozó tanulmányok egy részében is megfigyelhető a kutatók részéről felmerülő olyan igény, hogy népességszámhoz kössék a városi rangot, nem is beszélve arról, hogy – mindezideig utoljára – az OTK szellemében megszületett, a várossá válás feltételeit rögzítő 23/1974. ÉVM-MTTH számú közlemény minimális népességszámhoz, a meglehetősen szigorúnak tűnő 8000 főhöz kötötte a városi cím megszerzését. Ezek után vetődött fel egy alacsonyabb, 5 ezer fős alsó határ, ami az 1990-as évek végére 1500-2000 főre módosult (ZOLTÁN, 2002). Ugyanakkor a kutatók egy másik csoportja önmagában nem tartja elégségesnek a népességszám alapján megszabott feltételt, mondván, hogy a városban élők száma nem tükrözi azt, hogy az adott település rászolgált volna a várossá avatásra. Tekintve, hogy én is ez utóbbi csoport véleményét pártolom, a népességszám városodást befolyásoló szerepét ugyan körüljárom, ám további, már korábban említett tényezőket is megvizsgállok.

Hazánkban a rendszerváltás előtti évtizedekben az vált gyakorlattá, hogy városi rangot a 10-20 ezer fővel rendelkező települések kaptak. 1990 után viszont ebben a tekintetben is jelentős változás következett be, hiszen amint az a 14. ábrán látható, a várossá váláshoz már alacsonyabb népességszám is elegendőnek bizonyult, és ebben még a rendszerváltás óta eltelt 18 év alatt is megfigyelhető enyhülés, olyannyira, hogy például a 2005. évi várossá avatások alkalmával már 1000 főnél alig valamivel népesebb település, Pálháza is megkaphatta ezt a

rangot. Általában elmondható, hogy az alacsony számú, 2-3000 fős lakossággal rendelkező települések az utóbbi 5-6 évben válhattak könnyebben várossá, bár már az 1990-es évek elejéről is van erre példa (ld. Balatonföldvár). Összevetve az előző témakörnél tárgyaltakkal, a többi várossá avatott településhez képest alacsonyabb népességszám a – különösen idegenforgalmi szempontból – előnyös földrajzi helyzettel rendelkező településeket jellemzi (pl. Óriszentpéter, Zalakaros, Visegrád). Feltűnő, hogy ilyen települések elsősorban az ország fejlettebb, nyugati felében találhatók, miközben az alföldi, „túlvárosodott” térségben továbbra is túlnyomórészt az 5000 fő fölötti nagyfalvak váltak várossá. Ha az ország egész területén ez utóbbi népességszám lett volna az alsó határ, akkor 48-cal kevesebb városavatásra került volna sor a rendszerváltozás óta! Az is figyelemre méltó, hogy a Budapest környéki agglomeráció települései is általában 5-10 000, sőt némelyik 15 000 fő fölött jutott városi ranghoz. Ugyan Érd sorsára egyik sem jutott – hiszen ez utóbbi település csak 1979-ben, közel 40 000 főnyi lakossággal, mint Európa akkor legnépesebb községi jogállású települése kapta meg a városi rangot –, ám így is szemmel látható kontraszt alakult ki azokhoz a térségekhez képest, amelyekben 1-2000 fő elegendőnek bizonyult a városi címhez. Az agglomerációs települések népességszámukat tekintve olyan fejlődést produkáltak, hogy szinte „kikövetelték” maguknak a városi rangot (2. melléklet).

14. ábra: Az új városok népessége a várossá válás évében (Forrás: saját szerkesztés a KSH adatai alapján)

A várossá avatásoknak köszönhetően jelentősen módosult a kisvárosok aránya a településhálózaton belül (4. táblázat), ami azt jelenti, hogy csaknem minden ötödik városi település kisvárosnak minősíthető. Mindez pedig a városállomány elaprózódását eredményezi (DÖVÉNYI, 2003).

4. táblázat: Hazánk városainak népességszám szerinti kategorizálása, 2007
(Forrás: saját számítás a KSH adatai alapján)

KATEGÓRIA		ÚJ VÁROS	RÉGI VÁROS	ÖSSZES VÁROS
1 millió fő fölött		0	1	1
100 000-1 000 000 fő		0	8	8
20 000-100 000 fő		1	53	54
Kisvárosok	10 000-20 000 fő	23	57	80
	5 000-10 000 fő	59	36	95
	2 000-5 000 fő	47	9	56
	2 000 fő alatt	4	0	4

A várossá váláshoz sokszor elegendő alacsony népességszám miatt valamennyi új város – nem meglepő módon – kisvárosként lépett a városi települések sorába. Ennek következtében a legnépesebb, vagy közepesen népes városok közé nem ékelődött be egy új városi település sem, és a legfrissebb népesedési adatok azt mutatják, hogy mindössze egy város, Gyál lakossága haladja meg a 20 000 főt, ezzel pedig a népességszám alapján felállított listán az 56. helyet foglalja el hazánk városai között. Az első száz legnépesebb város között mindössze tíz új városi települést fedezhetünk fel, a másik oldalról viszont néhány olyan városunk is van, amelyik még a rendszerváltás előtt szerezte meg rangját, mégis a lista végén foglal helyett (pl. Fonyód, Rétság és Pétervására). Kétségtelen tény azonban, hogy amennyiben a legintenzívebben gyarapodó városokat vizsgáljuk országszerte, azok között bőven találhatunk újonnan várossá avatott településeket, különösen a 3. fejezetben a T2/b. csoportba sorolt agglomerációs városok esetében.

4.2. Népességváltozás a rendszerváltás után várossá avatott településeken

Ha az új városi települések népesedési folyamatait vizsgáljuk várossá avatásuk óta, meglehetősen heterogén kép alakul ki az ország területén.

Alapvető tény, hogy városhálózatunk fejlődése csökkenő népességű országban zajlik. Mivel hazánk népessége az 1980-as évek eleje óta fogyatkozik, a városnövekedés folyamata ezzel párhuzamosan megszűnt, tehát a városrobbanás átadta a helyét a városstagnálásnak, mindenekelőtt a népességszám tekintetében (BELUSZKY, 2000). Sőt az 1990-es években a

városok népessége gyorsabban csökkent, mint az egész országé, hiszen 1998-ban már csak az 1990. évi népesség 95,7 százaléka tartózkodott a városokban. Ezek az állítások azonban a városhálózat egészét általánosságban érintik (és az utóbbi folyamatot mindenekelőtt két nagyváros, Budapest és Miskolc népesedési veszteségei élénkítik), ha csak az új városokra koncentrálunk, akkor sokkal árnyaltabb a kép.

Az utóbbi évtizedekben Magyarország is eljutott az urbanizáció egy újabb szakaszába, nevezetesen az elővárosi, kisvárosi, illetve a falusi térségek fejlődési időszakához, ami egyfajta dezurbanizációt indít el, főként a közép- és nagyvárosokban (BECSEI, 2001). Ami azonban ez utóbbi városoknak veszteség, az az új kisvárosok szempontjából nyereség, így többek között az urbanizációs szakaszokban bekövetkező változások eredményezték azt, hogy az új városok több mint felében még mindig – bár néhol csak minimális – népességgyarapodást figyelhetünk meg az utóbbi években. Azt is meg kell jegyezni azonban, hogy az „ellenvárosodás” folyamata nem csupán a kisvárosok népességét gyarapítja, hiszen a városi munkahelyek számának csökkenése, az égbe szökő lakásárak és a magasabb megélhetési költségek miatt többen is a falvakba (például a szülőfalujukba) költözést választották. (BELUSZKY, 2003).

A demográfiai tendenciák vizsgálatakor érdemes megfigyelni, hogy melyek azok az új városok, amelyek a legjobban növelték népességszámukat a várossá avatás évéhez képest. Amint azt az 5. táblázat is mutatja, a legnagyobb népességgyarapodást mutató új városok elsősorban a közép-magyarországi régióban, illetve az Alföld (főként a Tiszántúl) területén helyezkednek el. Természetesen jelentősen eltérnek a népességnövekedés mozgatórugói a teljesen más etnikai összetételű vagy éppen kevésbé képzett népességet – erről a 4.4 fejezetben is szólok – magáénak tudó északkelet-magyarországi és a Budapest környéki térségekben elhelyezkedő városokban. A legmarkánsabb növekedési értékek a Budapest körüli agglomerációban figyelhető meg, és ez egyértelműen a fejezetben még tárgyalásra kerülő szuburbanizációs folyamatokkal magyarázható. Mindennek köszönhető, hogy Veresegyház népessége például a várossá váláshoz képest eltelt idő alatt több mint felével emelkedett, de lendületesen gyarapodott Pécel, Gyál és Göd népessége is az agglomerációban. Ebbe a sorba ékelődik be – jelentős idegenforgalma okán – még Zalakaros is, ahol a népességszám százalékos változása ugyan feltűnően magas (több mint húsz százalék), ám volumenét tekintve (mintegy 300 fő) ez már korántsem annyira kirívó. Ha a legnagyobb mértékű népességcsökkenést produkáló új városokat nézzük, itt nem rajzolódik ki egy olyan jól elhatárolható régió, ahonnan ilyen jellegű települések kerülnek ki. Ellenben feltűnő az

országhatárok közelében elhelyezkedő városok egy részénél a népesség fogyása, és sok a megyehatárokon fekvő ilyen település is. Mindez arra utal, hogy a periférikus elhelyezkedés (legyen az bármilyen megközelítésből az) nem kedvez a népességyarapodásnak, az emberek elsősorban a központi fekvésű településeket választják lakóhelyüknek.

Összességében a rendszerváltás utáni városaink átlagosan 2,32 %-kal növelték népességüket, ám mégsem jelenthetjük ki általánosságban, hogy a várossá válás jótékony hatást gyakorolt új városaink népességére, hiszen a vizsgált települések csaknem felében népességfogyást regisztrálhatunk a várossá avatás évéhez képest.

A LEGNAGYOBB NÉPESSÉGNÖVEKEDÉST MUTATÓ VÁROSOK (%)		A LEGJELENTŐSEBB NÉPESSÉGFOGYÁST MUTATÓ VÁROSOK (%)	
1. Veregyháza	65,7 %	1. Borsodnád	-8,4 %
2. Zalakaros	31 %	2. Sásd	-8,3 %
3. Pécel	28 %	3. Nagyecsed	-7,7 %
4. Gyál	19,7 %	4. Tótkomlós	-7,5 %
5. Dunaharaszti	19,5 %	5. Sellye	-7 %
6. Göd	19,1 %	6. Répcelak	-6,7 %
7. Harkány	18,9 %	7. Jászárokszállás	-6,2 %
8. Pomáz	14,8 %	8. Simontornya	-6 %
9. Nyíradony	14,4 %	9. Gönc	-5,9 %
10. Baktalórántháza	14,3 %	10. Komádi	-5,7 %

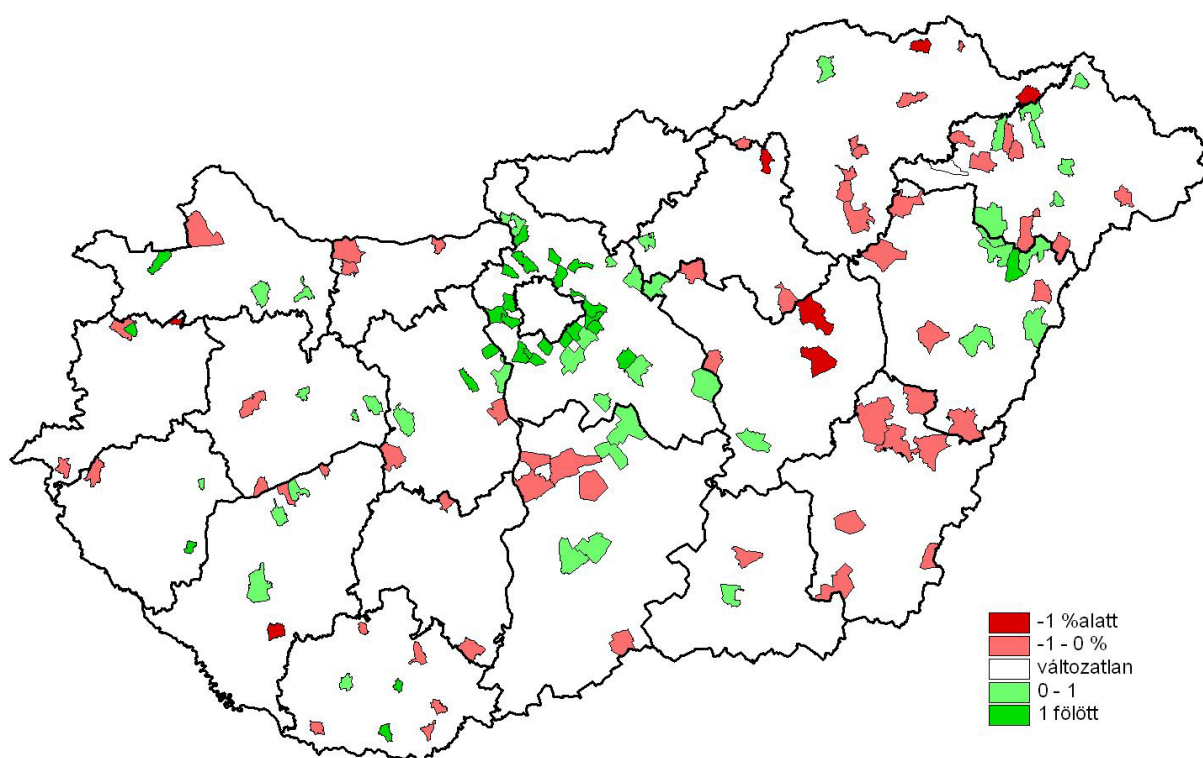
**5. táblázat: A legjelentősebb népességváltozást mutató városok a várossá válás évéhez képest, 2007
(Forrás: saját számítás a KSH alapján)**

Tekintettel arra, hogy az imént vázolt számítás hátrányos a legkésőbb várossá avatott településekre nézve – mivel a bázisév megegyezik a legfrissebb népesedési adattal –, ezért célszerű meghatározni a népességváltozás éves átlagát a várossá avatást megelőző évhez viszonyítva. Ezzel biztosíthatjuk azt, hogy a legújabb városaink népesedési folyamatai is vizsgálhatóak legyenek.

A 15. ábra térképe megmutatja, hogy az előbb említett megfontolás nem volt hiábavaló, hiszen a leggyorsabb évi átlagos népességnövekedést produkáló városok között megtaláljuk a 2007-es év két új városát: Biatorbágyot (6,39 %) és Kozármislenyt (5,03 %). Utóbbi település – amint az a már korábban több ízben is említett 2007. évi szombathelyi település-földrajzi konferencián is elhangzott – egyike Magyarország sikeres városainak egy sikeresnek kevésbé nevezhető régióban: a település egy gyarapodó, a pécsi agglomeráción belül is kiemelkedő iskolázottsági, vállalkozási, gazdasági és jövedelmi mutatókkal rendelkező város, így válhatott egyfajta jelkép-településsé hazánkban (CSAPÓ-KOCSIS, 2008). A leggyorsabban gyarapodó új városaink – a két említett településhez hasonlóan – valamilyen nagyváros (elsősorban Budapest) agglomerációjában helyezkednek el, amit már az 5. táblázat számításai is előrejelítettek. Ugyanakkor megjelenik az élen álló települések körében néhány

olyan település, amelyik elsősorban a fellendülő idegenforgalmának köszönheti népességnövekedését (pl. Zalakaros, Harkány, Bük).

A legnagyobb népességvesztéset elszenvedő települések meglehetősen szórtn helyezkednek el az országban, ám észrevehető, hogy ezek jó része a nagyfalvas, alföldi régióban, illetve Észak-Magyarországon fekszik, amely területek gazdasági fejlettségüket tekintve is le van maradva az országos átlaghoz képest, tehát nem számítanak népességet vonzó régióknak.

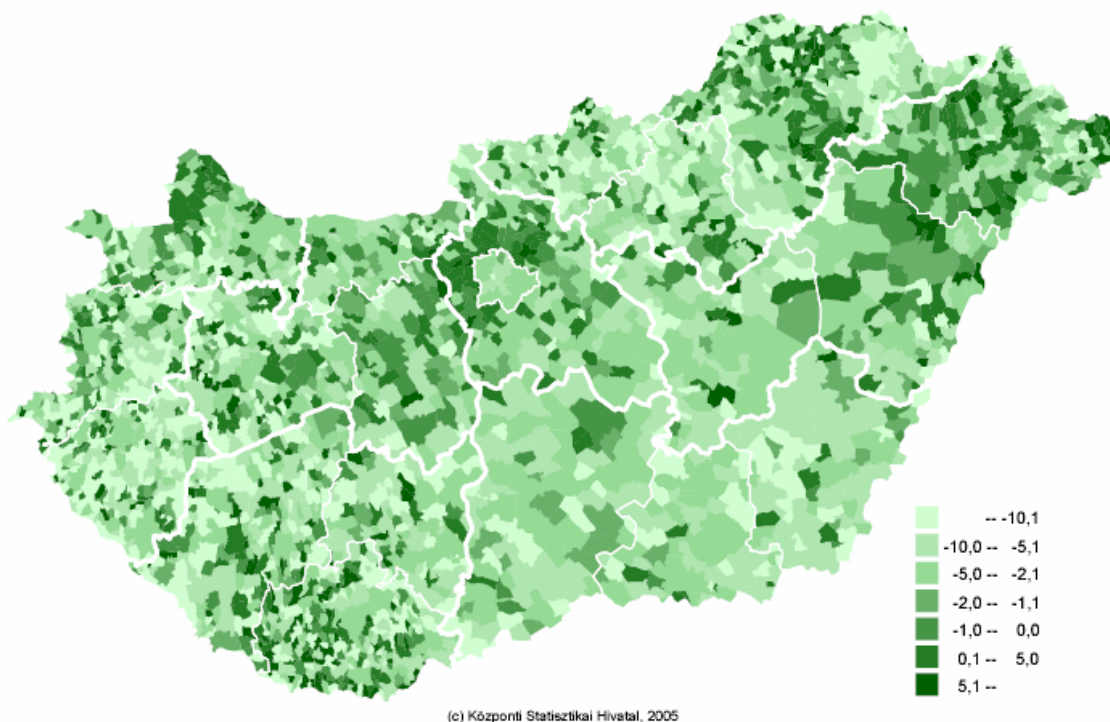

15. ábra: A népességszám változásának éves átlaga az új városokban.
Bázisév: a várossá válást megelőző év (Forrás: saját szerkesztés a KSH adatai alapján)

4.3. Népesedési folyamatok új városainkban

A népességszámot alapvetően befolyásoló két tényező, a természetes szaporulat és a vándorlási különbözet alakulása külön vizsgálatot érdemel a rendszerváltozás után várossá avatott településeinken.

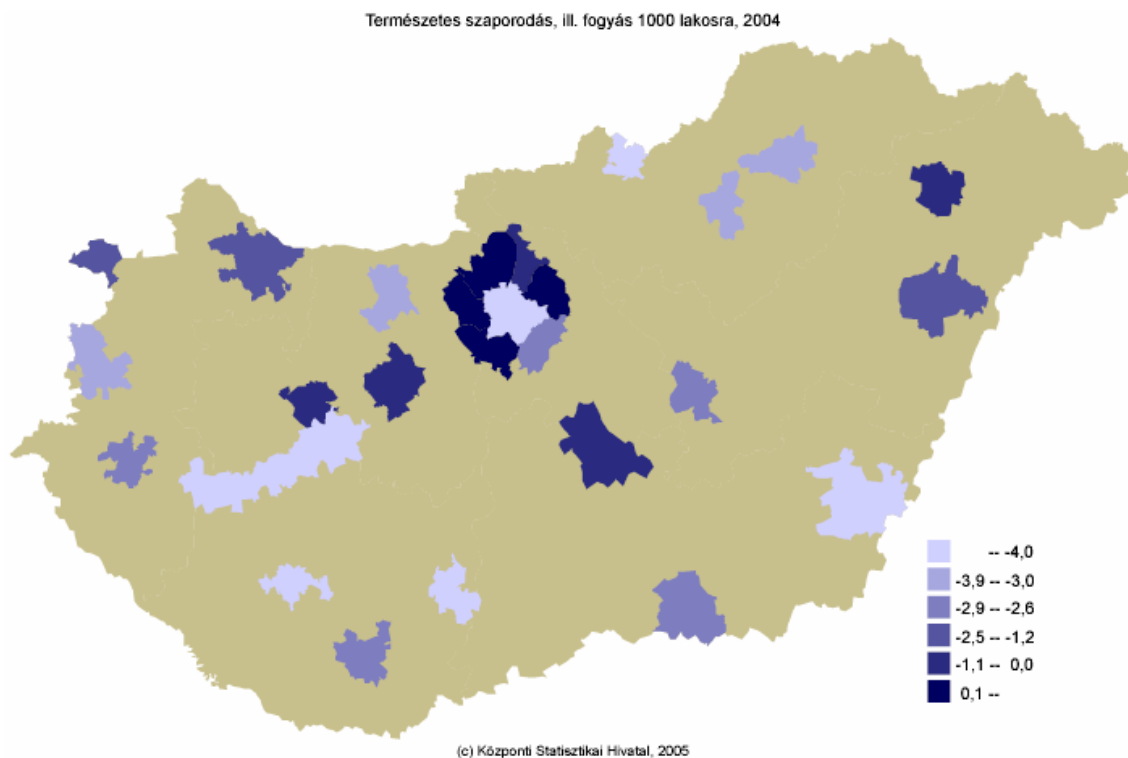
Ha a természetes szaporulatot nézzük, mindenekelőtt rögzítenünk kell, hogy ma Magyarország egyetlen megyéjében sem figyelhetjük meg a születési és a halálozási ráta pozitív mérlegét, azaz mindenütt gyökeret eresztett a természetes fogyás jelensége.

**16. ábra: Természetes szaporodás, illetve fogyás ezrelékben Magyarország településein
(Forrás: KSH)**

Az 16. ábrán ugyanakkor mégis láthatóak olyan települések, amelyek természetes szaporulatot tudnak felmutatni. Ezeknek a települések egy része alacsony lélekszámú, falusi település, de találunk közöttük városi rangúakat, többek között újonnan várossá avatott településeket is. Földrajzilag ezek elsősorban a budapesti agglomerációban helyezkednek el (Veresegyház, Fót, Gyál). A pozitív mérlegnek több összetevője lehet, mindenekelőtt az, hogy a szuburbanizációval sok fiatal, vagy középkorú pár költözött ki, ahol még nagyobb a gyermekvállalási hajlandóság, és többek között azért is választották a nagyváros közeli, ám mégis „vidéki” létet, hogy gyermekeiknek nyugodtabb, kellemesebb kisvárosi miliőt tudjanak biztosítani.

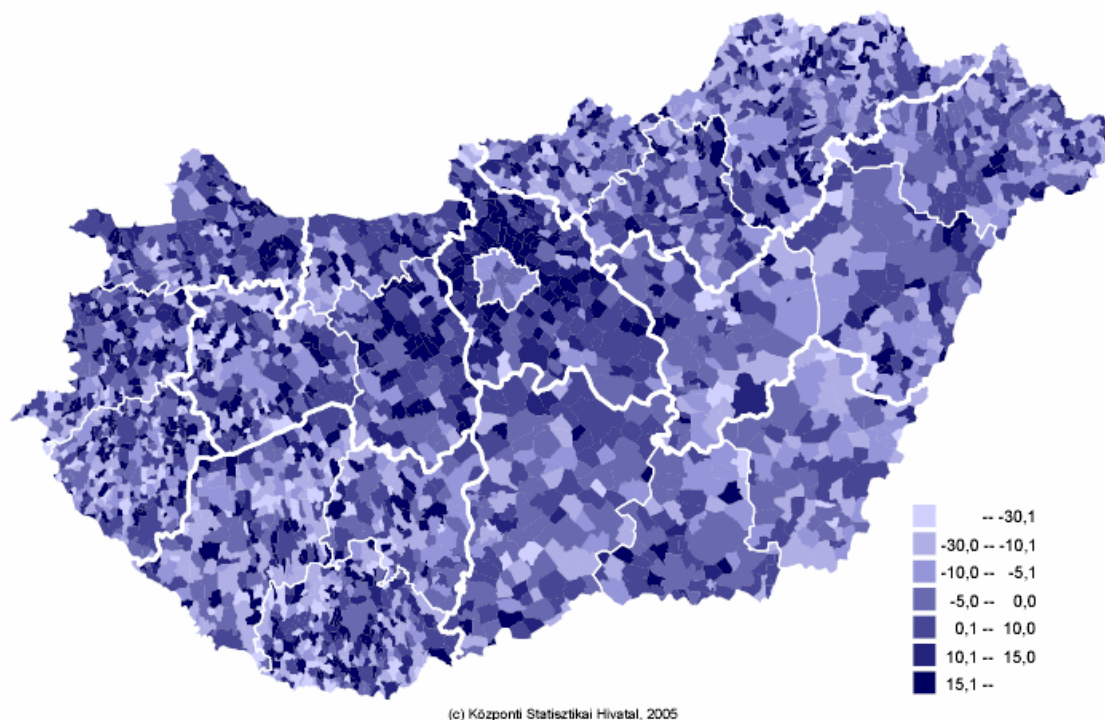
Ugyanakkor arra is érdemes felfigyelni, hogy bár a természetes szaporulat eleinte csak a budapesti agglomerációt jellemezte, az utóbbi években egyre általánosabbá válik a jelenség más nagyváros környezetében is (17. ábra). Így növeli egyre dinamikusabban a népességét a Pécs közelében elhelyezkedő Kozármisleny, vagy a Debrecen környéki Hajdúsámson. Fel kell még hívni a figyelmet a feltűnően magas értékekkel bíró Hajdúhadháza (15,1 ezrelék) és Téglásra (8,6 ezrelék) is – ez a két település a rendszerváltozás óta lendületes népességnövekedést könyvelhet el, többek között az átlagnál magasabb természetes szaporulat következtében.

**17. ábra: Hazánk agglomerációinak természetes szaporulata, illetve fogyása ezrelékben
(Forrás: KSH)**

Településeink többségében a halálozások száma meghaladja a születések számát. Igaz ez az új városokra is, és a népességszám csökkenéséhez mindenekelőtt nem a vándorlási veszteség, hanem a természetes fogyás járul hozzá. Magas értékeket (például Balatonföldvár: -13 ezrelék, Sásd: -8,9 ezrelék) elsősorban a kis lélekszámú új városoknál tapasztalhatunk, ahol a volumenében egyébként a városok átlagához képest nem feltűnően nagy különbség is érzékenyen érinti a születések és a halálozások egyenlegét. Az is említésre méltó tény, hogy vannak olyan agglomerációs térségek (pl. a Balaton környéki, illetve a békéscsabai), ahol – szemben pl. a budapesti agglomerációval – inkább a természetes fogyás jelensége a domináns. Negatív tendencia tapasztalható még a természetes szaporulat tekintetében az idős korszerkezetű üdülővárosoknál (pl. Harkány, Zalakaros) is.

A természetes fogyás túlsúlya arra enged következtetni, hogy önmagában a várossá válás általában nem indít el az ország egészére jellemző tendenciáknak ellentmondó folyamatokat, azaz hiába lett város egy település, az nem eredményezte a születésszám emelkedését, dacára az esetlegesen jobb életkörülményeknek. Ebből következően azt, hogy az új városok többségének népességszáma mégis gyarapszik, elsősorban a másik tényező, a vándorlási különbség vizsgálata magyarázza meg.

18. ábra: Hazánk településeinek vándorlási különbsége (Forrás: KSH)

A térkép segítségével megállapítható, hogy a vándorlási mérleget tekintve már jóval több újonnan várossá nyilvánított település könyvelhet el aktívumot (18. ábra). Ez mindenekelőtt a népességszámot tekintve egyébként is növekvő értéket produkáló Budapest környéki, valamint néhány vidéki (pl. pécsi, debreceni) agglomerációban figyelhető meg. A jelenség a már több ízben is említett szuburbanizációval magyarázható.

A szuburbanizáció jelensége a rendszerváltozás előtt csupán nyomokban jelent meg, és akkor is elsősorban a budapesti városrégióban (DÖVÉNYI, 2003). Azóta azonban jelentős változások zajlottak le, amelyek lehetővé tették a Nyugat-Európában már a II. világháború után elterjedt folyamat kibontakozását. Ezek közé tartozik a lakásprivatizáció megjelenése, a lakásszerzést és birtoklást korlátozó intézkedések feloldása, ami az alapját képezte a szuburbanizációnak: a nagyvárosi lakosok egy része a korábban megszerzett lakását jó áron tudta értékesíteni, majd az ebből származó profitból az agglomerációban egy jóval nagyobb és fajlagosan olcsóbb lakást tudott vásárolni. További változást jelentett még az önkormányzatiság megjelenése is, amelynek nyomán új energiák szabadultak fel, megerősödött a helyi politika, miközben elhalványult a központi irányítás szerepe. Ezek nyomán kialakult a „települések versenye” a „sikeres” és „vesztes” városok között. Az előbbieket egyre növekvő gazdasági jelentőséggel bírnak, a veszteseknek viszont nincs érdemi

befolyásuk az új gazdasági tér kialakításában. Ahol sok a sikeres település, az a régió lesz a nyertese a gazdasági tér kitöltésének (ENYEDI, 1996). Ez utóbbi csoportba lehet sorolni az agglomerációs települések jelentős részét, ahol a „sikerindex” számításának alapját az mutatja, hogy a kitelepedő népességen belül mekkora a magas státusú népesség aránya (IZSÁK, 2003).

A „sikerindex” egyben kifejezi azt is, hogy a szuburbanizációnak manapság már nem csupán a mennyiségi, hanem a minőségi jellemzői is hangsúlyossá váltak. Ami a mennyiségi jellemzőket illeti, először a budapesti agglomerációban tűnt fel a jelenség, még hozzá váratlanul és szinte robbanásszerűen. Amíg az 1980-as évekig Budapest könyvelhetett el pozitív vándorlási egyenleget a környező települések kárára, 1990 után szinte évről évre nőtt az agglomeráció vándorlási nyeresége a fővárossal szemben, ami azt eredményezte, hogy Budapest napjainkban évi mintegy 15 ezer lakost veszít környékével szemben. Ennek, valamint a természetes fogyásnak köszönhetően Budapest népessége 2005-ben már 1,7 millió fő alá csökkent.

A társadalmi összetétel tekintetében párhuzamot állíthatunk a magyar és a klasszikus észak-amerikai és nyugat-európai szuburbanizáció között, hiszen hazánkban is többnyire a jól szituált, magasan képzett középrétegek voltak a főszereplői a kiköltözéseknek, növelve ezáltal az érintett települések „sikerindexét”. Ugyanakkor az utóbbi évek lakásépítési konjunktúrájának köszönhetően egyre több fiatal, az átlagosnál jobb életkörülményeket teremteni képes házaspár választotta a nagyváros közeli életmódot, tehát további csoportok járultak hozzá az új városok gyarapodásához, egyben humán erőforrásainak emelkedéséhez.

A magyarországi szuburbanizáció azonban rendelkezik egy olyan fontos aspektussal, amely Nyugat-Európában kevésbé figyelhető meg. Ez pedig az ún. szegények szuburbanizációja, aminek következtében a szegényebb rétegek olykor menekülésszerűen vándoroltak ki a városokból, hiszen a drága városi életet az alacsonyabb jövedelműek egy része nem tudja megfizetni, ezért az olcsóbb megélhetést biztosító vidéki térségekbe költözik (DÖVÉNYI, 2003). Ugyanakkor az „olcsóság”, mint előny egyre kevesebb agglomerációs település sajátossága már, hiszen – főként a Budapest környéki, ahhoz közelebb fekvő, az átlagosnál népesebb régi és új városokban – az ingatlanárak egyre inkább eléri a főváros lakásárait, tehát a fent említett jelenség Magyarországon is egyre kevésbé állja meg a helyét.

Ugyan a bevezetésben már felsoroltam, milyen tényezők ösztönzik a várossá fejlődést, a szuburbanizáció által érintett települések esetében azonban egyéb motivációs tényezőket is figyelembe kell vennünk (BAJMÓCY, 2002). Ezek közé tartozik mindenekelőtt a nagyobb lakáshoz jutás igénye (amelyik az előző bekezdésben említettek miatt egyre kevésbé tűnik

realitásnak), a családalapításhoz szükséges kedvezőbb feltételek megléte – ezzel magyarázható, hogy miért alakul ki természetes szaporulat a nagyvárosok környéki településeken –, a természeti környezet, a levegő tisztasága, a közbiztonság stb. Ugyan a fejlett infrastruktúra általában vonzza az embereket, ám az agglomerációs új városok esetében ennek kiépítése hiányos (ld. 6. fejezet), ugyanakkor megállapítható, hogy az emberek az imént felsorolt ösztönző elemek miatt képesek lemondani a kényelem bizonyos szintjéről.

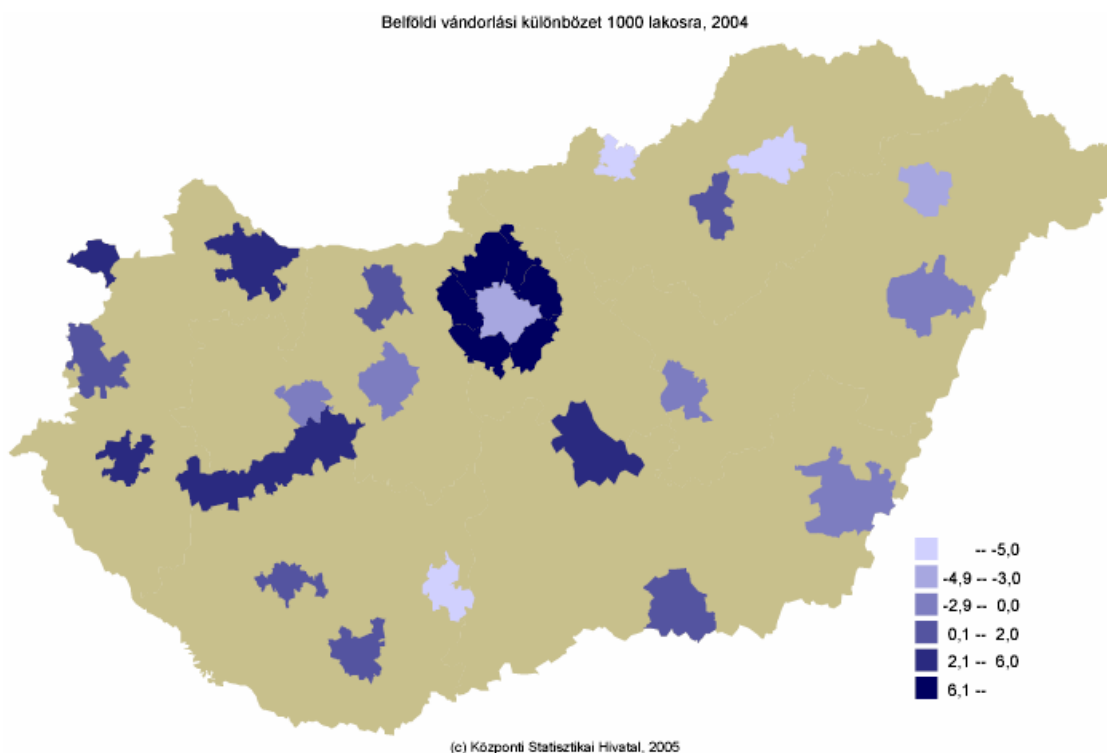
A szuburbanizáció számos kedvező következménnyel jár az agglomerációs településeket tekintve. Amellett, hogy az érintett települések gazdasági szempontból is fejlődést mutatnak, a társadalmi szerkezet is átalakul, még hozzá örövendesen, hiszen kedvezőbbé válik a korstruktúra, magasabbá válik az ott élők státusa, ezáltal növelik a vásárlóerőt és az önkormányzat bevételi forrásait a helyi adók révén.

Ugyanakkor kedvezőtlen elemnek vehetjük például a szegregációs tendenciák megindulását is. Egyes települések – különösen a lakóparkok számának ugrásszerű növekedése miatt – még jobb helyzetbe kerülnek, ezáltal tovább élezik a társadalmi különbségeket, hiszen az ilyen települések elsősorban a jómódúakat vonzzák. Eközben a nagyváros szempontjából megindul egy rendkívül káros folyamat: a tehetősebb adófizetői réteg elvándorlásával elapadnak a bevételi forrásai, elszegényedésnek indul, és esetleg eladósodhat. Amennyire kedvezővé válik az új városok társadalmi összetétele, olyannyira hátrányos helyzetbe kerülnek a nagyvárosok, hiszen ott elsősorban az alsóbb társadalmi réteghez tartozó, közép- vagy idősebb korú lakosság él, amelyik támogatásra szorulna, ám a bevételek csökkenése miatt a nagyváros ennek biztosítására egyre kevésbé képes (DÖVÉNYI-KOVÁCS, 1999). További kedvezőtlen jelenség még az új városokban a beépíthető területek arányának csökkenése, illetve a telekárak gyors emelkedése, így gyakran előfordul, hogy az „öslakosok” – bár nem feltétlenül csak ezért – ellenségesen viszonyulnak az újonnan kitelepülőkhöz.

Meg kell jegyezni, hogy Magyarországon az utóbbi években megjelent az urbanizáció legújabb szakasza, az ún. poszt-szuburbanizáció, de ez csupán egy-két Budapest körüli agglomerációs település (mindenekelőtt Budaörs) sajátossága. A folyamat lényege, hogy megkezdődik a szuburbán téren belüli centrumképződés, azaz kialakulnak az agglomerációk új centrumai azzal, hogy az ingázás jelentősebbé válik a szuburbán települések között, mint a nagyváros és a szuburbán régió települései között (IZSÁK, 2003).

Ha az agglomerációk közötti területi különbségeket nézzük (19. ábra), a legmarkánsabb bevándorlási nyereségeket egyértelműen Budapest környékén figyelhetjük meg. Ám itt is árnyaltabb a kép, tekintve, hogy a legjobb mérleggel a nyugati (20 ezrelék

körül), a délnyugati (19,5 ezrelék) és a keleti (20,8 ezrelék) szektor rendelkezik. Új városokat valamennyi szektorban találunk (Budakeszi, Tököl, Dunavarsány, Veresegyház, Fót, Pécel), és ezek mindegyike lendületes népességnövekedést mutatott az utóbbi években. A többi agglomerációs térség már közel sem ekkora nyertese a szuburbanizációnak. Ezek közül kiemelkedik a Balaton körüli agglomeráció, amelyik sajátos típust képvisel, hiszen nem egy-, hanem többközpontú, és itt hiányzik egy meghatározó, 100 ezer, vagy akár 50 ezer főnél több lakossal rendelkező városi település. Balatonlelle például a Balatonboglártól való szétválása nyomán látványos fejlődést mutatott. Figyelemre méltó még a nyugati határszéleinken lévő kisebb agglomerációk bevándorlási nyeresége is.

19. ábra: Hazánk agglomerációinak vándorlási mérlege ezrelékben (Forrás: KSH)

Ugyanakkor túlságosan egyoldalú képet festenénk, ha csak az agglomerációs települések pozitív vándorlási egyenlegét tüntetnénk fel. Elszórtan ugyan, de az ország különböző pontjain találhatunk még feltűnően magas bevándorlási mutatóval rendelkező településeket. Ezek általában kedvező egyedi adottságokkal, illetve az idegenforgalom különféle vonzó tényezőivel rendelkező települések, többnyire a Dunántúlon (Zalakaros: 22,4 ezrelék, Velence: 21,6 ezrelék), bár a Balaton környéki agglomeráció pozitív bevándorlási egyenlegét is elsősorban a vonzó üdülőforgalmi adottságok teremtik meg. Néhány kisváros ugyan kifejezetten elmaradott vidék centruma, ám annak ellenére bevándorlási célpont, hogy

gazdasági mutatói egyáltalán nem kiemelkedőek a kisvárosok körében (pl. Kadarkút, Óriszentpéter).

Az új városok közül viszonylag kevés sorolható a vándorlási veszteségekkel sújtott települések közé. Ilyen vidékeket találhatunk mindenekelőtt a depressziós alföldi térségben, főleg Hajdú-Bihar és Békés megyében (pl. Dévaványa, Füzesgyarmat, Létavértes), ahol az elvándorlás nem csupán megyén belüli elköltözést jelent, hanem az ország fejlettebb régióiba való migrációt is. Még a legújabb városaink közé felemelkedő Csorvás is passzívumot könyvelhet el a vándorlási egyenlegében.

A negatív értékkel bíró települések közé részben olyan településeket is sorolhatunk, amelyek nem nyertesei, hanem veszteseik voltak a szuburbanizációs folyamatoknak. Ezek elsősorban nagyvárosok szűkebb-tágabb peremterületein elhelyezkedő, a centrumból kitelepülő népesség számára kevésbé vonzó feltételeket kínálni tudó települések (pl. Szentlőrinc), amelyek lakosai a kisvárosi létet akár falusi életmódra is hajlandóak lecserélni. Ilyen települések környékén éppen ezért azt lehet megfigyelni, hogy a közeli falusi települések sokkal inkább vándorlási nyereségnek örvendhetnek, mint a városok.

Az imént felsorolt példák arra utalnak, hogy önmagában a várossá válás nem mindenütt elegendő ahhoz, hogy egy település meg tudja tartani népességét, különösen olyan esetekben nem, ha az adott város vagy térség nem tud kellően vonzó előnyöket nyújtani az ott élőknek.

4.4. Az új városok népességének képzettség szerinti összetétele

A népesség képzettségének mérésére az egyik legadekvátabb mutatószám a diplomások aránya a 25 évnél idősebb népesség körében. Jóllehet ilyen jellegű adatokat csak azok a népszámlálási felmérések közölnek, amelyeket utoljára 2001-ben végeztek Magyarországon, ennek ellenére bizonyos következtetéseket levonhatunk napjainkra vonatkozóan is.

Amint az a szombathelyi település-földrajzi konferencián PIRISI GÁBOR részéről is elhangzott, egyfajta nyugat-keleti lejtőt figyelhetünk meg a diplomások aránya tekintetében hazánkban (CSAPÓ-KOCSIS, 2008). Ez azt jelenti, hogy az ország keleti részén fekvő új városokban – elsősorban Békésben, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében és Hajdú-Biharban – a diplomával bírók aránya jóval az országos átlag (2001-ben 12,6 %) alatt helyezkedik el (nem éri el a 6 %-ot sem), miközben a nyugati országrészben csak elvétve találunk ilyen új városokat (pl. Jánossomorja, Kadarkút, Nagybajom, Simontornya, Tét). Különösen kiemelkedő néhány Balaton környéki település,

illetve másutt elhelyezkedő, de szintén idegenforgalmi célpontnak számító település (pl. Zalakaros, Fertőd), amelyek ugyan funkcionálisan – pl. intézményi ellátottságuk alapján – nem feltétlenül sokkal erősebbek az alföldi településeknél, ennek ellenére a lakóhelyválasztás vonzó célpontjainak számítanak, különösen a diplomás, és az itteni ingatlanok megfizetésére képes népesség körében.

Ki kell emelni még a Budapest környéki agglomeráció jelentőségét ebben a tekintetben is, ahol az új városok zöme az országos átlag fölött helyezkedik el. Azonban területileg differenciáltabb a kép: a kvalifikáltabb népesség elsősorban az agglomeráció nyugati és északi szektorába települ (pl. Budakeszire – ahol a legmagasabb, 28,7 % a mért érték az új városok körében –, Gödre, Veresegyházra stb.), miközben a lakóhely szempontjából kevésbé vonzó délkeleti szektorba (pl. Vecsésre, Gyálra, Üllőre stb.) a diplomások viszonylag kisebb hányada települ.

Összességében megállapítható, hogy a népességszám olyan tekintetben mindenképpen releváns tényező, hogy az ország valamennyi területén általában a – környezetükhöz képest – legnépesebb települések tettek szert városi rangra. Ám regionálisan jelentős eltérést tapasztalhatunk: az alföldi régióban és a budapesti agglomerációban jóval magasabb lélekszámú települések lettek városok, miközben az ezekhez képest sokkal kisebb lélekszámú dunántúli városaspiránsok is megszerezhették a városi rangot, tekintve, hogy ezek lényegesen sűrűbb településhálózatu térségben fekszenek. Nem hanyagolható el az a tény sem, hogy a Dunántúlon fekvő települések egy részét – az átlagosnál alacsonyabb lélekszámuk dacára – kedvező egyedi adottságai (pl. idegenforgalmi vonzása) is városi ranghoz segítette.

Azt azonban meg kell említeni, hogy a szerény népességszám általában csak kevés városi funkció megteremtésére ad alkalmat, a népesebb települések a funkciókat tekintve komplexebb képet tudnak kialakítani. Ám azt is hozzá kell tenni, hogy az aprófalvas dunántúli térségben elhelyezkedő, alacsonyabb lélekszámú városok akár alapfokú intézményeivel is betölthetnek központi szerepkört, és kiterjedt vonzáskörzetet alakíthatnak ki maguk körül.

A népességszám tekintetében a rendszerváltozás óta várossá fejlődött települések esetében tehát kedvező folyamatokat tapasztalhatunk, de tény az is, hogy mindezt elsősorban nem rohamos természetes szaporulatuknak köszönhetik, hanem más, sok esetben (nagyobb) városi település rovására érték el, összhangban a hazánkat jellemző urbanizációs folyamatokkal.

5. A történelmi múlt jelentősége a várossá válás folyamatában

A történelmi múlt egyike azoknak a kritériumoknak, amelyet ugyan számszerűsíteni nem lehet, de a várossá válás folyamatában elvitathatatlan a jelentősége. Olyannyira meghatározó tényező, hogy a városi vezetők a gazdag történelmi múlttal, hagyományokkal, illetve kulturális örökségekkel való rendelkezést szinte egyöntetűen fontosnak találják (KISS, 1997).

A történelmi múlt szellemisége és tárgyi emlékei, a különféle hagyományok, népszokások, a helyi kulturális élet nagy mértékben befolyásolja az ott élők magatartását, gondolkodásmódját. Olyan érzelmi kötődés kialakítására képes, amely elősegítheti a jövő nemzedékeinek helyben maradását, illetve a település sajátos atmoszférájának kialakulását. A hely szellemisége áthatja a települést, megnyilvánul a hétköznapijában, a helyi lakosok egymás közötti érintkezésében, a lokális létesítmények kialakításában, ugyanakkor ez az a tényező, ami megkülönbözteti az összes többi településtől, s tesz egyedivé egy alföldi vagy egy dunántúli várost. Ezeket az értékeket ápolni kell, hiszen csak a múlt ismeretében lehet a jelent építeni, illetve a jövőt tervezni. Szintén ezek az adottságok azok, amelyek a településhez való tartozás, az egészséges lokálpatriotizmus kibontakozásához szükségesek (KISS, 1997).

Mint ahogy azt már egy korábbi fejezetben is említettem, több településen is a városi cím megszerzését ösztönözte a történelmi múlt, különösen egy korábban meglévő rang, amelynek elvesztése súlyosan sértette öntudatában és fejlődésében egyaránt a településeket, hiszen ennek a címnek az elvesztése után bizonyos mértékig hanyatlásnak indultak, mivel intézményeik egy részét bezárták, vagy pedig áthelyezték máshova azokat. Tehát a városi cím visszaszerzése egyfajta elégtételnek, a sérelmek orvoslásának számít ezeknél a településeknél.

A történelmi – mindenekelőtt az igazgatási – múlt jelentősége alapján a rendszerváltás után várossá avatott településeket több típusba sorolhatjuk.¹⁸ A települések egy része már korábban is rendelkezett városi ranggal, mégpedig az esetek többségében mezővárosi címmel. Abban azonban már van különbség e települések között, hogy ezt a címet mikor szerezték meg. Számos újonnan várossá vált település már a középkorban, többnyire a XV-

¹⁸ A települések történelmi múltjával kapcsolatos információk forrásait és hivatkozási alapjait – ahogy azt már a módszertani fejezetnél is említettem – a Magyarország megyei évkönyvei című, 20 kötetből álló sorozat településeket bemutató részei, valamint a Területi Statisztika városbemutató számai képezték.

XVI. században mezőváros lett (pl. Gönc, Emőd, Demecser, Abaújszántó, Tura, Adony, Velence stb.) A mezőváros sajátos kelet-közép-európai várostípus volt, amelyet sokféle szabadságjoga – önkormányzat, bíraskodási jog, szabad földhasználat, szabad vallásgyakorlat, a protestáns egyház birtokbavétele, a céhek szabadságjogai stb. – nyugatias fejlettségűvé tett. A mezővárosok ebben az időszakban számottevő fejlődést mutattak, köszönhetően az Európában ekkor megfigyelhető agrárkonjunktúrának. Magyarországra ekkor a nyersanyag- és élelmiszertermelés, illetve ezek exportálásának feladata hárult, ami hatalmas jövedelmet jelentett e települések lakói számára (BELUSZKY, 2003). Más kérdés, hogy a konjunktúra időszaka után, a török hódoltság időszakában e városok jelentős része is hanyatlásnak indult, összeroppantak a kétfelé fizetendő terhek súlya alatt, és környékük a háborús pusztítások miatt elnéptelenedett. Bár azt is meg kell említeni, hogy e települések egy része átvészelte ezeket a nehézségeket, és folyamatosan újjászülvetve állandó gyarapodást mutatott (pl. Emőd).

Talán az egyik legjelentősebb középkori múlttal rendelkező településünk mégsem egy mezőváros, hanem az ország egykori fővárosaként is híressé vált Visegrád. A település királyi várkert és megyeszékhely is volt, polgárai többféle szabadságjogot is élvezhettek, ám 1346-ban, Nagy Lajos idején a királyi székhely Budára került, és bár Mátyás idején a város ismét fejlődésnek indult, a török hódoltság korában a település a pusztulás sorsára jutott, amit mutat az is, hogy a várát 1702-ben felrobbantották. E patinás történelmi múlt minden bizonnyal jelentős szerepet játszott abban, hogy a város alacsony népességszáma és átlag alatti intézményi ellátottsága ellenére 2000-ben városi rangot kapott.

Szintén kiemelendő középkori múltja miatt Pannonhalma, ahol Szent István alapított bencés apátságot. A település jelentőségét mutatja, hogy Szent István a királyi jog gyakorlásaként még pénzt is veretett ezen a helyen. Más kérdés, hogy sokáig csak mint prédiüm (birtok) említették, és csupán a középkor végén szerezte meg a mezővárosi címet. A monostor várként is funkcionált a középkorban, és a végvári rendszer egyik láncszemét alkotta, ám a török hódításnak tudott ellenállni. A város azonban – amiatt, hogy bár a bencések 50 évre elmenekültek az újkor elején, de a főapáti címet mindig betöltötték – megtarthatta önkormányzatát. A XIX. században a mezővárosi címétől megfosztották, majd 1945 után – a pannonhalmi járás megszüntetésével – központi és igazgatási szerepét is elvesztette. A bencés apátság kapcsán fellendülő idegenforgalom, illetve a szintén az apátsághoz kötődő jelentős oktatási tevékenység (ugyanis itt található az ország egyik legrangosabb középiskolája) azonban jelentős mozgatórugója volt a városi cím visszaszerzéséért folytatott küzdelemnek.

Új városaink egy része csak a XVIII-XIX. században szerezte meg a mezővárosi címet (pl. Pilis, Dunavecse, Jánossomorja, Füzesgyarmat, Ercsi, Vecsés, Kisköre stb.). Ezek többnyire abban a történelmi szituációban jöttek létre, amikor – a török kiűzését követően – az országot újra kellett telepíteni. Az ekkor mezővárosi rangot szerző településeken a lakosok a jobbágyi állapotoknál kedvezőbb jogokat élvezhettek, akár meg is válthatták földesúri terheiket, és többségük vásártartási joggal is rendelkezhetett.

A fent említett mezővárosok az 1870-es évek elejének közigazgatási átszervezései miatt veszítették el városi rangjukat. Ahogy azt már az első fejezetben is említettem, a polgári fejlődés korában az egyik fő politikai cél a feudális hagyományok felszámolása volt, aminek áldozatai részben a mezővárosok lettek (HENCZ, 1973). Így a mai új városok jelentős hányada ismételten községi, jobb esetben nagyközségi szintre esett vissza.

Voltak olyan települések is, amelyek különböző közigazgatási egységek élén álltak, és az államigazgatásban fontos szerepet játszottak. Járási székhely volt pl. Ócsa, Tét vagy a már fentebb bemutatott Pannonhalma, vagy például Üllőn működött a XV-XVI. században Pest vármegye sedriája (vármegyei törvényszéke). A közigazgatásban bekövetkezett átszervezések azonban jórészt ezeket a településeket sem kímélték.

Külön típusként lehet megemlíteni azokat a településeket, amelyeknek a várossá fejlődését védelmi funkciója segítette elő. Devecser vára több mint egy évszázadon át védte az országot a török portyák ellen, Zalalövő vára pedig az 1566 utáni várépítések korszakában született, megalapozva a település fejlődését.¹⁹

Új városaink jelentőségének csökkenése részben tovább folytatódott a trianoni béke időszakában, különösen a határ menti települések esetében (pl. Jánossomorja, Gönc). Ezek a települések korábbi piacaikat elveszítették, amivel jelentősen csökkent az esélyük arra, hogy egykori városi rangjukat visszaszerezzék.

Vannak olyan településeink is, amelyek fejlődését politikai döntések lassították. Például Tét a XVIII. században rohamos fejlődésnek indult. Előbb posta létesült itt, majd a sokoróaljai járás székhelye lett, így Győr után az akkor vármegye második legnagyobb településének számított. A Bach-korszakban, a közigazgatás centralizációja miatt – bár járási székhelyi címét megtarthatta – a főszolgabírói hivatalt Győrbe helyezték át, majd ez lett a sorsa az Adószedő Hivatalnak is. Később megszűnt a téti kerületi börtön is. 1945 után aztán a járáshivatal is Győrbe került, így az egykori város jelentős funkcióit veszítette el (TERÜLETI STATISZTIKA, 2001).

¹⁹ Zalalövő helyén például még római kori település is elhelyezkedett, Salla néven.

Természetesen nem mindegyik újonnan várossá avatott településnél beszélhetünk gazdag történelmi múltról, így ezek esetében a várossá válás folyamatában ez a tényező marginálisnak tekinthető. Például Csorvás, Kerekegyháza vagy Sándorfalva csak a XIX. század második felében lett önálló falusi település, Balatonfüzfőn pedig a XVIII. század közepén még csak 6 lakost írtak össze. A Budapest környéki települések (pl. Dunaharaszti, Pomáz) egy része pedig sokkal inkább a két világháború közötti időszaktól fellendülő turizmusnak köszönheti azt, hogy a rendszerváltás után megszerezte a városi rangját, mintsem a gazdag történelmi múltjának. Ebbe a kategóriába sorolható az a Gyál is, amelyik ugyan csak alig 60 éves múlttal rendelkezik, ennek ellenére egy ideig a legnagyobb magyar falunak számított, amíg 1997-ben város nem lett (BABUS, 1997).

Számos vizsgált település sorsát le lehet vezetni a 2001-ben várossá vált Vámospércs példájából. A települést a XVII. században kiváltságos helyzetben élő hajdúk lakták, mezővárosi kiváltsággal is bírt, amit több uralkodó is megerősített. Gyakran tartották itt a Hajdúkerület közgyűléseit is. A XIX. század közepén II. osztályú járásbíróház székhelye lett. Az 1870-es években aztán a Hajdúkerületet megszüntették, és Hajdú vármegye megszervezésével a települést 270 éves hajdúvárosi múltja ellenére nagyközséggé nyilvánították. Az első világháborút követően periférikus helyzetbe került, s ez a település hanyatlását okozta, a rendszerváltozás után azonban fejlődésnek indult.

Összegzésként elmondható, hogy a legtöbb újonnan várossá lett település joggal hivatkozhat jelentős történelmi múltjára, egykori rangjára, betöltött szerepkörére, amit az idők során azután különböző okok miatt elveszített. Nem véletlen, hogy a városi rang újbóli megszerzésének évfordulóját rendszeresen megünneplik e települések egy részében, a történelmi tradíció részévé téve e napot is.²⁰

Ugyanakkor azt is megállapíthatjuk, hogy a városi címre pályázó települések esélyeit egyértelműen javítja, ha a múltból fel tudnak mutatni valamilyen patinás címet, hiszen a Belügyminisztérium által kidolgozott kritériumrendszernek egyik fontos pillérét alkotja ezt a tényező.

²⁰ A 2001-ben várossá avatott Kerekegyháza például tizenkét ágyúlövéssel, ökumenikus istentisztelettel, utcabállal, tűzijátékkal és fáklyás huszárfelvonulással tették emlékezetessé a városi cím megszerzésének napját (BABUS, 2001).

6. Az új városok gazdasági és infrastrukturális fejlettsége

Ebben a fejezetben mindenekelőtt azt vizsgálom, hogy a rendszerváltozás után várossá vált településeink gazdasági és infrastrukturális fejlettsége, intézményi ellátottsága milyen szintet ér el, milyen regionális különbségek figyelhetők meg közöttük, illetve milyen változások zajlottak le – ezeket a tényezőket tekintve – a várossá avatás éve óta, miközben arra keresem a választ, hogy e kritériumok tekintetében jogosan kapták-e meg ezek a települések a városi rangot.

A német CHRISTALLER elmélete szerint a város egy olyan „központi hely”, amely a vonzáskörzete településeinek helyben ki nem elégíthető igényeit hivatott biztosítani (BENEDEK, 2006). Többek között ez alapján különböztethetjük meg a városokat a falvaktól: a városokban élő emberek naponta felmerülő fogyasztási és szolgáltatási igényeiket helyben tudják kielégíteni (ZOLTÁN, 2002). Ennek megfelelően az újonnan városi címet szerzett településekre is nehezedik ilyesfajta elvárás: a városi rang nem csupán külön jogokat, hanem kötelezettségeket is kell, hogy jelentsen a különböző középfokú ellátó intézmények és infrastruktúrák kiépítése és fejlesztése tekintetében az adott település önkormányzata számára, annak érdekében, hogy ki tudja elégíteni a városban élők és dolgozók, valamint a város környezetében, vonzáskörzetében lévő kisebb településeken élők igényeit (SZIGETI, 1997).

Mind az adott településen élők, mind a közvélemény részéről létezik egyfajta elvárás a kérdéses településsel szemben, miszerint „egy városban kell, hogy legyen...”. Különösen erős az ilyen jellegű elvárás a települést körülvevő községek oldaláról. Sokan éppen a városok ellátottsága, gazdasági fejlettsége alapján ítélik meg, hogy az adott település valóban jogosan jutott-e a városi ranghoz. A városi címnek tehát egyfajta fejlesztésre, tevékenykedésre serkentő hozzáállást kell indukálnia, aminek révén erősödik az ott élők identitástudata, a városi lakóhelyhez való ragaszkodás érzése (KISS, 1997). Ilyen tekintetben növekszik meg a civil szervezetek szerepe, amelyek tevékenysége a rendszerváltás óta egyre élénkebb. Ezek a szerveződések a legtöbb helyen aktívan bekapcsolódnak a városfejlesztési folyamatokba, olykor az anyagi ráfordítást és hozzájárulást sem sajnálva, csak hogy igazolni tudják, hogy az adott település nem véletlenül szerezte meg a városi rangot (MOLNÁR, 2000). Olykor a helyi társadalom valamilyen befolyásos képviselője, vagy a körülötte kialakult csoportosulás – szinte személyes ügynek tekintve a városi cím megszerzését – képes lehet meggyőzni a várossá válásra irányuló pályázatot kritikusan szemlélőket (TRÓCSÁNYI-PIRISI-MALATYINSZKI, 2007).

A településen végrehajtott gazdasági és infrastrukturális fejlesztések olyan szempontból is lényegesek, hogy napjainkban és a jövőben is még inkább felértékelődik a település milyenségének, külső tulajdonságainak a szerepe abban, hogy mennyire válik vonzóvá a különböző funkciók számára. A városok esélye, jövője nagy mértékben függ attól is, hogy hogyan néz ki, milyen a róla kialakított összkép.

Mint azt már a második fejezetben is említettem, a városi címre pályázó településeknek egy részletes értékelést kell készíteniük, amiben be kell mutatniuk a gazdasági fejlettséget, az infrastrukturális feltételrendszert és az intézmények szerepét. Az egyes intézmények száma, vagy éppen megléte azonban nem szükséges feltétele annak, hogy egy település várossá váljon. Annál is kevésbé lehet az, mert a legutóbb várossá vált települések zömmel 5-10 ezer lakossal rendelkeznek, amelyekkel szemben már csak méretüknél fogva sem támaszthatók minden vonatkozásban olyan követelmények, mint a korábbi, 10-20 ezer lakossal rendelkező települések esetében, főként a középfokú intézményhálózat teljességét illetően. A 10 ezer főnél kisebb lakosságszámmal rendelkező települések esetében ugyanis a középfokú ellátás kisebb-nagyobb térségen belül biztosítható, például a szomszédos települések együttműködésével. Speciális funkciókkal (pl. idegenforgalmi tevékenység) rendelkező települések esetében ugyanakkor az is előfordulhat, hogy valamelyik intézményi mutató (pl. a szállodák száma) tekintetében magas értékkel rendelkezik, más infrastrukturális vagy intézményi mutatójuk (pl. a középiskolák száma) ellenben átlagon aluli értékes mutat.

6.1. A gazdasági és infrastrukturális fejlettség a statisztikai adatok tükrében

Az új városok gazdasági és infrastrukturális fejlettségét 24 kiemelt tényezőn keresztül vizsgáltam (3. melléklet). A tényezők egyik részét (pl. a regisztrált vállalkozások száma, a közüzemi csatorna- és vízvezeték-hálózatba bekapcsolt lakások aránya, a kiskereskedelmi boltok száma stb.) számszerűsítve néztem, másik részénél (pl. posta, benzinkút, színház, szálloda, helyi autóbuszjárat, mozi stb.) pedig csupán a meglétükre koncentráltam. A továbbiakban ezeket a statisztikai mutatókat kívánom ismertetni, és azokból bizonyos következtetéseket levonni, mindenekelőtt azzal összefüggésben, hogy melyek azok a tényezők, amelyek a leginkább és legkevésbé teszik indokolttá egy település várossá válását. Majd ugyanezeknek a mutatóknak a változásait vizsgálom meg azoknak a településeknek az esetében, amelyek még a rendszerváltás utáni néhány évben szerezték meg a városi címet (bázisévnek a várossá válás esztendejét számítva), hiszen a várossá válás hatásait leginkább ezek esetében lehet kimutatni. Itt főként arra koncentrálok, hogy a városi rang megszerzése

valóban jótékony hatással volt-e az adott településre, nem hagyva figyelmen kívül azt sem, hogy a változásokat természetesen nem csupán a városi cím odaítélése válthatta ki.²¹

Ami a kiskereskedelmi boltok számát illeti, a legjobban ellátott települések két csoportból kerülnek ki: egyrészt a legnépesebb (pl. Gyál, Vecsés, Göd), másrészt a jelentős idegenforgalmat lebonyolító (pl. Hévíz, Balatonlelle) városokból. Tekintve, hogy a legnépesebb új városok főként Pest megyében helyezkednek el, így nem véletlen, hogy az ebben a tekintetben felállított rangsor első tíz helyezettje közül hét ebben a megyében fekszik. A budapesti agglomerációban elhelyezkedő új városok sem véletlenül állnak ilyen előkelő helyen: a felgyorsuló szuburbanizáció szinte megkövetelte, hogy a növekvő népességet helyben is megfelelő színvonalon ellássák. Azt viszont nem állíthatjuk, hogy minél később avattak egy települést várossá, annál rosszabb a boltokkal való ellátottsága: a ranglista elején is találunk olyan településeket (pl. Törökbálint, Biatorbágy, Bük), amelyek éppen legutóbb, 2007-ben szerezték meg a városi rangot, miként a lista végén vannak 1993-ban várossá vált települések (Máriapócs, Jászfényszaru) is. Ám más sorrend rajzolódik ki, ha a kiskereskedelmi boltokat fajlagosan, a népességszámhoz viszonyítva vizsgáljuk (5. táblázat).

TELEPÜLÉS	RÉGIÓ	1000 LAKOSRA JUTÓ KISKERESKEDELMI BOLTOK SZÁMA
1. Hévíz	Nyugat-Dunántúl	84,4
2. Zalakaros	Nyugat-Dunántúl	61,2
3. Balatonlelle	Dél-Dunántúl	57,1
4. Bük	Nyugat-Dunántúl	48,7
5. Badacsonytomaj	Közép-Dunántúl	40,3
6. Balatonföldvár	Dél-Dunántúl	38,0
7. Harkány	Dél-Dunántúl	31,7
8. Villány	Dél-Dunántúl	30,2
9. Soltvadkert	Dél-Alföld	30,1
10. Balatonboglár	Dél-Dunántúl	29,5
...		
125. Polgárdi	Közép-Dunántúl	9,0
126. Nyírtelek	Észak-Alföld	8,5
127. Maglód	Közép-Magyarország	8,4
128. Felsőzsolca	Észak-Magyarország	8,3
129. Jászfényszaru	Észak-Alföld	8,1
130. Hajdúsámson	Hajdú-Bihar	8,0
131. Berhida	Közép-Dunántúl	8,0
132. Emőd	Észak-Magyarország	7,4
133. Alsózsolca	Észak-Magyarország	6,5
134. Kozármisleny	Dél-Dunántúl	6,1

6. táblázat: Az 1000 főre jutó kiskereskedelmi boltok száma, 2006
(Forrás: saját számítás a KSH adatai alapján)

²¹ A városok intézményi ellátottságával kapcsolatos statisztikai adatokat a KSH legutóbb a 2005-ös évben tette közzé a hazánk régióinak fejlettségét bemutató kiadványaiban. Így az új városok infrastrukturális fejlettsége is ezt az állapotot tükrözi. Tekintettel arra, hogy az azután várossá lett települések még nem szerepelnek ezekben a kiadványokban, a hiányzó adatokat az érintett települések jegyzőinek segítségével pótoltam.

Ebből a nézőpontból nézve a magas üdülőforgalommal rendelkező települések állnak az élen, különös tekintettel a nyugat- és a dél-dunántúli régióra, miközben a legnépesebb új városok a háttérbe szorulnak. A legkevésbé ellátott települések ugyanakkor az észak-magyarországi és az észak-alföldi régióban helyezkednek el.

A vendéglátóhelyek számának tekintetében hasonló összefüggéseket állapíthatunk meg, mint az előző esetben: minél népesebb egy város, illetve minél nagyobb üdülőforgalommal bír egy település, annál több vendéglátóhellyel rendelkezik. A lista első helyezettjei között itt is a Pest megyei városok vannak többségben, bár a fölényük kevésbé markáns ebben a tekintetben, mint a kiskereskedelmi boltok vonatkozásában.

A vendéglátóhelyek fajlagos, 1000 főre vetített értékei alapján felállított sorrend ellenben jobban kidomborítja a 3. fejezetben az idegenforgalmi típusba sorolt települések fölényét: az első 10 helyezett város között csak ilyen települést találunk. Ilyen vonatkozásban a legjobban ellátott települések rendre alacsony lélekszámúak (pl. Zalakaros: 49,8, Balatonföldvár: 38, Badacsonytomaj: 40,3). A rangsor végén ellenben vegyesen találunk népes (pl. Pécel: 2,9, Hajdúhadház: 1,95) és kevésbé népes (pl. Cigánd: 2,9, Lengyeltóti: 3,28) új városokat is. Figyelemreméltó tény, hogy az 1000 főre jutó vendéglátóhelyek számát tekintve a legkevésbé ellátott települések között számos agglomerációs várost (pl. Maglód, Hajdúsámson, Kozármisleny) találunk, ami az ilyen jellegű szolgáltatások hiányára világít rá a nagyvárosok környezetében.

A közüzemi vízvezeték-hálózatba bevont lakások vizsgálata azt mutatja, hogy az újonnan várossá lett települések háromnegyede rendkívül jól ellátott, hiszen az országos átlag (89,3 %) fölött helyezkedik el. Ebben a vonatkozásban egy viszonylag szoros korrelációt állapíthatunk meg a várossá avatás évével összefüggésben: a vízvezeték-hálózattal legkevésbé ellátott települések között sok, 2005-ben és 2007-ben várossá vált települést is találunk, miközben a legjobban ellátott települések már régebben megszerezték a városi címet.

A közüzemi csatornahálózatba bevont lakások arányát tekintve már nem állnak olyan jól új városaink. Az országos átlagot (91,3 %) csupán 11 város haladja meg, miközben 11 másik városban még egyáltalán nem áll rendelkezésre ez a szolgáltatás. Az országos átlag fölött álló települések szinte kizárólag a rendszerváltás utáni 10 évben szerezték meg a városi rangot (kivéve Mándokot, 99,7 %), miközben a rangsor végén álló települések csaknem mindegyike a 2000-es években lett város. Így ennek a tényezőnek a vizsgálata is azt mutatja, hogy a várossá válás követelményei egyre inkább enyhültek az utóbbi években, és így

következtethetett be az, hogy egy újonnan várossá lett település ezzel az alapvetően városinak tekinthető szolgáltatással sem rendelkezik. A csatornahálózat kiépítettségének regionális különbségei is kirajzolhatóak, megfelelően az országos folyamatoknak: a leginkább ellátott települések a közép-magyarországi és a dunántúli régiókban helyezkednek el, miközben az észak-magyarországi és az alföldi régiók települései hátrányosabb helyzetben vannak.

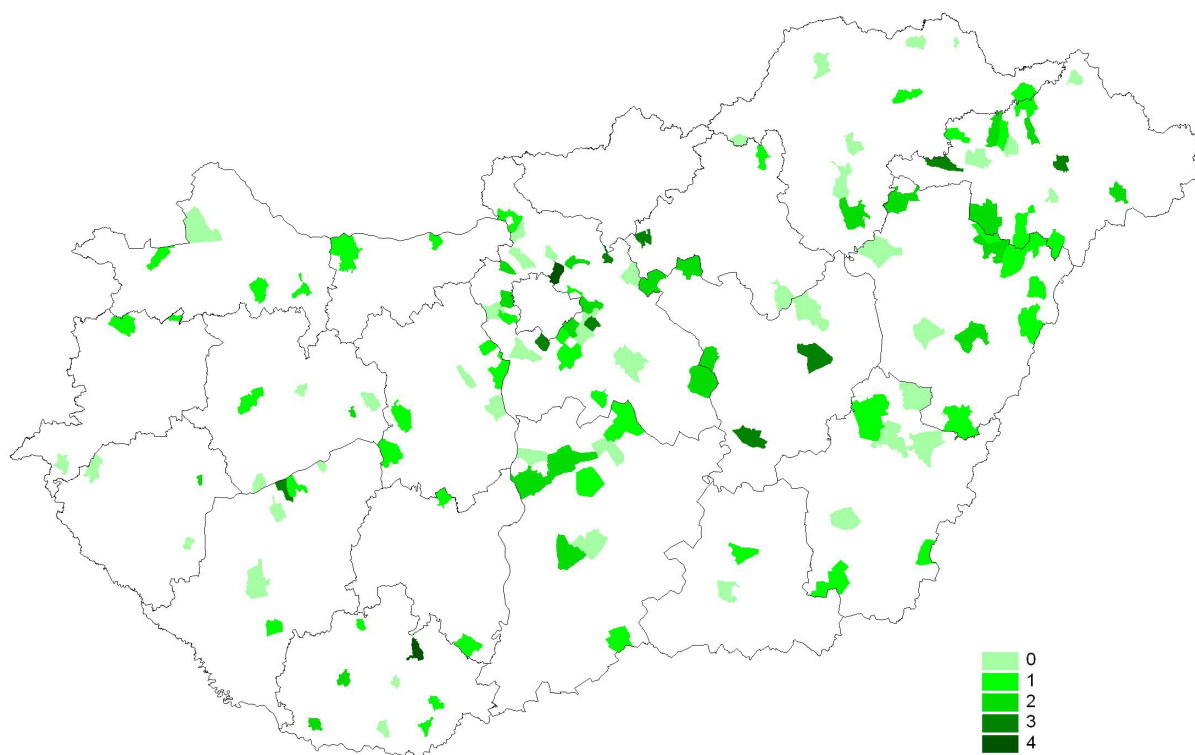
A háziorvosok és házi gyermekorvosok száma alapján elkészített rangsor csaknem egyértelműen a népességszám alapján létrejött sorrendet tükrözi, miközben megállapíthatjuk, hogy ilyen vonatkozásban az új városok között nincs kiugróan nagy különbség. Az országos átlagot (100 000 főre 353 orvos jut) viszont csak az új városoknak alig több mint az egytizede haladja meg, miközben egyes településeken (pl. Visegrád, Szob) különösen alacsony ez a szám.

Amikor egy település megszerezi a városi rangot, akkor az ott élők részéről az egyik legalapvetőbb elvárás vele szemben, hogy az oktatási intézmények helyben meglegyenek. Az alapfokú oktatási létesítmények tekintetében ennek a feltételnek az új városok megfelelnek. Mégsem mondhatjuk azt, hogy ezek a települések kielégítenék a lakosok ezzel kapcsolatos igényeit. Ha például az óvodákkal való ellátottságot vizsgáljuk, a rendszerváltás utáni városoknak csaknem fele csupán egy ilyen intézménnyel rendelkezik. Ez különösen igaz a legutóbbi két várossá avatás által érintett település esetében. Mindez főként olyan települések vonatkozásában tekinthető égető problémának, ahol a népességszám viszonylag magas (pl. Biatorbágy, Sándorfalva, Nyírtelek stb.).

Általános iskolával is rendelkezik valamennyi új város, ám 60 százalékuk mindössze egygyel. Arányaiban a legjobb a helyzet Villányban és Vésztőn, miközben összességében itt is elmondható, hogy a legutóbb várossá lett településeinken a legkritikusabb a helyzet. Ezek közül is ki kell emelni a Pest megyei városainkat (pl. Törökbálint, Maglód, Biatorbágy), amelyek közül sok ugyan 10 000 körüli népességszámmal bír, mégis csupán egy (olykor összevont) általános iskolájuk van, így az alapfokú oktatást sok tanuló esetében nem tudják helyben megoldani. Éppen ezért joggal mondhatjuk, hogy e települések oktatási funkciójukat nem képesek megfelelően betölteni.

Középfokú oktatási intézménnyel az új városok egyharmada egyáltalán nem rendelkezik. Ezt a funkciót már nem tekinthetjük az alapellátást biztosító szolgáltatásnak, épp ezért a városi címhez véleményem szerint mindenféleképpen hozzátartozna legalább egy középiskolának a megléte, hiszen ezt a szolgáltatást nem csupán a városban, hanem

vonzáskörzetében élők is nagy mértékben veszik igénybe. Különösen igaz ez azoknál a településeknél, ahol a lélekszám meghaladja a 10 ezer főt. Például Szigethalom csaknem 16 ezer lakossal rendelkezik, mégis egyetlen középiskolája sem. De hasonló a helyzet Maglódon, Biatorbágyon, Üllőn vagy Pilisen is. Szembetűnő, hogy a legújabb városaink legtöbbjénél ez az intézmény hiányzik, vagy legjobb esetben is csak egy középiskolával rendelkeznek (20. ábra), ami azt mutatja, hogy ez a funkció egyre kevésbé számít egy városi rang odaítélésénél.

20. ábra: A középiskolák száma az új városokban, 2005 (Forrás: KSH, jegyzők)

Természetesen a regisztrált vállalkozások száma is függ az adott településen élők számától, ugyanakkor ez az a tényező a vizsgált elemek közül, amelyiknél a leginkább kimutatható a földrajzi fekvés jelentősége. Amint azt a 7. táblázat is mutatja, a legtöbb regisztrált vállalkozást a közép-magyarországi régióban figyelhetjük meg. Az első kilenc település Pest megyei, és kivétel nélkül 10 ezer fölötti lakosságszámmal rendelkezik. Így az ország gazdasági fejlettsége és annak regionális különbségei az új városok regisztrált vállalkozásainak számában is megmutatkoznak. Különösen magas még azokon a településeken (pl. Hévíz, Balatonlelle, Balatonboglár) a regisztrált vállalkozások száma, amelyek elsősorban valamilyen szolgáltatási tevékenységre (pl. vendéglátás, idegenforgalom)

specializálódnak. Új városaink gazdasági fejlettsége így e tényező figyelembevételével rendkívül széles skálán mozog.

Az ország kevésbé dinamikusan fejlődő területein a regisztrált vállalkozások száma is alacsony. A 10 legkevesebb vállalkozással rendelkező település közül 5 Borsod-Abaúj-Zemplén megyében helyezkedik el, de meglehetősen csekély a vállalkozói tevékenység az észak-alföldi régióban is, ahol csak olyan városokban magas a vállalkozások száma, ahol eleve nagyobb a lélekszám is (pl. Újfehértó, Derecske).

<i>Regisztrált vállalkozások</i>	<i>Közép-Magyar-ország</i>	<i>Nyugat-Dunántúl</i>	<i>Közép-Dunántúl</i>	<i>Dél-Dunántúl</i>	<i>Észak-Alföld</i>	<i>Dél-Alföld</i>	<i>Észak-Magyar-ország</i>
1500 fölött	9	1	0	1	0	0	0
1001-1500	9	0	0	1	0	2	0
500-1000	8	2	6	4	5	7	1
500 alatt	4	10	8	10	27	8	14

7. táblázat: A regisztrált vállalkozások számának településenkénti regionális megoszlása, 2006
(Forrás: saját számítás a KSH adatai alapján)

Ki kell emelni azokat az új városainkat, amelyek 250 főnél több alkalmazottat foglalkoztató vállalkozásokat üzemeltetnek, tehát nagyfoglalkoztatói szerepet látnak el. Azonban csak minden negyedik új városunkat említhetjük meg, mint amelyik legalább egy ilyen vállalkozással rendelkezik (a legtöbbel, összesen négygyel Bábolna és Dunaharaszti bír), ami azt fejezi ki, hogy a biztosított munkaalkalmak tekintetében az új városok központi szerepköre hiányosnak mondható.

Ami a további intézmények meglétét illeti, vannak olyan tényezők, amivel valamennyi új város rendelkezik (pl. posta, könyvtár), igaz, ezek csak az alapellátást biztosítják, központi, tehát egy városi település által ellátandó központi funkciónak nem minősülnek. Bizonyos intézményekről az mondható el, hogy a legtöbb városban jelen vannak, és csak néhány településen hiányoznak (pl. gyógyszertár 3 városból, áruház és bankfiók 6-6 városból, benzinkút 15 városból).

A közepesnél rosszabbnak mondható néhány funkció megléte. Bölcsődével pl. csak 51 új városunk rendelkezik, múzeummal is csupán 55.

Kifejezetten kevés városban található néhány olyan szolgáltatás, amelyet nem csupán az adott városban, hanem annak távoli vonzáskörzetében is igénybe vennének. Mozival mindössze 37, kórházzal pedig csak 13 új város bír, és mentőállomása is csak 36 településnek van.

Szembetűnő, hogy helyi autóbuszjárat csupán 16 újonnan várossá vált településen lelhető fel. Ennek a szolgáltatásnak a hiánya egyrészt arra utal, hogy ezek a városok meglehetősen kis területűek, így nem térülne meg egy helyi autóbuszjárat fenntartása, másrészt pedig arra, hogy a települések lakói más eszközöket (többnyire személygépkocsit) használnak az alkalmankénti helyi közlekedésre. Mégsem mondhatjuk, hogy ennek a funkciónak a megléte ne lenne a városi rang jogosságának egyik fokmérője, hiszen számos olyan, főként Pest megyei, több mint 10 ezer lakossal rendelkező település van (pl. Gyál, Pomáz, Vecsés, Dunaharaszti), amelyekben a helyi autóbuszjárat hiányzik, jóllehet a lakosság részéről nagy az igény iránta. Erre figyelhettek fel 2007-ben jó néhány településen (pl. Göd, Fót, Kistarcsa stb.), ahol főként helyi vállalkozók üzemeltetik ezeket az autóbuszjáratokat (a mellékelt táblázatban még 2005-ös adatok szerepelnek, ahogy ezt már fentebb is említettem).

Szállodája is csupán 29 településnek van. Ezek szinte mindegyike jelentős üdülőforgalommal bír, így ennek a szolgáltatásnak a megteremtése és fenntartása gazdaságos. Feltűnő azonban az is, hogy egyre több, a budapesti agglomerációban lévő településen jelent meg ez a szolgáltatás (pl. Törökbálinton, Biatorbágyon, Pomázon stb.).

Vizsgálatom kiterjedt a színházak számbavételére is, ám az új városainkban – egy, mégpedig Nyékládháza kivételével – ez a funkció még megteremtésre vár, csakúgy, mint a középfokú – tehát városi – funkciónak tekinthető bíróság is, hiszen ezzel az intézménnyel még egyetlen új városunk sem rendelkezik. A bíróság (illetve sok helyen például a kórház és a középiskola) nélkülözése éppen olyan intézmények hiányát eredményezi, amelyek régen egy települést hagyományosan várossá tettek.

Összességében elmondhatjuk, hogy minél speciálisabb, a társadalomnak csak bizonyos csoportjait érintő szolgáltatást vizsgálunk, annál hiányosabb azok megléte az új városokban, ami nyilvánvalóan azzal is összefüggésben van, hogy ezeket a szolgáltatásokat célszerűbb a településeknek egymással összefogva megteremteniük. Ugyanakkor az olyan funkciók (pl. bankfiók, áruház) hiánya, amelyek ma már a városi lét nélkülözhetetlen kellékei, megkérdőjelezi a szóban forgó települések városi rangjának jogosságát.

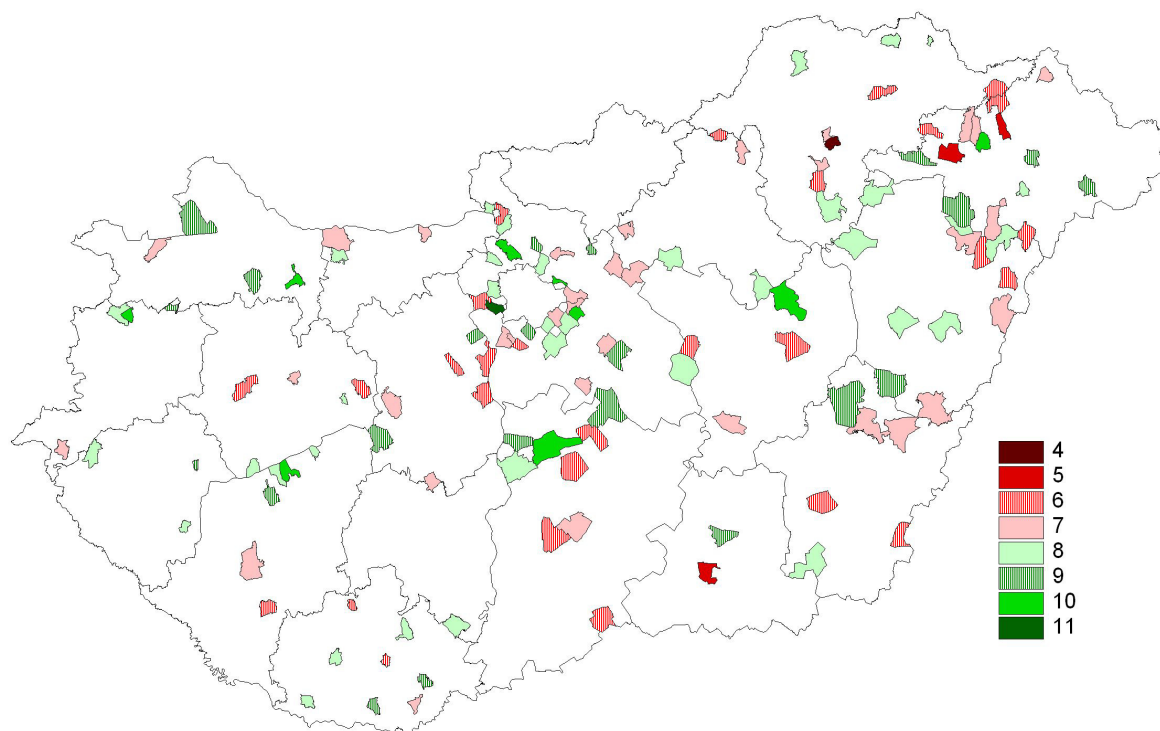
A megvizsgált 15 funkció mindegyike egyik településen sincs meg. A legtöbb (11) funkcióval a Pest megyei Törökbálint rendelkezik, ahol csupán a bíróság, a mentőállomás, a színház és a mozi hiányzik. További kilenc településen áll rendelkezésre legalább 10 vizsgált intézmény. Közös vonásuk, hogy a legtöbb esetben a kórház, a színház és a mozi hiányzik. Érdekes, hogy az ilyen tekintetben felállított rangsor első tíz helyén öt olyan város áll, amelyik az utóbbi három évben kapta meg a városi rangot, így ilyen vonatkozásban nem

feltétlenül igaz az a megállapítás, hogy az idő múlásával a szolgáltatásokkal kevésbé ellátott települések is megszerezhetik a városi címet.

Ugyanakkor azt is megállapíthatjuk, hogy az intézményi ellátottság nem feltétlenül a népességszám függvénye. A még 5000 lakossal sem rendelkező Abádszalókon és Kemecsen például csupán négy funkció hiányzik a vizsgált tizennégyből, miközben a több mint tízezres Biatorbágy csak hatféle intézménnyel bír.

A legkevésbé ellátott új városunk Alsózsolca, ahol csak négy intézmény áll rendelkezésre. További három településen (Demecser, Sándorfalva, Nyírtelek) 5-5 intézmény található meg. Érdekes tény, hogy a 2005 óta várossá avatott települések közül 8 található a 10 legkevesebb funkcióval rendelkező város között, ami azt a tényt látszik megerősíteni, hogy az új városok már enyhébb kritériumokkal is megszerezhetik címüket.

A 21. ábra megmutatja, hogy az intézményi ellátottság mértéke nem kizárólagosan függ a földrajzi elhelyezkedéstől. Tehát ebben a vonatkozásban nem feltétlenül rajzolódik ki az a kép, amit korábban több tényezőnél is megállapítottam, nevezetesen az, hogy a budapesti agglomerációban lévő települések a legjobban ellátottak, hiszen több olyan, a közép-magyarországi régióban elhelyezkedő várost (pl. Nagymaros, Dunavarsány, Adony, Biatorbágy stb.) is megfigyelhetünk, ahol a vizsgált funkciók fele hiányzik.

21. ábra: Intézményi ellátottság a vizsgált 15 intézmény esetében a rendszerváltozás utáni városokban, 2005 (Forrás: saját számítás a KSH adatai alapján)

6.2. A gazdasági és infrastrukturális fejlettség változása

A továbbiakban a fent vizsgált tényezők változásait nézem annak a 42 településnek az esetében, amelyek 1991 és 1996 között tettek szert a városi címre. A kiválasztott települések körét az indokolja, hogy ezek esetében telt el a várossá válás óta annyi idő, hogy esetleges – a statisztikai adatok tükrében – érdemi változásoknak is szemtanúi lehessünk.

A kiskereskedelmi boltok számának alakulásában nem mutathatók ki egyértelműen a várossá válás pozitív hatásai. A vizsgált települések csaknem felében ugyanis visszaesést figyelhetünk meg, egyes városokban (pl. Mindszent: -51, Kecel: -36, Abony: -30) jelentős mértékben. Azt azonban figyelembe kell venni, hogy ezt a folyamatot éppen a városi rang megszerzésével lehet leginkább magyarázni: az adott településen idővel ugyanis nagyobb vállalkozások, üzletek, áruházak jelentek meg, amelyek a kiskereskedőket boltjuk bezárására készíthették. A legnagyobb változást Hévíz esetében figyelhetjük meg, ahol a kiskereskedelmi boltok száma több mint a duplájára nőtt, ami azonban nem csupán – vagy nem feltétlenül – a városi rang megszerzésének, hanem az idegenforgalom dinamikus fejlődésének is köszönhető.

A vendéglátóhelyek száma kevésbé változott a várossá avatás évéhez képest, és a változások iránya is többnyire pozitív volt. Érdekeség, hogy a legnagyobb elmozdulás ugyanazokon a településeken történt, mint a kiskereskedelmi boltok esetében (7. táblázat).

KISKERESKEDELMI BOLTOK SZÁMÁNAK VÁLTOZÁSA		VENDÉGLÁTÓHELYEK SZÁMÁNAK VÁLTOZÁSA	
1. Hévíz	+201	1. Újfehértó	+38
2. Újfehértó	+159	2. Hévíz	+29
3. Aszód	+70	3. Ibrány	+22
4. Nyíradony	+40	4. Abony	+15
5. Balatonboglár	+38	5. Lőrinci	+14
...			
38. Nagyhalász	-24	38. Bátaszék	-6
39. Bátaszék	-29	39. Simontornya	-8
40. Abony	-30	40. Pécsvárad	-15
41. Kecel	-36	41. Balatonföldvár	-19
42. Mindszent	-51	42. Kecel	-19

8. táblázat: A kiskereskedelmi boltok és a vendéglátóhelyek számának változása a várossá avatás évéhez képest, 2006 (Forrás: saját számítás a KSH adatai alapján)

A két, százalékosan mért infrastrukturális mutató változásaiban a várossá válás egyértelműen előremozdító hatásait figyelhetjük meg. Mind a vezetékes ivóvízhálózatba bekapcsolt lakások arányát, mind a közcsonna-hálózatba bevont lakások arányát vizsgálva csupán egy-egy olyan települést (Fertőd, illetve Lőrinci) találunk, ahol az előző tényezők

romlottak volna, minden más városban markáns fejlődést figyelhetünk meg. A leglátványosabb fejlesztések az észak-alföldi régióban valósultak meg, hiszen például Baktalórántházán, Tégláson, Nyíradonyban és Jászfényszarun is csaknem kétszer annyi lakást vontak be a közüemi vízvezeték-, illetve csatornahálózatba. E két mutató javulása bizonyára nem véletlen: az adott települések vezetése nyilvánvalóan azért fordított sok erőforrást ezekre az infrastrukturális fejlesztésekre, mivel ezek látványosak és jelzik a város előrelépését.

A házi orvosok és a házi gyermekorvosok számát a városi rang megszerzése nem, vagy csak kis mértékben befolyásolta, és akkor is általában pozitív irányban. A legnagyobb változás (3) az előző tényezők tekintetében is látható fejlődést mutató Újfehértón, illetve Lajosmizsén és Szendrőn következett be. Az orvosok számának növekedése párhuzamba állítható a népességszám növekedésével: amennyivel nőtt az adott település lakossága, annnyival több orvosra volt szükség. A 42 vizsgált település felénél azonban semmilyen változást nem figyelhetünk meg, míg Téglás, Mindszent és Baktalórántháza kisebb visszaesést mutat ebben a tekintetben.

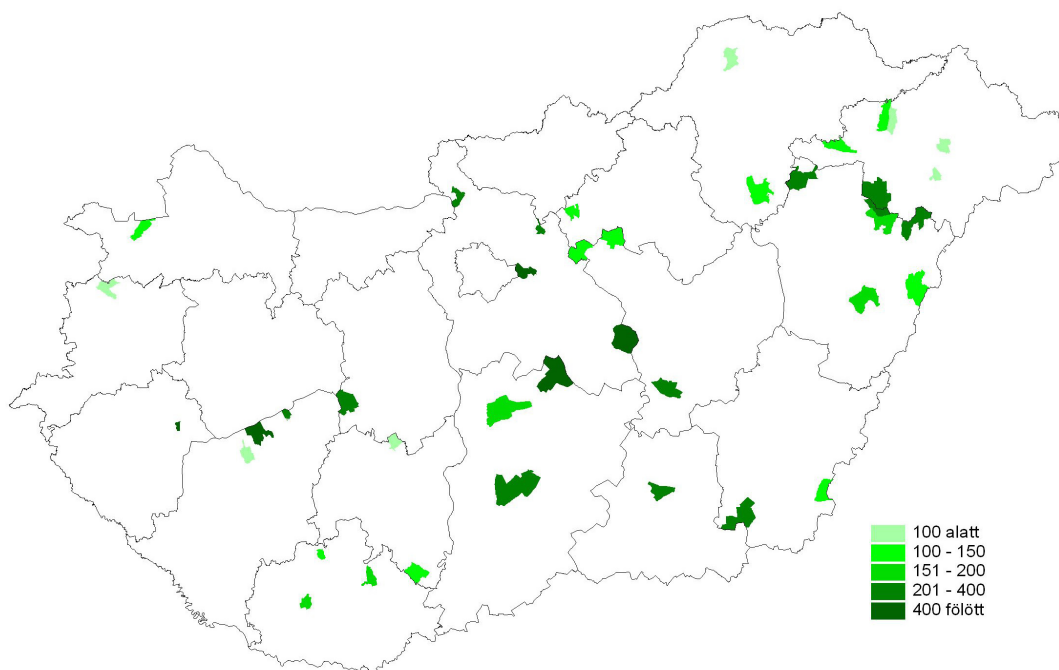
Az alapfokú oktatási intézmények számának alakulása és a városi rang megszerzése között nem mutatható ki szoros korreláció. Az általános iskolák száma a vizsgált települések felénél változatlan maradt, miközben 10 olyan város is akad, amelyekben már kevesebb az iskola (Enyingen, Jászárokszálláson és Újfehértón kettővel is), mint a várossá avatás évében. Ez alapján megállapíthatjuk, hogy az utóbbi évek iskolabezárási hullámai az új városok egy részét sem kímélték, ezáltal megnehezítve azt, hogy ezek a települések az alapfokú oktatási funkciójukat betöltsék. A legjelentősebb pozitív irányú elmozdulást ebben a vonatkozásban Hajdúhadházon figyelhetjük meg, ahol az általános iskolák száma háromról hétre nőtt, nyilvánvalóan azért is, mert a népességszám dinamikusan nőtt a köztes időszakban.²²

A középiskolák számának alakulását azonban a városi rang megszerzése egyértelműen kedvező irányba mozdította el. A vizsgált települések egyikénél sem figyelhetünk meg visszaesést, miközben a városok háromnegyedénél legalább eggyel nőtt a középiskolák száma a várossá avatás évéhez képest. A legjelentősebb változás az általános iskolák számát tekintve is számottevő fejlődést mutató Pécsváradon következett be, ahol a várossá avatás évében (1993-ban) még nem volt középiskola, jelenleg viszont négy is működik. A korábbiakban tett

²² Érdekes, hogy eközben a Hajdúhadházzal sokáig egy települést képező Tégláson hiába nőtt szintén viszonylag nagy mértékben a népesség, az általános iskolák száma kettőről egyre csökkent, ami megint csak az oktatási intézmények összevonásának tudható be.

megállapításom, miszerint egy városnak kell rendelkeznie legalább egy középiskolával, az utóbbi tizenkét-tizenöt év folyamatai alapján igazolható: a városi rangot megszerző települések többsége törekedett arra, hogy ilyen oktatási intézménnyel bírjon.

A városi ranghoz jutás jótékony hatása leginkább a regisztrált vállalkozások számának alakulásában mutatható ki. A vizsgált települések mindegyikében több lett a működő vállalkozás, azonban a változás mértéke településenként eltérő (22. ábra). A legdinamikusabb fejlődést e tekintetben főként a Balaton környéki városok (pl. Balatonlelle, Balatonboglár, Hévíz, Balatonföldvár) mutatják, nem figyelmen kívül hagyva azonban azt a tényt sem, hogy ezek a települések valószínűsíthetően a városi rang nélkül is növelték volna vállalkozásaik számát, tekintettel az ottani szezonális vendégforgalomra. További jelentős változást mutat néhány Pest, illetve Bács-Kiskun megyei város, miközben a legkisebb előremozdulást Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében figyelhetjük meg: Újfehértó kivételével az összes városban az átlagoshoz képest kevésbé nőtt a regisztrált vállalkozások mértéke. Így elmondható, hogy a várossá válás hatásait a regionális gazdasági folyamatoktól nem lehet függetleníteni: az ország hátrányosabb helyzetben lévő régióiban többnyire az új városok sem tudnak látványos fejlődést mutatni.

22. ábra: A regisztrált vállalkozások számának változása az 1990-es évek elején várossá vált településeken, 2006. Bázisév: a várossá válás éve (Forrás: saját számítás a KSH adatai alapján)

Ami az intézményi ellátottságot illeti, az egyes tényezők különböző módon és mértékben változtak, összefüggésben a rendszerváltozás óta eltelt évek alatt bekövetkezett gazdasági-társadalmi folyamatokkal.

Bizonyos intézmények (posta, könyvtár) továbbra is maradéktalanul jelen vannak az új városokban, a gyógyszertárak tekintetében sincs most már sehol hiány (1996-ban Szendrőn még nem volt, azóta már van). Csaknem teljes a települések ellátottsága a benzinkutak tekintetében is (számuk 37-ről 39-re gyarapodott).

Egyértelmű az előrelépés az áruházak és különösen a bankfiókok tekintetében. Ma már csak Csepregen nincs ilyen intézmény a vizsgált települések közül, miközben a rendszerváltozás utáni években a legtöbb településen hiányzott a bankfiók.

Változatlan a szállodák és a bölcsődék tekintetében az új városok ellátottsága, a múzeumok száma pedig eggyel nőtt.

Visszaesés figyelhető meg a kórházak tekintetében: a vizsgált településeknél 5-ről 3-ra csökkent ezek száma (három kórházat bezártak, egyet megnyitottak a köztes időben), és a helyi autóbuszjáráttal rendelkező városok száma is csökkent. A legnagyobb mértékű visszafejlődés azonban a mozik tekintetében látható: öttel kevesebb lett az ilyen jellegű intézménnyel bíró települések száma. A kórházak és a mozik számának csökkenése országszerte megfigyelhető folyamat, így nem kelthet meglepetést, hogy a várossá válás sem jelent előrelépést ebben a tekintetben.

Végeredményben elmondható, hogy az intézményi ellátottságot a városi rang megszerzése nem befolyásolta jelentős mértékben, a legtöbb település esetében csak egy-egy tényezőt (főként a bankfiókokat) tekintve következett be változás – és ott sem feltétlenül a városi cím megszerzésével összefüggésben –, vagy pedig az ellátottság szintje összességében változatlan maradt. A leglátványosabb előrelépés Szendrőn és Szentlőrincen mutatható ki (4, illetve 3 tényező tekintetében), míg Kecel és Simontornya esetében a várossá avatás óta az intézmények megléte tekintetében rosszabb lett a helyzet (2-2 intézménnyel lett kevesebb ezeken a településeken).

6.3. Jelentős ipari vállalkozások új városainkban

Több olyan, a rendszerváltás után várossá lett településről elmondható, hogy ipari tevékenysége nem csupán a helyben élők igényeit elégíti ki, hanem országos, sőt nemzetközi jelentőségű, és mivel az adott település gazdasági életének alapját jelenti, nagy mértékben hozzájárult a városi cím megszerzéséhez. Sőt azt is elmondhatjuk, hogy az ipari termelés dinamizmusa jótékony hatást fejt ki e települések további fejlődésére is. A továbbiakban néhány ilyen települést kívánok bemutatni.

Füzesgyarmaton például a városi cím megszerzésének alapja az azt megelőző 15 év ugrásszerű fejlődése volt, amit a füzesgyarmati (szakmai nevén szeghalmi) földgázmező feltárása és annak kitermelése indított el. A helyi földgázmező az ország 10 legnagyobb földgáz-előfordulása közé tartozik. Az iparban bekövetkezett fejlődés azután kedvezett a város idegenforgalmának és a kulturális élet fellendülésének is.

Balatonfüzfőn az egykori Nitrokémia Rt. különféle nehézipari tevékenységet folytató utódvállalatai, illetve a helyi papírgyár örvend országos hírnévnek, és az ipari termelésből származó bevételeket a település a város fejlesztésére fordíthatja.

Lábatlan országos jelentőségű iparát a helyben bányászható ásványkincsek és építőanyagok (pl. mészkő, dolomit, gercsei márvány) teremtték meg, erre alapozva működtetik a ma már külföldi tulajdonban lévő cementgyárat. Hasonlóan fontos a Piszke Papír Rt., amely Közép-Európa egyik legnagyobb és legmodernebb papíripari gyárat képezi.

Répcelakon a városi rang megszerzéséhez szintén jelentős mértékben járult hozzá a nagy hírú ipari termelés. A Pannontej Rt. sajtgyárán kívül ki kell emelni a város környezetében feltárt, Európa egyik legjelentősebb természetes szén-dioxid lelőhelyét. A Linde Gáz Magyarország Rt. erre alapozva jelentős gázszállítói tevékenységet bonyolít le. A helyi gázmezőre alapozott földgázprogram pedig már az 1970-es években elkezdődött.

Vannak olyan települések is, ahol csak a rendszerváltás után kezdődött el az ipari termelés, ám az olyan szintet ért el, hogy az ipart az egyik legjelentősebb központi funkcióvá avatta, tekintettel annak munkahelyteremtő szerepére.

A Samsung Jászfényszaru 1990 óta üzemelteti gyárat, amely nem csupán a hazai, hanem az európai piacra is termel. Az 1993-ban városi rangot szerzett településen az ipar fejlődése azóta még lendületesebb, amit az is mutat, hogy a gyár a legmodernebb technológia segítségével termel, és további 20 milliárd forintos beruházást terveznek a helyi üzem bővítésére.

Feltehetőleg az előbb említett vállalkozás sikerének tükrében létesített a Samsung az 1999-ben várossá lett Gödön is gyárat, egy évvel a városi cím megszerzését követően. A

város számára jelentős bevételt biztosító gyár itt is sikereket könyvelhetett el, aminek logikus következménye, hogy egy újabb, 40-80 millió eurót felemésztő beruházást tervez a cég a településen.

Legújabb városaink egyik legnagyobb hagyománnyal rendelkező cége a Herendi Porcelánmanufaktúra Zrt., amely a világpiacon megfigyelhető keresletcsökkenés ellenére jelentős mennyiségben állít elő porcelánt, amit azután elsősorban külföldön értékesít, különös tekintettel a luxuscikkekre. Herend városi rangjának megszerzését mindenekelőtt ennek a vállalkozásnak köszönheti, hiszen több funkció vonatkozásában a település messze elmarad az új városok átlagától.

Említést érdemel még a Henkel gyárnak otthont biztosító Körösladány is, amelyik ipari üzeme révén a környezete gazdasági központjává emelkedett, és így pozitív munkaerő-mérleget könyvelhet el (TRÓCSÁNYI-PIRISI-MALATYINSZKI, 2007).

Összegzésképpen megállapítható, hogy az új városaink gazdasági és infrastrukturális fejlettsége meglehetősen széles skálán mozog, és csak kevés az olyan újonnan várossá vált település, amely szinte minden tekintetben megfelel a városi településekkel szemben támasztott követelményeknek. A legjobb helyzetben a budapesti agglomerációban elhelyezkedő városok vannak (pl. Budakeszi, Dunaharaszti, Törökbálint, Fót), amelyek gazdasági fejlettsége (például a regisztrált vállalkozások száma alapján, azon belül is nagyfoglalkoztatói szerepkörük), infrastruktúrájának színvonala és intézményi ellátottsága az új városok átlagát meghaladja, így ezek a települések jogosan szerezték meg a városi rangot és nem csupán nevükben és rangjukban számítanak városnak.

Vannak azonban olyan települések, amelyek bizonyos funkciók vonatkozásában rászolgáltak a városi címre, ám más tényezőket tekintve átlagon aluli szinten vannak. Ilyenek mindenekelőtt az üdülővendégek fogadására berendezkedett települések (pl. Visegrád, Balatonföldvár), ahol magas ugyan a vendéglátóhelyek vagy a regisztrált vállalkozások száma, azonban középiskolával vagy helyi autóbuszjáratral nem rendelkeznek. De például Kistarcsa hiába rendelkezik regionális vonzáskörzettel bíró kórházzal, a vendéglátóhelyek, a bölcsődék vagy a mozik számát tekintve megkérdőjelezhető városi rangja.

Az általam vizsgált gazdasági és infrastrukturális mutatók ugyanakkor a rendszerváltás utáni városok jó néhány csoportjánál ébresztenek kétségeket a városi rang jogosságát illetően. Ezek közé tartoznak a 2005-ben és 2007-ben várossá lett települések (pl. Pálháza, Óriszentpéter, Nyírlugos), a városhiányos térségben elhelyezkedő települések (pl. Kadarkút, Kecel, Cigánd), az átlagnál kevésbé fejlett régiókban fekvő városok (pl. Máriapócs,

Borsodnádásd), de még néhány Budapest környéki várost is ide sorolhatunk, annak ellenére, hogy a fentiekben épp ezt a térséget emeltem ki, mint a legjobban ellátott területet. Ezekről a városokról elmondható, hogy infrastruktúrájuk döntően saját népességük alapellátását képes kiszolgálni. Középfokú ellátó hálózatuk hiányos, így térségükben központi funkcióval szinte alig rendelkeznek. Ezért a bevezetésben említett christalleri, a „központi helyekre” vonatkozó állításnak ezek a települések nem igazán felelnek meg, hiszen nem képesek vonzáskörzetük településeinek helyben ki nem elégíthető igényeit biztosítani, sőt némely település még saját lakosságát sem tudja megfelelő szinten ellátni, így a városi lakosok kénytelenek egy közelebbi közép- vagy nagyváros szolgáltatásait igénybe venni.

Az elmondottak alapján alátámasztást nyernek a bevezetőben is elmondottak: az utóbbi években – amint azt gazdasági és infrastrukturális fejlettségük is jelzi – egyre inkább nő a különbség a városi címmel rendelkező, illetve az elegendő városi funkcióval bíró települések száma között az előbbiek javára, tehát egyre több olyan település tesz szert városi rangra, ahol ezt a központi funkciók mennyiségi és minőségi jellemzői nem indokolják. Ez pedig a már korábban említett „felülurbanizáltságot”, illetve a városi cím devalválódását is eredményezi.

7. A politikai akarat, mint városodást befolyásoló tényező

Magyarországon az időszakonként változó jogokkal és kötelezettségekkel, eltérő anyagi és erkölcsi előnyökkel járó városi jogállás megszerzését mindig különböző rangú és súlyú, néha szigorúbb, néha lazább, objektív vagy szubjektív feltételekhez kötötték, és azokat mindig az adott időszak társadalmi-gazdasági viszonyait tükröző politikai érdekek határozták meg. Ezért is gondolom úgy, hogy külön fejezetet kell szánni a politikai akarat városodásra gyakorolt hatásának, tekintettel arra, hogy a városi cím adományozását állandó szakmai és politikai viták kísérik (SZIGETI, 1997). Más kérdés, hogy a politikának a városi rangok adományozásával való összefüggéseit nem minden esetben lehet egyértelműsíteni, vagyis tényekkel alátámasztani. Hiszen előfordultak már a történelem során olyan esetek, amikor egy adott település várossá válásának megghiúsulását politikai okokkal magyarázták, jóllehet a várossá avatás elmaradását objektív tényezőkkel is meg lehetett indokolni.²³

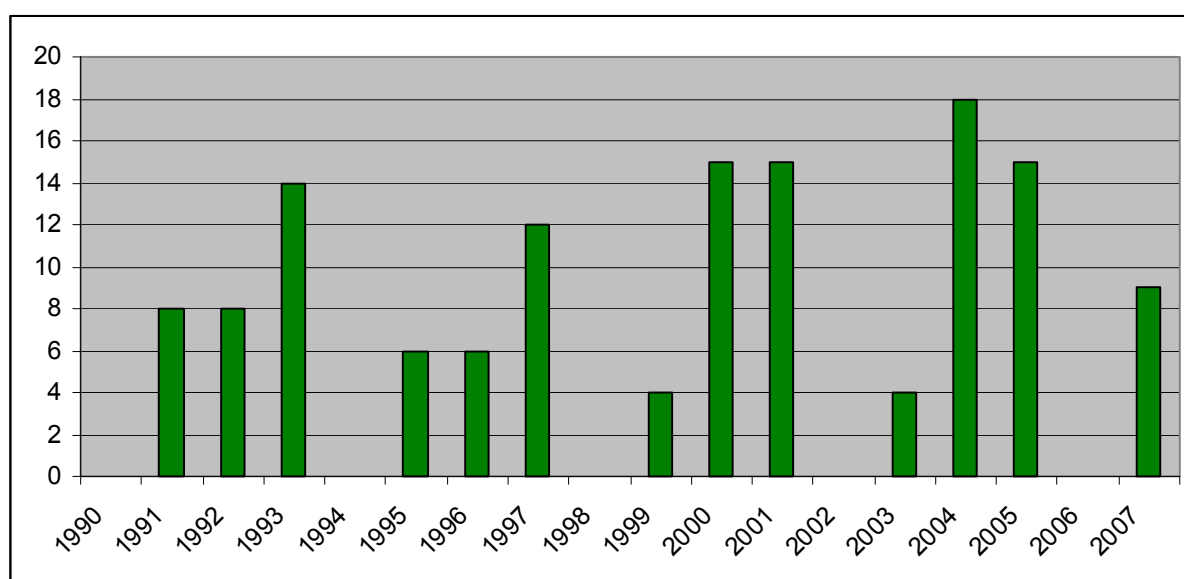
Ebből is következik, hogy a politikai akarat témaköre meglehetősen kényes kérdés, hiszen újabb – felesleges – vitákra ad okot. Épp ezért én a továbbiakban csak azokat a tényezőket kívánom felsorolni, amelyeknél egyértelműen kimutatható a politikai élet befolyásoló hatása, és mindezeket számszerűsített adatokkal támasztom alá, elemzéseimet pedig politikai elfogultságtól mentesen kívánom elvégezni.

Az, hogy a politikai élet bizonyos résztvevői főszereplői a várossá avatással kapcsolatos döntéseknek, már a bevezetésben is említett 1990. évi LXV., és az 1999. évi XLI. törvényből is következik, hiszen a belügyminiszter – illetve a jelenlegi kormányban előbb az önkormányzati és területfejlesztési, majd napjainkban az önkormányzati miniszter – javasolja városi rangra az általa megfelelőnek ítélt településeket, a köztársasági elnök pedig dönt a városi cím odaítéléséről. Ebből azonban nem feltétlenül következik, hogy politikai döntésről van szó, hiszen – többek között – az objektivitást hivatott biztosítani az a 15 tagú, szakemberekből álló értékelő bizottság, amelyik a belügyminiszter javaslatait előkészíti. A döntés politikai színezetét eredményezheti azonban az a gyakorlat, hogy a 15 tagú bizottságtól a frakciókhoz és a megyei elnökökhöz is kikerül a pályázat véleményezésre, vagyis a politikai élet újabb szereplői vesznek részt a várossá avatáshoz vezető folyamatban.

²³ Ismert annak a Békés megyei Vésztőnek az esete, amelyik többször is sikertelenül próbálta megszerezni a városi címet, utoljára 2000-ben. A település irányítói akkor politikai döntést sejtettek a háttérben, mondván, hogy Vésztő baloldali elkötelezettségű, miközben épp a FIDESZ-FKGP-kormány volt hatalmon, ám a Belügyminisztérium tényekkel (pl. a kereskedelmi szálláshelyek hiányával, a mezővárosias faluképpel, a település csekély idegenforgalmi vonzerejével stb.) támasztotta alá döntésének helyességét (BABUS, 2000).

A szakmai bizottság általában három kategóriába (támogatott, megfontolandó, nem támogatott) sorolja a pályázó településeket, ám az illetékes miniszternek ezt a besorolást nem kötelező figyelembe vennie döntéshozatala során. A döntési folyamat innentől kezdve kaphat politikai színezetet, hiszen a lobbizás eredményeképpen jellemzően jóval több település kerül a végleges listára, mint amennyit az értékelő bizottság javasolt (TRÓCSÁNYI-PIRISI-MALATYINSZKI, 2007).

A politikai akarat befolyásoló szerepe ellenben egyértelműen kimutatható, ha azt vizsgáljuk meg, hogy a rendszerváltozás óta eltelt években rendre hány települést avattak várossá (23. ábra).

23. ábra: Az egy évre jutó várossá avatások száma 1990 óta
(Forrás: saját szerkesztés a KSH adatai alapján)

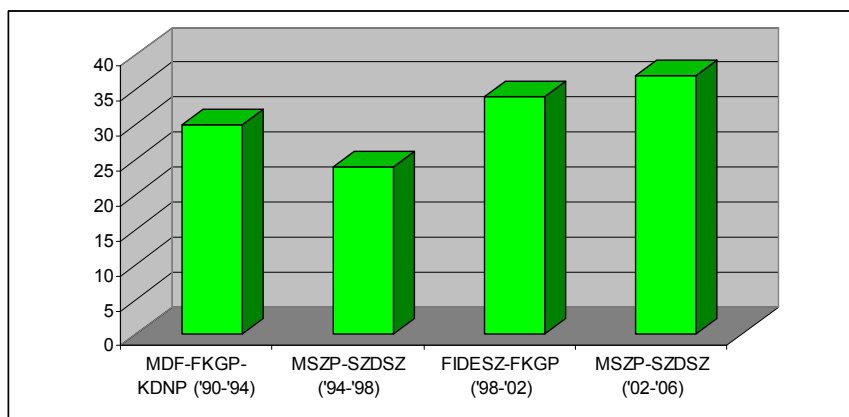
A területszervezésről szóló törvény egyértelműsíti, hogy országgyűlési és önkormányzati választások évében egyetlen települést sem lehet városi rangra emelni. Ez a rendelkezés nyilvánvalóan annak szellemében született, hogy még véletlenül se merüljön fel a politikai színezetű döntések gyanúja. A többi évre vonatkozóan azonban semmiféle szabályozás nincs, és talán épp ezt használta ki a rendszerváltás utáni valamennyi kabinet, amikor pont a választások előtti utolsó évben emelt városi rangra kiemelkedő számban településeket. A fenti ábrán is jól látszik, hogy 1993, 1997, 2001 és 2005 hozta az utóbbi évek legnagyobb számú várossá avatását, ami egyértelműen az adott kormányoknak azt a szándékát jelzi, hogy a választások előtt megkíséreljék gyarapítani politikai tőkéjüket (BABUS, 2001).

Az előbb felsorolt éveken kívül még kiemelkedik két esztendő, amikor szintén kiugróan magas volt a városi rangot szerzett települések száma. A 2000-es év akkor rekordot jelentő, 15 települést érintő várossá avatása a millenniummal hozható párhuzamba, és többek között erre hivatkozva szerezhette meg városi rangját a számos középfokú funkciót nélkülöző – ám településnévvel egyfajta márkanévet képviselő, kulturális vagy turisztikai adottságai révén jelentős imázssal bíró – Visegrád, Villány vagy Pannonhalma is ((TRÓCSÁNYI-PIRISI-MALATYINSZKI, 2007). 2004 pedig az Európai Unióhoz való csatlakozás apropóján adott kiváló alkalmat az akkori kormánynak, hogy épp – bár nem parlamenti vagy önkormányzati, hanem európai parlamenti – választási évben adhasson városi oklevelet 18 településnek.

A kontraszt még erősebb, ha összevetjük ezeket az éveket a választások utáni esztendőkkal: a kormányváltást követő években a rendszerváltás óta rendre alacsony a városi rangot szerzett települések száma. A 2006-os választásokig csupán alig több, mint 20 településnek sikerült megszereznie ezekben az években a városi rangját, bár a folyamat megtörni látszik a 2007-es év tapasztalatai alapján, hiszen ilyen sok (9) település még egyetlen választás utáni évben sem tudott városi címhez jutni.

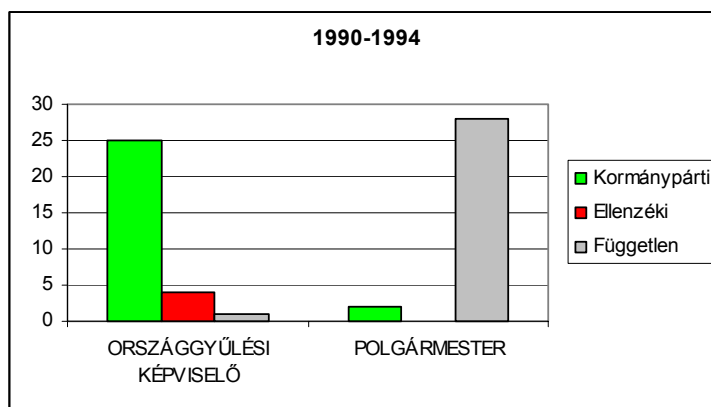
Mindenesetre éppen a várossá avatások évenkénti eloszlásának ilyen jelentős ingadozásai kapcsán – és egyben a városi ambíciók visszaszorításának okán – vetődött fel az 1990-es években szakmai és politikai körökben az, hogy elegendő lehetne parlamenti ciklusonként csupán egy alkalommal döntést hozni a települések várossá nyilvánításának kérelméről (BABUS, 1997).

Érdekes megvizsgálni azt is, hogy a rendszerváltás utáni kormányok milyen mértékben éltek a várossá avatás politikájával (24. ábra). Amint az az ábrán is jól látszik, nem feltétlenül lehet politikai oldalhoz kötni a tömeges várossá avatásokat, hiszen mind a bal-, mind a jobboldali kormánykoalíciókhoz kapcsolhatunk kisebb és nagyobb mértékű átsorolást. A rendszerváltozás utáni első kabinet egyértelműen visszavett a városi rang mértéktelen osztogatásából – hiszen 1989-ben a Németh-kormány egy év alatt több települést (41-et) avatott várossá, mint az azt követő kormány 4 év alatt –, az 1990-es évek végére, majd a 2000-es évek elejére azonban ismét nagyvonalúbban támogatták az egyes kabinetek a közigazgatási ranglétrán feljebb lépni kívánó településeket, és például a második szocialista-szabaddemokrata koalíció csaknem kétszer annyi várost avatott, mint az első hasonló koalíció. Ez pedig azt jelzi, hogy bár a hazai közigazgatási vezetők megkísérelték befagyasztani az átminősítéseket, a kormányok képtelenek voltak ellenállni a feltörekvő települések felől érkező nyomásnak (BABUS, 2005).

24. ábra: A várossá avatások száma kormányzati ciklusonként (Forrás: saját számítás)

Érdekes összefüggéseket lehet megállapítani, ha megvizsgáljuk, hogy a várossá avatás esztendejében az érintett település választókerületében milyen párthoz kötődő politikai képviselte a választópolgárokat, illetve azt, hogy helyi – tehát települési – szinten melyik politikai párt befolyása érvényesült. Hiszen egyértelműen létezik az a jelenség, hogy akár az egyéni választókerületekben megválasztott parlamenti képviselők egy része, akár pedig a polgármesterek egy csoportja erőteljesen lobbizik azért, hogy az általa képviselt települést nevezzék ki várossá. Több új város vezetője is vállalta azt, hogy a várossá avatás sikere a lobbizás ügyességén is múlott (BABUS, 2000). A továbbiakban az ezzel a kérdéskörrel kapcsolatos felméréseimet kívánom ismertetni, előbb a kormányzati ciklusokra lebontva, majd pedig összegezve (4. melléklet). Elöljáróban azonban meg kell említenem, hogy bár az egyes ciklusokban egy grafikonon szerepelnek az adott körzet országgyűlési képviselői és a település polgármesterei is, az utóbbiak esetében kevesebb következtetést vonhatunk le, hiszen a városok első számú vezetői inkább független jelöltként mérettetik meg magukat, mintsem valamelyik párt képviselőjében.²⁴

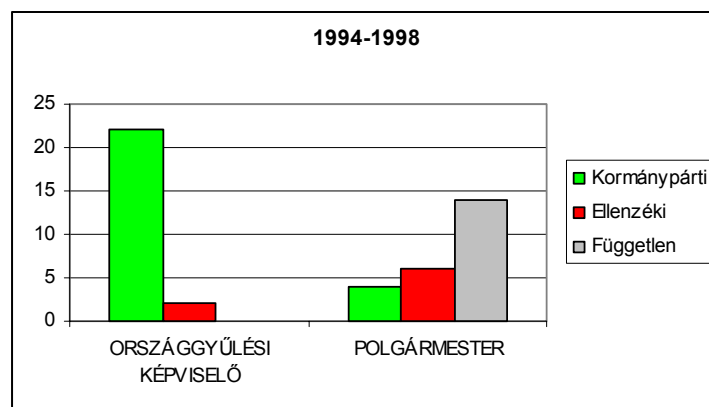
25. ábra: A várossá avatott települések politikai orientációja 1990 és 1994 között (Forrás: saját számítás)

²⁴ A vizsgálat módszertana kapcsán megjegyzem, hogy amennyiben egy polgármester-jelöltet több párt is támogat, úgy abban az esetben is kormánypártinak tekintem az adott politikust, amennyiben legalább egy támogató pártja is képviseltetve van az adott kormányzati ciklus koalíciójában.

A rendszerváltás utáni első kormányzati ciklusban, az MDF-FKGP-KDNP által alkotott kormánykoalíció idején feltűnő aránytalanság mutatkozott meg a várossá avatások kapcsán azoknak a településeknek a javára, amelyek parlamenti képviselője a kormányzat pártjainak valamelyikéhez kötődött (25. ábra). Szembeötlő, hogy az egyes években általában egy, legfeljebb két olyan település jutott városi ranghoz, amelyiket ellenzéki politikus képviselt a parlamentben. Emiatt vetődött fel már ekkor is a gyanúja annak, hogy a városi rang odaítélésében nem feltétlenül közigazgatási megfontolások játszanak szerepet, és ez a feltételezés csak felerősödött akkor, amikor az ebben az időszakban hatalmon lévő kormány a keresztény Magyarország jelszavával kampányolni kezdve, hat hónappal az 1994-es választások előtt városi címet adott egy görög katolikus búcsújáróhelynek, a meglehetősen szerény lélekszámú (2200 fős) Máriapócsnak, amelyik így akkor Magyarország legkevesbé népes városa lett (BABUS, 1997)

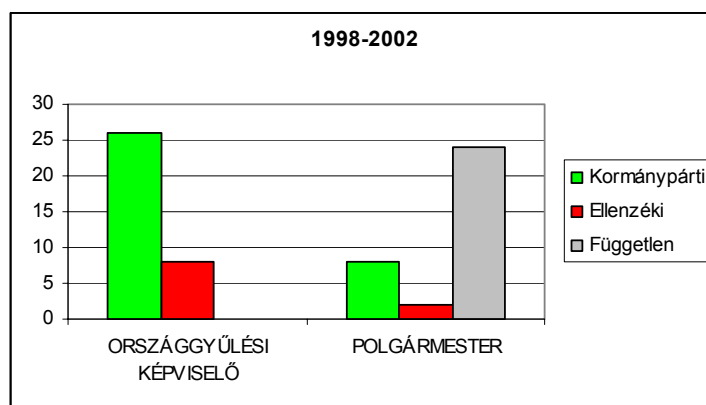
Ami a települések első emberét illeti, különösebb összefüggéseket nem lehet megállapítani, hiszen a polgármesterek nagy többsége politikailag független volt, ám az említést érdemel, hogy a két, nem független vezető által irányított város (Jászfényszaru és Mindszent) élén egy-egy kormánypárti politikus állt.

A következő ciklusban, az MSZP-SZDSZ kormánykoalíció idején a tendencia nem változott: továbbra is kiugró többségben avattak várossá kormánypárti országgyűlési képviselővel rendelkező településeket (26. ábra). Ekkor volt olyan év (az 1997-es), amikor az összes – nem kevesebb, mint 12 – település parlamenti képviselőjét a kormánykoalíció adta. A képet azonban valamelyest árnyalja, hogy az érintett települések polgármesterét – leszámítva a függetleneket – inkább az ellenzék jelölte.

26. ábra: A várossá avatott települések politikai orientációja 1994 és 1998 között (Forrás: saját számítás)

A Fidesz és az FKGP által alkotott koalíciós kormányzás idején még mindig megfigyelhető az addig jellemző folyamat: a magasabb közigazgatási ranghoz jutó nagyközségek többségében olyan választókerületben találhatók, ahol az országgyűlési képviselő kormánypárti (27. ábra). Ugyanakkor emelkedett az ellenzéki választókerületekhez kötődő települések száma is, bár ez összefügg azzal is, hogy a rendszerváltás óta minden addiginál több várost avattak ebben a ciklusban.

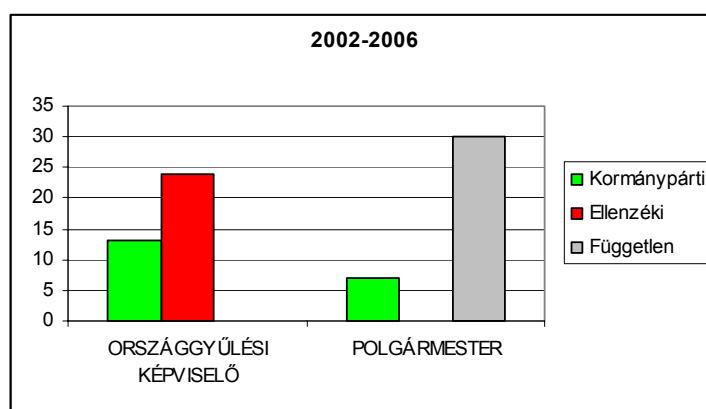

27. ábra: A várossá avatott települések politikai orientációja 1998 és 2002 között (Forrás: saját számítás)

Itt is találunk olyan esztendőt – az 1999-est –, amikor mindegyik várossá avatott települést kormánypárti politikus képviselt az országgyűlésben. Sőt az új városok képviselő-testülete is pártpolitikai értelemben ugyancsak jobboldali orientációjú volt, kizárólag Herend önkormányzata állt független képviselőkből. Az ehhez az évhez kapcsolódó várossá nyilvánítási folyamatot azért is érte komoly bírálat az ellenzék részéről, mert eközben az elutasított 19 nagyközség közül 9 olyan település volt, amelyekben helyi vagy választókerületi szinten számottevő befolyással rendelkezett az előző kormányzat két pártja. Ezek közé tartozott Vésztő, ahol – amint azt már korábban említettem – hangot is adtak nemtetszésüknek, miszerint politikai elfogultságra gyanakodtak. Ez ráadásul csak felerősödött a következő esztendőben, amikor megint csak sikertelenül pályázott a Belügyminisztérium által felkért szakértői bizottság által egyébként támogatott település, miközben városi ranghoz jutott ugyanebből a megyéből a kormánypárti politikusok által képviselt Dévaványa és Füzesgyarmat, amelyeket viszont a szakmai bizottság nem javasolt.²⁵

²⁵ Ennek kapcsán kell megemlíteni azt, hogy szakmai körökben egyre többen kezdték megkérdőjelezni az 1999-ben debütált 15 tagú szakértői bizottság létjogosultságát, mondván, hogy a felkért szakemberekre csak a demokratikus kontroll látszatának fenntartása miatt van szükség, a belügyminiszter – ahogy azt már fentebb is említettem – ugyanis saját hatáskörében figyelmen kívül is hagyhatja a bizottság véleményét, és miközben a szakértők által támogatott nagyközségeket visszautasítja, egyéb településeket közben felterjeszt a városi rangra. Ez a jelenség nem csak 1999-ben, hanem egy évvel később is megfigyelhető volt, amikor a bizottság által javasolt két – a már említett Vésztő, illetve Tét – település sem kapta meg a városi rangot (BABUS, 2001). Ráadásul a belügyminiszternek nem is kell a nyilvánosságra hoznia a bizottság által megállapított, a pályázó

A második szocialista-szabaddemokrata kormányzás idején az addigi tendencia megfordult: most már többségbe kerültek azok a települések, amelyek olyan egyéni választókerületbe tartoznak, ahol a parlamenti képviselő az ellenzékhez tartozott. Különösen szembetűnő a 2005-ös esztendő: az előléptetett 15 nagyközség közül 11 ellenzéki törvényhozó választókerületében feküdt. Ez a jelenség valamelyest enyhítette a pártpolitikai elfogultsággal kapcsolatos nézeteket. Ha viszont az érintett települések polgármestereit vizsgáljuk, a kép már jóval összetettebb: a független városvezetőket leszámítva csak olyan nagyközség szerezte meg a városi rangot, amelyiknek az élén egy kormánypárti politikus állt (28. ábra).

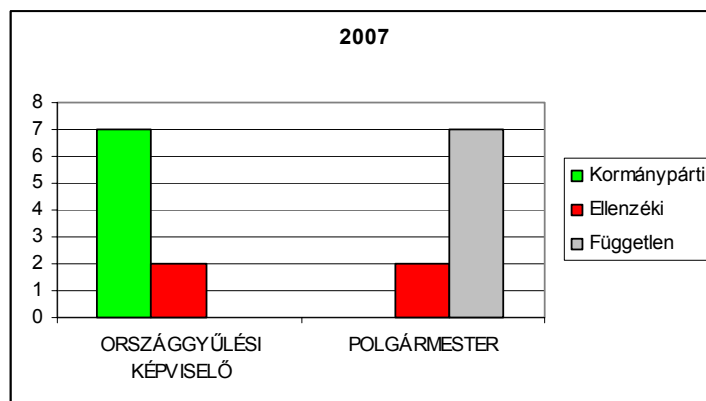
28. ábra: A várossá avatott települések politikai orientációja 2002 és 2006 között (Forrás: saját számítás)

Ebben a kormányzati ciklusban fordult elő az a sajátosság, hogy a belügyminiszter az általa előzetesen kiválasztott 13 település mellé június végén pótlólag két másik nagyközséget is csatolt. A belügyminiszter által gyakorolt felülvizsgálat annál is inkább érdekes, hogy a két település egyikét, Kistarcsát egy ellenzéki politikus képviselte, aki azzal érvelt, hogy a már fentebb többször is említett bizottság a várossá avatáshoz elegendő pontszámot adott szóban forgó városaspiránsnak, amelyik ráadásul saját kórházzal, szakközépiskolával és gimnáziummal is rendelkezett.

A 2006 és 2010 közötti időszakot teljességében még nem lehet értékelni, ám a 2007-es év várossá avatásait figyelembe véve megállapítható, hogy a hatalmon maradt bal- és balközép-koalíció visszatérni látszik a korábbi gyakorlathoz, miszerint ismét előnyben

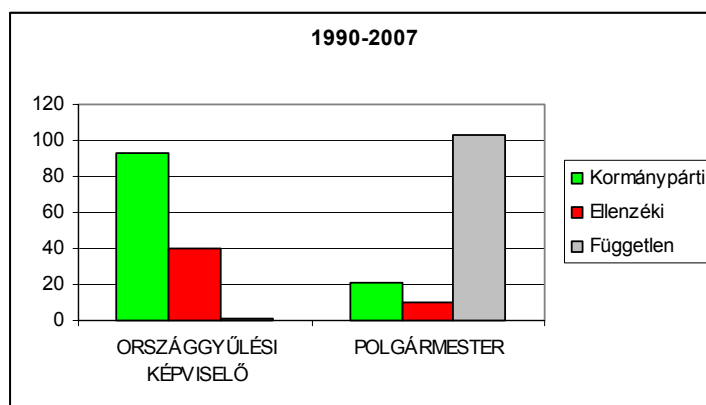
nagyközségekre vonatkozó pontszámokat, ami tovább fokozta a szakmai körök ellenérzését. Mindenesetre később ennek a folyamatnak maga az értékelő bizottság vetett véget: a következő években az addigiaknál több városaspiránszt neveztek meg, olyanokat, amelyeknek még súlyosabb szakmai engedmények nélkül is oda lehetett ítélni a városi címet.

részesülnek a kormányzathoz húzó választóközrztbe tartozó nagyközségek a városi cím odaítélésekor (29. ábra).

29. ábra: A várossá avatott települések politikai orientációja 2007-ben (Forrás: saját számítás)

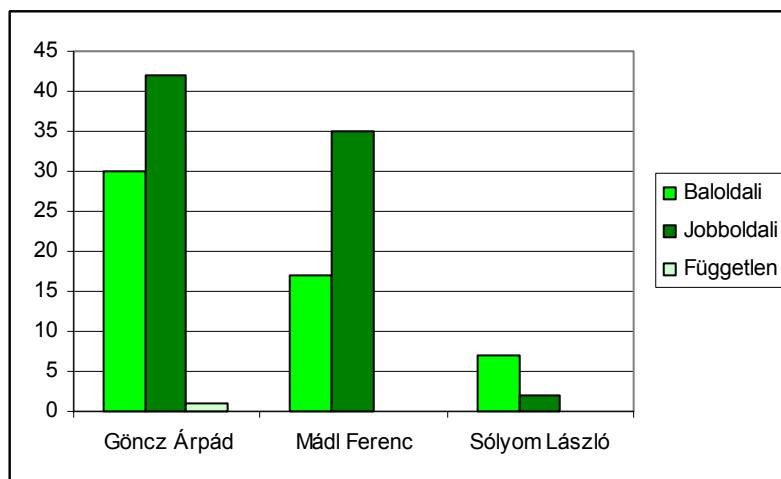
Ha a várossá vált települések politikai orientációját összességében vizsgáljuk a rendszerváltás óta, megállapíthatjuk, hogy több mint kétszer annyi olyan nagyközség kapta meg a városi rangot, amelynek országgyűlési képviselője az éppen regnáló kormány pártján állt, és hasonló arányokat figyelhetünk meg a polgármesterek politikai irányultságát tekintve is (30. ábra). Ezek az adatok nyilvánvalóan nem lehetnek véletlenek, és aláhúzzák azt az állítást, miszerint a várossá avatások az aktuálpolitikai viszonyoktól egyáltalán nem függetlenek, és adott esetben – sajnálatos módon – háttérbe szoríthatják a szakmai érveket a városi rangok eldöntésekor.

30. ábra: A rendszerváltás után várossá vált települések politikai irányultsága (Forrás: saját számítás)

Végül egy pár gondolat erejéig érdemes kitérni a köztársasági elnök személyére is. Amint azt az önkormányzati és a területszervezési törvény is előírja, az államfő jogköre az illetékes miniszter által javasolt települések várossá avatásának eldöntése. A rendszerváltás utáni években a köztársasági elnök rendre figyelembe vette a belügyminiszter, illetve az önkormányzati és területfejlesztési javaslatait, így a döntések politikai irányultságát már nem

befolyásolta. Ennek ellenére érdekes tény, hogy – a 9 település várossá avatásáról döntő Sólyom Lászlót leszámítva – köztársasági elnökeink többségében az adott választóközvet országgyűlési képviselőjét tekintve jobboldali orientációjú településeknek adtak városi rangot, ám amíg Göncz Árpádnál csak alig tízzel több az ilyen politikai színezetű település, addig Mádl Ferencnél a baloldali képviselőhöz tartozó települések még feleannyian sincsenek, mint a jobboldali irányultságú városok (31. ábra).

31. ábra: A köztársasági elnökök által városi rangra emelt települések politikai irányultsága
(Forrás: saját számítás)

A politikai akarat városodást befolyásoló szerepét tehát a fentiek alapján elvitatni nem lehet, sőt meghatározott esetekben – például választás előtti években, bizonyos történelmi események apropóján, vagy éppen az adott település előljáróinak eredményes lobbija esetén – mérvadóbbnak számít, mint egyéb, a várossá válást objektívebben meghatározó tényező. Ez a gyakorlat többek között azért is lehet veszélyes, mert kiszámíthatatlanabbá teszi a várossá avatások logikáját, elhanyagolhatóbbá teszi a szakmai indokokat és így olyan kritériumokat szorít háttérbe, amelyeknek amúgy hangsúlyosabbnak kellene lenniük egy-egy városi cím odaítélésekor.

8. Új városaink komplex fejlettségének mérése és összehasonlítása

8.1. A vizsgálat módszertana

Az eddigi fejezetekben a várossá válás általam fontosnak vélt tényezőit egyenként vizsgáltam. Ahogy ez a korábbiakban leírtakból is kiderülhetett, egyes települések a népességszám, mások a gazdasági vagy infrastrukturális fejlettség, illetve a politikai akarat, sőt némelyikük a patinás történelmi múlt miatt volt jogosult – vagy érzett jogosultságot – arra, hogy megszerezze a városi címet. Amint azt már korábban is említettem, sok település esetében fordult elő az, hogy miközben egyes tényezőket tekintve kiemelkedő értékkel rendelkeznek, más elemek vonatkozásában messze nem érik el a városi ranghoz szükséges feltételeket.

Épp ezért a továbbiakban a rendszerváltás után várossá lett települések komplex fejlettségét kívánom vizsgálni. Elemzésem tárgyát olyan, általam választott, egy város fejlettségét jól jelző, számszerűsíthető tényezők képezik, amelyek egy része már a korábbi fejezetekben is szerepelt, más részét viszont újonnan vonom be a dolgozatomba.²⁶

Vizsgálatom célja az, hogy a rendszerváltozás után várossá nyilvánított települések – egyfajta, az alábbiakban kifejtendő logika alapján meghatározott – fejlettségét mérhetővé tegyük, és hogy az új városok egymáshoz viszonyított fejlettségét megállapíthassuk. Tény azonban, hogy annak megítélésére, hogy mennyire jogos, illetve kevésbé megalapozott volt a városi cím adományozása az adott település esetében, ez a fejlettségi index sem nyújt megfelelő választ, hiszen bizonyos, korábban már tárgyalt, de nehezen számszerűsíthető tényezőket (pl. a történelmi múlt szerepét) kénytelen voltam figyelmen kívül hagyni.

A felmérés során 10 mutatót vettem figyelembe (5. *melléklet*), és ezeket állítottam nagyság szerinti csökkenő sorrendbe. A mutatók kiterjednek a települések demográfiai, gazdasági, infrastrukturális és idegenforgalmi jellemzőire is. Az adatokat ezután egy 20-as, lineárisan változó skálán helyeztem el, ahol az adott mutatót tekintve legfejlettebb város 20-as, a legkevésbé fejlett pedig nullás értéket kapott.²⁷ A többi településre vonatkozó értékeket ezek arányában képeztem le erre a 20 fokozatú skálára. Az így megkapott fejlettségi index

²⁶ A dolgozatomban már hivatkoztam a Központi Statisztikai Hivatal által végzett, és a Heti Világgazdaság által 2006 elején részleteiben közölt felmérésre. A KSH 2004-ben folytatott felméréseket a magyarországi települések fejlettségével kapcsolatosan, és felállított egy sorrendet a települések között. A felmérés alapját 17, általuk fontosnak vélt mutató képezte, és ezek alapján végeztek el statisztikai számításokat (SZABÓ, 2006) A KSH azonban ezt a mérést teljes egészében eddig még nem publikálta, így szükségesnek véltem egy önálló statisztikai elemzést végezni a városok között, amelyeknél olyan tényezőket is figyelembe veszek (pl. a népességszám változása, intézményi ellátottság stb.), amelyek az imént említett kutatásban nem szerepeltek.

²⁷ Az adatok összehasonlíthatóságát az egységnormálással oldottam meg, ezért volt olyan mutatószám (a regisztrált munkanélküliek száma), ahol minél kisebb értékkel bírt egy település, annál előrébb került a skálán.

csak egész szám lehet, ezért a leképezés utáni szám egész értékét vettem figyelembe. A fejlettségi index maximális értéke 200 lehet. A mutatók egy részének abszolút értékét vettem alapul (pl. népességszám, a vendégéjszakák száma), más részének viszont fajlagos (általában 1000 főre vetített) értékét vizsgáltam. A lineáris skálától csak egyetlen esetben, a vendégéjszakák tekintetében tértem el. Ebben az esetben ugyanis a legelső település, Hévíz, olyan kiemelkedő értékkel rendelkezik, hogy kénytelen voltam áttérni a logaritmikus skálára, így tompítva a települések közötti óriási különbségeket.²⁸

Az így alkalmazott eljárás lényegében egy intervallum-mérési skála meghatározásának felel meg. Az ezen a skálán elhelyezett értékeket pedig normalizáltam, azaz a minimum-maximum intervallumra vetítettem le. A metodika előnye, hogy – az általam 20 fokozatú skálára vetített – értékeknél nem csupán a megegyezés-nem megegyezés és a sorrendiség, hanem az eredeti adatok egymáshoz viszonyított különbsége is megállapíthatóvá válik (NEMES NAGY, 2005). Lehetőségképpen felvetődhetne az módszer is, hogy a vizsgált adatokat rangsorolva minősítem át egy 20 fokozatú skálára (ekkor az első 7 kapna 20-as, a második 7 kapna 19-es értéket stb.), ám az ilyen jellegű számítások nem világítanak rá az eredeti értékek közötti különbség mértékére. Természetesen a skálát lehetett volna 100 egységre is osztani, ám úgy gondolom, a települések közötti fejlettségbeli különbség kirajzolására a 20-as beosztás is megfelelő.²⁹

8.2. A vizsgálat megállapításai

Ami az egyes mutatókat illeti, a népességszámmal kapcsolatos megállapításaimat a 4. fejezetben már közöltem, így azzal összhangban ismét arra a következtetésre lehet jutni, hogy a legnépesebb új városok Budapest agglomerációjában találhatók. A legnépesebb és legkevésebé népes település között több mint hússzoros különbség látszik, és a települések nagy többsége (114) 10-esnél kisebb értékkel rendelkezik. Ez összefügg azzal is, hogy Gyál

²⁸ Megjegyzendő, hogy a vizsgált adatoknál a KSH által legutóbb publikált értékeket vettem figyelembe. Ez azonban nem minden esetben a legutóbbi évet tükrözi, hiszen például a személyijövedelem-adóra vonatkozó adatok – a T-STAR – 2005-ös keltezésűek.

²⁹ Az általam alkalmazott metodika nem ismeretlen a társadalom-földrajzi vizsgálatokban. A legismertebb példa az ENSZ által kiszámított HDI, azaz a Humán Fejlettségi Index. Alapját a születéskor várható élettartam, az összevont iskolázottsági arány és az 1 főre jutó GDP képezi. A számítás során alapvetően normalizált átalakítást végeznek, de a GDP esetében logaritmikus transzformációt használnak. A különbséget a saját számításaimhoz képest lényegében az jelenti, hogy a HDI-eredmények a (0;1) intervallumon oszlanak meg (NEMES NAGY, 2005). A „faluvárosoknak” a városhierarchiában történő meghatározására kísérelt meg egy fejlettségi rangsort felállítani a BELUSZKY-GYÖRI-szerzőpáros, részben hasonló mutatókat alkalmazva, mint azt én is tettem; a szerzők hozzátették azt is mérésükhöz, hogy az így felállított rangsor – csakúgy, mint az általam felállított ranglista – nem a városi szerepkörök volumenét méri, vagyis ezek alapján nem lehet megítélni a „faluvárosok” városvoltát (BELUSZKY-GYÖRI, 2006). A magyarországi urbanizációs folyamatok vizsgálata során IZSÁK ÉVA például egy szuburbanizációs vagy sikerindexet határozott meg, ami szintén egy komplex mutatószám, ami az általa vizsgált adatok településekre képzett rangsorából, a rangszámok összegzéséből alakult ki (IZSÁK, 1999).

lélekszáma (22 552 fő) kiemelkedő, az összes magyarországi település rangsorában is előkelő (56.) helyet foglal el, nem véletlenül számított éveken át hazánk legnagyobb falujának.

A népességszám változásán alapuló rangsor élén szintén Pest megyei települések állnak. A képet azonban árnyalja, hogy az élbolyba nem csak a budapesti, hanem a más nagyvárosok (pl. Pécs, Debrecen) körül kialakult agglomerációs gyűrűbe tartozó települések (pl. Kozármisleny) is bekerülhettek. Azonban itt is az a sajátos helyzet áll elő, hogy minimum 10-es értékkel csak a települések mintegy 15 százaléka rendelkezik, miközben az észak-alföldi és az észak-magyarországi régióba tartozó városoknak (kivéve az agglomerációs Hajdúsámsont) ez a demográfiai mutatója meglehetősen alacsony.

Az eddigi fejezetekben még nem szerepelt a munkanélküliségi ráta vizsgálata, ám úgy vélem, hogy egy komplex fejlettségi vizsgálatból ezt a tényezőt nem lehet figyelmen kívül hagyni, hiszen általános tapasztalat, hogy épp azok a települések fejlődnek a legdinamikusabban, amelyek környezetében valamely ipari ágazat vagy szolgáltatás kialakítása vagy bővítése új munkahelyeket teremt (9. táblázat).

Az 1990 után várossá vált települések körében számított munkanélküliségi ráta (8,84 százalék) valamivel az országos átlag (7,17) fölött helyezkedik el. Ez annak is köszönhető, hogy a vizsgált települések közel fele átlagon felüli értékkel rendelkezik, néhány városban pedig egyértelműen neuralgikus pontnak számít a munkanélküliség kérdése (8. táblázat). A Budapest környéki települések nagy többsége maximális, 20-as értéket kapott, de általában a dunántúli régiókban fekvő városokról is magas értékkel rendelkeznek. A munkanélküliség által leginkább sújtott új városok Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében találhatók, ami nem véletlen, hiszen ezekben a megyékben amúgy is magas a munkanélküliségi ráta (sorrendben 14,18, 11,37, illetve 13,33 százalék).

A munkanélküliségtől legkevésbé és leginkább sújtott új városok			
Legalacsonyabb		Legmagasabb	
Munkanélküliség			
Település (megye)	Munka-nélküliségi ráta	Település (megye)	Munka-nélküliségi ráta
Biatorbágy (Pest)	1,5	Hajdúhadház (Hajdú-Bihar)	25,21
Budakeszi (Pest)	1,5	Gönc (Borsod-Abaúj-Zemplén)	23,67
Pilisvörösvár (Pest)	1,73	Nagyecsed (Szabolcs-Szatmár-B.)	23,37
Törökbálint (Pest)	1,82	Kisköre (Heves)	21,65
Kistarcsa (Pest)	2,01	Cigánd (Borsod-Abaúj-Zemplén)	21,29
Veresegyház (Pest)	2,03	Nagybajom (Somogy)	19,56
Fót (Pest)	2,05	Komádi (Hajdú-Bihar)	19,35
Pécel (Pest)	2,11	Kaba (Hajdú-Bihar)	18,12
Szigethalom (Pest)	2,12	Tiszacsege (Hajdú-Bihar)	17,88
Vecsés (Pest)	2,12	Abádszalók (Jász-Nagykun-Sz.)	17,58

9. táblázat: A munkanélküliségi ráta alakulása új városainkban, 2007 (Forrás: www.afsz.hu)

A településeken – így az új városokban – élők jövedelmi helyzetéről a leghatározottabban a személyijövedelemadó-alap egy főre vetített értéke tájékoztat. Egy város fejlettségét ez a tényező, ha közvetetten is, de jelentős mértékben meghatározza, hiszen az adott településen élők által befizetett jövedelemadóból a város is részesedik, amit azután saját maga fejlesztésére és fellendítésére tud fordítani. Arra pedig korábban utaltam is, hogy a személyi jövedelemadóból származó bevételt a városok számára kedvezőbben számolják el (a kormányzat ugyanis egy bizonyos összegig kiegészíti az ebből az adófajtából származó bevételt), ami a várossá válás egyik motivációs tényezője is lehet.

A SZJA-alap legmagasabb értékeit részben a budapesti agglomerációban, részben pedig néhány jelentősebb gazdasági vállalkozással bíró dunántúli városban figyelhetjük meg. Az első és utolsó település közötti különbség körülbelül háromszoros, ami azt eredményezi, hogy a skála meglehetősen egyenletes, szinte valamennyi értékhez párosíthatunk településeket, bár Budakeszi és Répcelak értéke relatíve kiugrónak számít, így a 10-en felüli értékek kevésbé fordulnak elő, mint az egy számjegyű indexek. A budapesti agglomerációban lévő új városok magas személyijövedelemadó-alapja nyilvánvalóan a fővárosból kiköltözők jó jövedelmi helyzetéből ered, ami azonban rontja Budapest továbbfejlődési esélyeit is, hiszen az ebből az adófajtából származó bevételekkel a főváros már egyre kevésbé rendelkezik, szemben az agglomerációs új városokkal. Ez viszont ahhoz fog vezetni, hogy egyre jobban fog tompulni a különbség a főváros és elővárosai között. A legalacsonyabb értékekkel bíró települések viszont az élen állókhoz képest lényegesen kisebb perspektívával rendelkező alföldi és észak-magyarországi térségből kerülnek ki.

Az egy állandó lakosra jutó személyijövedelemadó-alap alakulása új városaikban			
Legmagasabb		Legalacsonyabb	
személyijövedelemadó-alap (forint/fő)			
Település (megye)	SZJA-alap	Település (megye)	SZJA-alap
Budakeszi (Pest)	919 980	Cigánd (Borsod-Abaúj-Zemplén)	246 207
Répcelak (Vas)	909 775	Nagyecsed (Szabolcs-Szatmár-B.)	254 253
Törökbálint (Pest)	862 735	Balkány (Szabolcs-Szatmár-Bereg)	276 616
Bábolna (Komárom-Esztergom)	829 654	Nyírlugos (Szabolcs-Szatmár-B.)	276 775
Göd (Pest)	808 947	Hajdúhadház (Hajdú-Bihar)	279 568
Biatorbágy (Pest)	782 416	Kecel (Bács-Kiskun)	280 559
Martonvásár (Fejér)	770 065	Létavértes (Hajdú-Bihar)	281 651
Veresegyház (Pest)	768 855	Dombrád (Szabolcs-Szatmár-B.)	282 529
Herend (Veszprém)	754 074	Nyíradony (Hajdú-Bihar)	288 295
Pomáz (Pest)	751 577	Izsák (Bács-Kiskun)	315 451

10. táblázat: A személyijövedelemadó-alapot képező jövedelem egy állandó lakosra, 2005 (Forrás: KSH)

A regisztrált vállalkozások számával kapcsolatos elemzéseimet már a 6. fejezetben ismertettem. Az új városok komplex fejlettségének mérésekor azonban 1000 főre vetített értékeket vettem alapul. A különbség meglehetősen nagynak mondható a vállalkozások

számát illetően: legalább 10-es értékkel csak az első tíz település rendelkezik, hiszen az üdülőkörzetekben elhelyezkedő, kedvező egyedi adottsággal, egyúttal pedig viszonylag alacsony népességszámmal rendelkező új városokban (pl. Hévízen, Zalakaroson, Balatonföldváron, Balatonlellén, Harkányban, Badacsonytomajon stb.) kiugróan nagy az 1000 főre jutó regisztrált vállalkozás. Így ebben a tekintetben a Pest megyei városok nem érnek el magas értéket, bár az első tízben találunk Budapest környéki településeket is (Budakeszit és Törökbálintot). Az észak-alföldi és az észak-magyarországi régiók azonban ebben a tekintetben is hátrányos helyzetű területnek számítanak: a nullás értékkel rendelkező tizenkilenc város között csak elvétve találunk más régióhoz tartozó várost.

Az 1000 főre jutó személygépkocsit tekintve az új városok (277) alig valamivel maradnak el az országos átlagtól (293). A különbség az első helyezett Törökbálint (459) és az utolsó helyen álló Cigánd (157) között körülbelül háromszoros, így a 20-as skálán a települések meglehetősen egyenletesen oszlanak el. A legmagasabb értékekkel rendelkező települések ezúttal többféle területéről is kikerülnek: találunk közöttük Budapest és Balaton környéki, illetve más területen lévő, nagy üdülőforgalommal rendelkező városokat is. Alacsonyabb értékeket elsősorban az ország alföldi részein elhelyezkedő városokban figyelhetünk meg.

A korábban vizsgált infrastrukturális mutatók közül a közüzemi csatornahálózatba bevont lakások arányát vettem figyelembe, mivel ennek ki nem építettsége napjainkban már esélytelenné teszi a városaspriáns település pályázatát. Ezért tűnik még érdekesebbnek az a tény, hogy 11 új városunk (0 százalékos mutatójával) a nullás értéket kapta meg. A skála értékei egyébként meglehetősen egyenletesen oszlanak meg a települések között.

Az intézményi ellátottságot kétféleképpen csoportosítottam: a városi ranghoz nélkülözhetetlen közép fokú intézményekre (kórház, középiskola, bíróság, bankfiók), illetve a kulturális (színház, mozi, könyvtár, múzeum) létesítményre. A rangsor itt egy kissé eltérő módon állítottam fel: amelyik település valamennyi intézménnyel rendelkezik, az kapja a 20-as értéket, három esetében 15-ös, kettőnél 10-es, egynél 5-ös érték jár, a fenti intézmények hiányakor pedig nulla.

Amint azt már a hatodik fejezetben is kifejtettem, egyetlen olyan újonnan várossá lett településünk sincs, ahol vagy valamennyi közép fokú intézmény, vagy mindegyik kulturális létesítmény megtalálható lenne. Sőt a városok több mint fele csupán egyetlen közép fokú intézménnyel rendelkezik, ami egyértelműen jelzi azt, hogy a városi rang megszerzésének egyáltalán nem feltétele a közép fokú funkciók megléte, ez pedig a város fogalmának

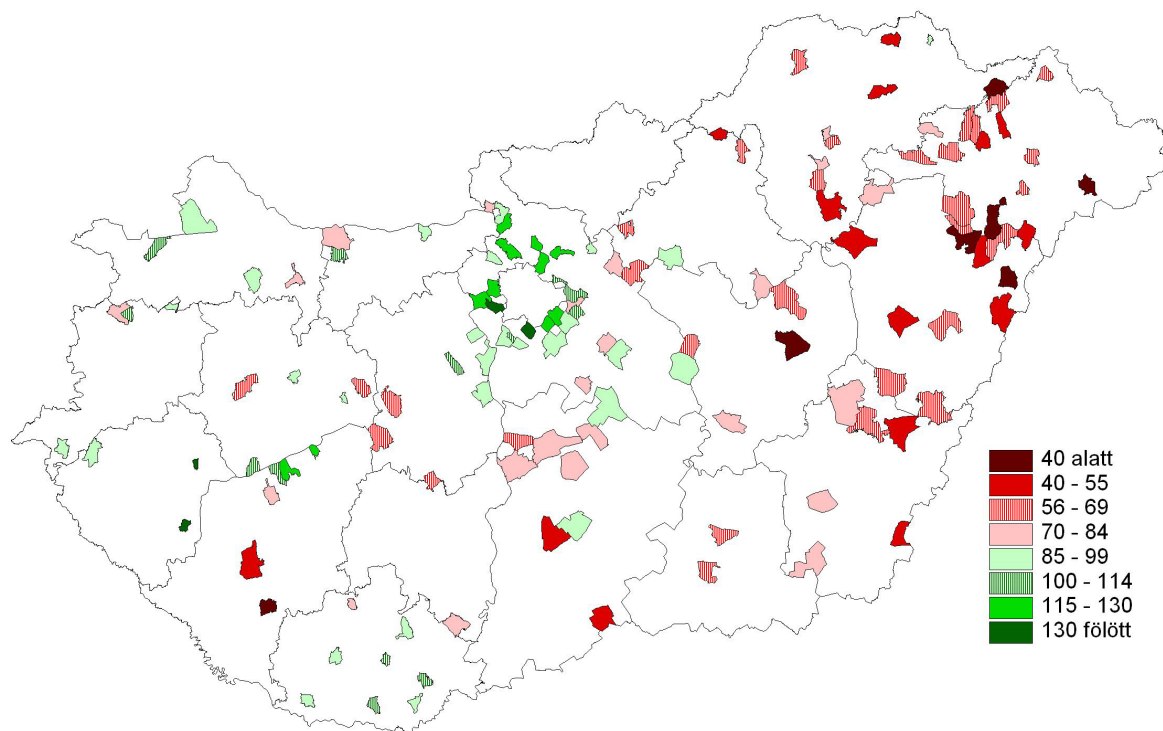
újrágondolását is felveti. A kulturális létesítmények tekintetében már valamivel jobb a helyzet, hiszen egyrészt az új városok közel kétharmadánál legalább két vizsgált intézményt megtalálunk, másrészt egyetlen olyan település sincs, ahol ne lenne meg valamelyik kulturális létesítmény, szemben a középfokú intézményekkel, hiszen öt településen mindegyik számításba vette középfokú funkció hiányzik.

A komplex fejlettség méréséhez egy idegenforgalmi mutatót, a vendégéjszakák számát is figyelembe vettem, hiszen több alkalommal is említettem azt, hogy az új városok egy része kedvező egyedi adottságát a turizmusban kamatoztatja. Ebből következően nem véletlen, hogy a magasabb, 15 fölötti értékekkel rendelkező településeket vagy gyógyvizek, vagy a Balaton közelében találjuk (10. táblázat). A budapesti agglomeráció városai ebben a tekintetben nem emelkednek ki, leszámítva a jelentős vendégforgalmat lebonyolító Visegrádot, sőt az ebből a körzetből a legutóbbi években várossá vált települések jó része inkább a lista végén helyezkedik el. Sajátságos tény, hogy az új városok több mint negyedénél ez a funkció hiányzik, így amikor a várossá válást meghatározó tényezőket vesszük számba, az idegenforgalmat legfeljebb csak az ország jól körülhatárolható területein vehetjük lényeges befolyásoló elemnek.

A VENDÉGÉJSZAKÁK SZÁMA	
Legmagasabb értékek	Hévíz (1 000 654), Bük (613 176), Zalakaros (480 522), Harkány (380 531), Balatonboglár (252 858), Balatonlelle (141 562), Visegrád (118 719), Balatonföldvár (101 398), Badacsonytomaj (82 400), Velence (65 167)
Legalacsonyabb értékek (0)	Ács, Alsószolca, Aszód, Balkány, Berhida, Cigánd, Demecser, Devecser, Dunavecse, Elek, Emőd, Hajdúhadház, Hajdúsámson, Jászfényszaru, Kadarkút, Kemece, Kenderes, Kistarcsa, Létavértes, Lőrinci, Maglód, Mándok, Mezöcsát, Nagybjom, Nagyhalász, Nyékládháza, Nyíradony, Nyírlugos, Pilisvörösvár, Polgárdi, Szigethalom, Tököl, Tura, Újfehértó, Újszász, Vámspércs, Vésztő.

11. táblázat: A vendégéjszakák számának eltérései az új városokban, 2006 (Forrás: KSH)

A mutatók egyenkénti vizsgálatánál már kirajzolódott az a kép, amit a fenti értékek összessége alapján számított 32. ábra is mutat: a legfejlettebb újonnan várossá lett települések túlnyomó többségét a budapesti agglomerációban találjuk meg, ezen kívül pedig a Balaton környéki, illetve más idegenforgalmi központokban elhelyezkedő, továbbá néhány Dunántúlon fekvő várost lehet kiemelni. Feltűnő hogy eközben az ország keleti felében szinte kizárólag az új városok fejlettségi átlagát messze alulmúló településeket találunk, különös tekintettel az észak-alföldi és az észak-magyarországi régióra.

32. ábra: Az új városok komplex fejlettsége a vizsgált 10 mutató alapján
(Forrás: saját számítás a KSH adatai és a jegyzőktől kapott információk alapján)

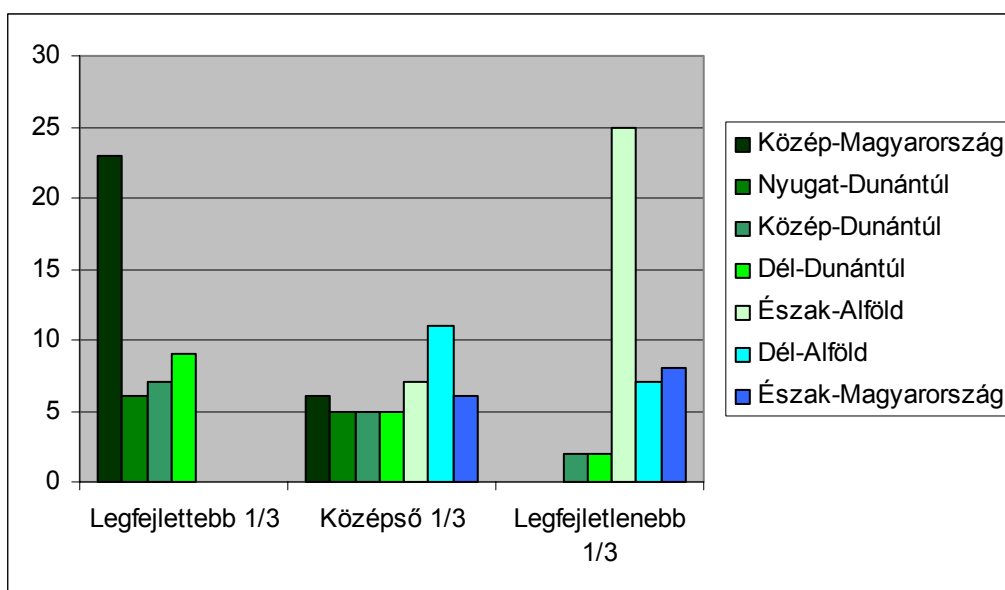
TELEPÜLÉS	MEGYE	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	ÖSSZESEN
1. Hévíz	Zala	3	6	18	12	20	19	20	10	10	20	138
Zalakaros	Zala	0	15	16	12	20	18	19	5	15	18	138
3. Törökbálint	Pest	11	9	20	19	10	20	13	15	5	15	137
4. Dunaharaszti	Pest	16	15	20	12	6	16	16	15	5	10	131
5. Visegrád	Pest	0	14	19	11	9	10	20	15	15	16	129
6. Budakeszi	Pest	12	10	20	20	10	14	13	5	10	13	127
Veresegyház	Pest	12	18	20	16	5	14	15	10	5	12	127
8. Göd	Pest	15	11	20	17	6	12	15	10	5	14	125
9. Biatorbágy	Pest	9	20	20	16	7	17	13	5	5	12	124
10. Pomáz	Pest	14	10	19	15	6	12	9	15	10	11	121
...												
125. Gönc	Borsod-Abaúj-Zemplén	1	2	1	4	0	2	1	10	10	11	42
Létavértes	Hajdú-Bihar	5	7	11	1	0	3	5	5	5	0	42
127. Nagybajom	Somogy	2	5	5	3	2	4	0	10	10	0	41
128. Balkány	Szabolcs-Szatmár-Bereg	5	5	7	0	1	4	7	5	5	0	39
129. Kadarkút	Somogy	1	5	9	4	2	7	0	5	5	0	38
Nagyecséd	Szabolcs-Szatmár-Bereg	5	3	1	0	0	2	0	10	10	7	38
131. Hajdúhadház	Hajdú-Bihar	11	5	0	1	0	0	10	5	5	0	37
132. Kenderes	Jász-Nagykun-Szolnok	3	1	10	2	0	1	9	5	5	0	36
133. Vámospercs	Hajdú-Bihar	4	4	7	4	0	4	0	0	10	0	33
134. Cigánd	Borsod-Abaúj-Zemplén	1	1	3	0	0	0	0	5	5	0	15

12. táblázat: Az új városok komplex fejlettsége alapján felállított rangsor (1.: lakónépesség, 2.: éves népességszám-változás, 3.: munkanélküliek aránya, 4.: SZJA-alapot képező fejenkénti évi jövedelem, 5.: 1000 főre jutó regisztrált vállalkozás, 6.: 1000 főre jutó személyautó, 7.: közüzemi vízvezeték-hálózatba bevont lakások aránya, 8.:középfokú intézmények megléte, 9.: kulturális intézmények megléte, 10.: vendégházak száma). Forrás: saját számítás a KSH adatai és a jegyzőktől kapott információk alapján

A legfejlettebb és legkevésbé fejlett rendszerváltás utáni városokat bemutató 12. táblázat alapján is azt a következtetést lehet levonni, hogy a túlnyomórészt Budapest környéki agglomerációs települések érik el az a legmagasabb fejlettséget: az első 20 település közül 13 ebben a régióban található. Ez nyilvánvalóan a főváros jótékony hatásának is köszönhető. Érdekesség, hogy ezek a települések többségükben 2000-ben, vagy utána szerezték meg rangjukat. A rangsor élére legfeljebb még néhány olyan település kerül, amelyik nagy forgalmat lebonyolító üdülőkörzetben helyezkedik el. A városképző tényező azonban e két csoport között eltérő: amíg a budapesti agglomerációban elhelyezkedő települések lélekszámuk, nagymértékű népességnövekedésük magas foglalkoztatottsági arányuk, az átlagnál jobb intézményi ellátottságuk miatt érdemelték meg a városi címüket, addig az üdülőkörzetekben elhelyezkedő Hévíz, illetve Zalakaros a regisztrált vállalkozásokat és a vendégéjszakák számát tekintve emelkedik ki a többi közül.

Ezzel szemben az észak-magyarországi vagy az alföldi régiókból az élmezőnybe egyetlen város sem került be. Ebből a térségből a legfejlettebb település a 46. helyen álló Jászárokszállás, amelyik elsősorban jó foglalkoztatottsági mutatójával emelkedik ki.

Az új városok fejlettségét vizsgáló rangsor alapján ellenben szinte csak ezekből a régiókhoz tartozó városok helyezkednek el. (33. ábra) Ezek a települések jóformán semmilyen tekintetben nem mutatnak kiugró értéket (legfeljebb Hajdúhadház viszonylag magas népessége, illetve Gönc átlagon felül idegenforgalma jelent kivételt), sőt a legtöbb mutatót tekintve messze az új városok átlaga alatt helyezkednek el. A rangsor végén található városok szinte kivétel nélkül fogyó népességű, magas munkanélküliség által sújtott, alacsony jövedelmű lakossággal rendelkező, csekély vállalkozói kedvvel bíró, az idegenforgalom által elkerült települések, ahol még az intézményi ellátottság is kívánni valót hagy maga után. A legkevésbé fejlett Cigánd például még az utolsó előtti Vámospércstől is meglehetősen távol van fejlettségét tekintve, valamennyi mutatója az országos átlag alatt helyezkedik el. Ezek a többnyire az országos átlaghoz képest elmaradottabb térségben fekvő települések a várossá válásukat leginkább annak köszönhetik, hogy egyrészt némelyik közülük városhiányos térségben helyezkedik el, másrészt többségük esetében az a szándék húzódhat meg várossá avatásuk mögött, hogy majd éppen a városi rang fogja ezeket a településeket felemelni. Ha ez valóban így is fog történni, arra még feltehetőleg további évtizedeket kell várnunk, hiszen ezek a települések egyelőre nemigen mutatják a fellendülés jeleit.

33. ábra: Az új városok számának regionális megoszlása komplex fejlettségük szerint (Forrás: saját számítás)

A városok komplex fejlettségének vizsgálata tehát aláhúzza azt az állítást, hogy a várossá válást objektív tényezőkhez hiába kötjük – hiszen az egyes mutatók vonatkozásában kiugró különbségeket tapasztalhatunk a legfejlettebb és a legkevésbé fejlett települések között –, tekintettel kell lenni arra is, hogy milyen társadalmi-gazdasági környezetből kerül ki a kérdéses település. Tehát ez azt jelenti, hogy egy városi rangra pályázó észak-magyarországi vagy alföldi településnek még alacsonyabb mutatókkal, kedvezőtlen vonásokkal is nagyobb esélye van arra, hogy várossá avassák, mint egy olyan nagyközségnek, amelyik mutatói ugyan messze meghaladják az új városok átlagát és az országos középértéket is, ellenben Budapest vonzáskörzetében helyezkedik el. Ez a tény pedig lehetetlenné teszi az ilyen, viszonylag nagy regionális különbségekkel rendelkező Magyarországon, hogy egy számszerűsíthető követelménysort állítsunk a városi rangra aspiráló települések elé, aminek teljesítésére az ország amúgy is kevésbé fejlett részeiből való nagyközségek belátható időn belül képtelenek lennének.³⁰

³⁰ Ugyanerre a következtetésre jutott a Pécsi Tudományegyetemen elvégzett kutatás is, mondván, hogy ugyan a városok, illetve városaspiránsok rendelkezhetnek hasonló lélekszámmal, vagy akár hasonló infrastrukturális mutatókkal, az egész mást jelenthet egy aprófalvas dunántúli, egy mezővárosias alföldi, illetve az agglomerálódó fővárosi környezetben (TRÓCSÁNYI-PIRISI-MALATYINSZKI, 2007).

9. Nagyközségeink várossá válásának esélyei

9.1. Nagyközségeink általános jellemzése

A rendszerváltozás után megalakuló önkormányzatokkal foglalkozó 1990. évi LXV. törvény, illetve az azt kiegészítő 1994. évi LXIII. törvény értelmében olyan nagyközségek szerezhetik meg a városi címet, amelyek megfelelő fejlettségi szintet érnek el, illetve térségi szerepük azt indokolja. Ebben a fejezetben így azokat a településeket kívánom meghatározott szempontok alapján vizsgálni, amely közül a következő évek-évtizedek városai fognak kikerülni, és ezek közül a nagyközségek közül is azokat kívánom kiemelni, amelyek fejlettsége indokolja a városi rang megszerzését. A nagyközségek vizsgálatakor – a rendszerváltás utáni városokkal történő összevetés megkönnyítése érdekében – azokat a tényezőket kívánom előtérbe helyezni, amelyeket a korábbi fejezetekben az új városok kapcsán is figyelembe vettem. Így tekintettel voltam ezeknek a településeknek a népességére és népesedési folyamataira, a történelmi múltjára, a földrajzi elhelyezkedésére, valamint gazdasági és infrastrukturális jellemzőire (6. melléklet). A fejezet végén pedig meghatározom – az előző fejezetben alkalmazott módszer segítségével – a nagyközségek komplex fejlettségét, illetve elhelyezem azokat a városok fejlettségi rangsorában is.

Nagyközségi rangot olyan település szerezhethet – amint azt a korábban már többször is említett 1990. évi LXV. törvénynek a 108. §-a is rögzíti –, amelyiknek a népessége meghaladja az 5000 főt. Ez alapján kijelenthető, hogy könnyebb városi rangot szerezni, mint nagyközségit, hiszen az újonnan várossá lett 132 település közül 53-ban 5000 főnél kevesebb lakos él. Ennek ellenére a jelenlegi 146 nagyközség közül csak 36 rendelkezik legalább 5000 fős népességgel.³¹ Ám – kiegészítve az előbbieket – nagyközségi címet olyan település is használhat, amelyik az önkormányzati törvény hatályba lépésekor (1990. szeptember 30-án) már rendelkezett ezzel a jogállással, de népessége nem érte el az 5000 főt.

A nagyközségi jogállás ma már egyre kevésbé jelent közigazgatási rangot, és nem csupán azért, mert a helyi önkormányzatok – az Alkotmány 43. §-a értelmében – gyakorlatilag azonos jogokkal és kötelezettségekkel rendelkeznek, hanem azért is, mert amíg a városi cím birtoklása – mint ahogy azt a korábbiakban is kifejtettem – presztízskérdés, addig a nagyközség mint közigazgatási típus napjainkra elvesztette korábbi jelentőségét (SZIGETI, 2002b). Nem véletlenül vetődött fel a szombathelyi településföldrajzi konferencián TÓTH JÓZSEF részéről, hogy a nagyközség-kategória mára kiüresedett és formálissá vált (CSAPÓ-KOCSIS, 2008).

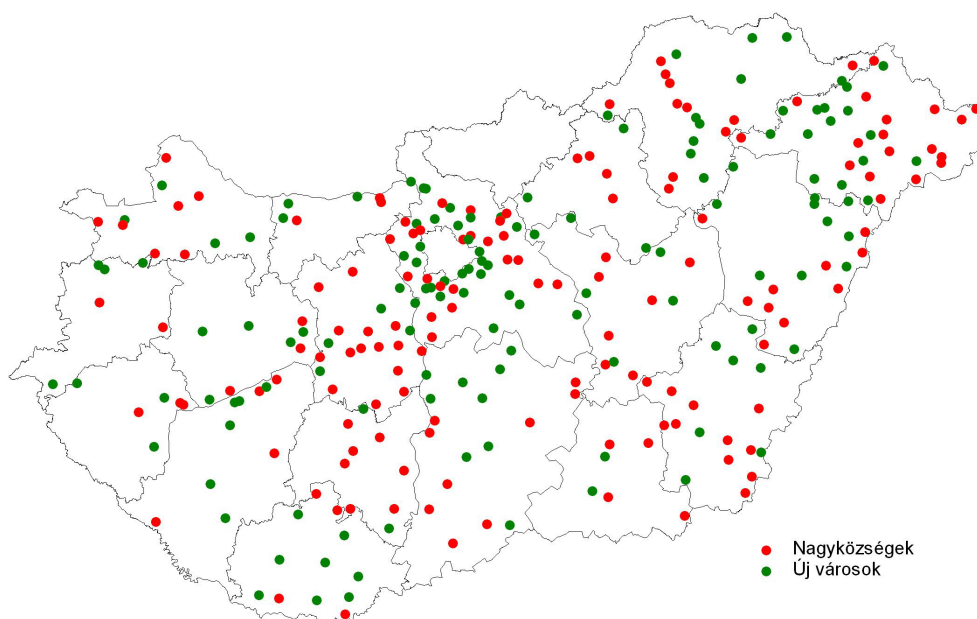
³¹ A nagyközségek számának meghatározásakor a 2007. évi Helységnévtár nyilvántartását tekintettem mérvadónak, és azokból leszámtottam a 2007-ben várossá avatott településeket.

Ami a nagyközségek történelmi múltját illeti, számos olyan települést is találunk közöttük, amelyik magasabb ranggal is bírt a korábbi évtizedekben, vagy akár évszázadokban (SZIGETI, 2002a). A megyék jelentős többségében találunk olyan nagyközséget, amelyik vagy mezővárosi, vagy járásszékhelyi múlttal dicsekedhet, így ebből akár tökét is kovácsolhatnak a városi rang megszerzéséért folytatott törekvéseik során (12. táblázat).

MEGYE	NAGYKÖZSÉG
Bács-Kiskun	Dunapataj, Hajós
Baranya	Mágocs, Vajszló
Borsod-Abaúj-Zemplén	Mezőkeresztes, Ricse
Fejér	Bodajk, Csákvár, Sárosd, Seregélyes
Győr-Moson-Sopron	Fertőszentmiklós, Lébény, Szany
Heves	Verpelét
Jász-Nagykun-Szolnok	Cibakháza, Jászkisér, Jászládány, Kunmadaras
Komárom-Esztergom	Nagyigmánd
Pest	Kiskunlacháza, Zsámbék
Somogy	Berzence, Igal
Szabolcs-Szatmár-Bereg	Gávavencsellő, Nyírmada, Tarpa, Tiszadob
Tolna	Gyöng, Pincehely
Vas	Vép
Zala	Pacsa

13. táblázat: Egykori mezővárosi vagy járásszékhelyi nagyközségek (Forrás: SZIGETI, 2002a)

Szoros korrelációt vonhatunk meg a nagyközségek és az új városok földrajzi elhelyezkedése között: általában azokban a megyékben magas a nagyközségek száma, ahol már eleve sok várost avattak a rendszerváltozás óta. Kivételt legfeljebb csak Fejér vagy Békés megye jelent, ahol a nagyközségeknek az új városokhoz képest megfigyelhető magasabb száma előrevetíti azt, hogy ezek a megyék hamarosan magasabb városodottsági szintet fognak elérni (34. ábra).

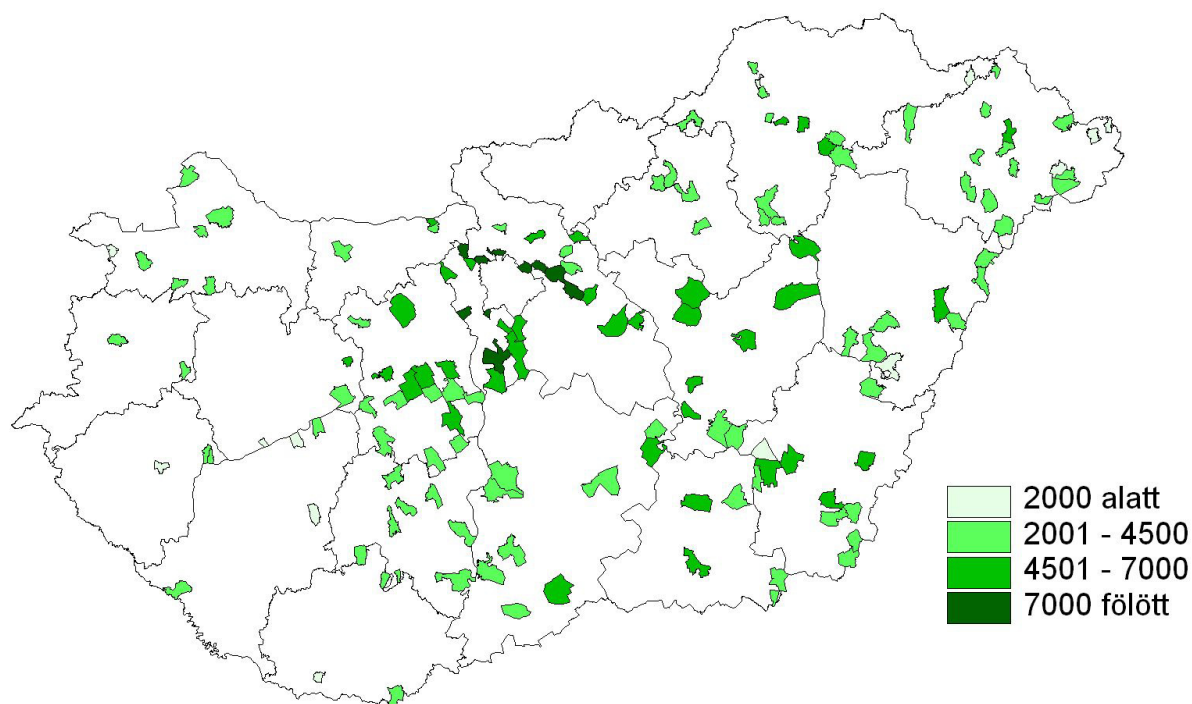
34. ábra: A nagyközségek és az új városok földrajzi elhelyezkedése (Forrás: saját szerkesztés)

A nagyközségek földrajzi elhelyezkedése tehát meglehetősen aránytalannak mondható. Különösen igaz ez néhány olyan megyére, ahol pedig több olyan települést is fel lehetne sorolni, amelyik fejlettségi vagy térségi szerepe alapján rendelkezhetne nagyközségi ranggal, ám népességszáma erre nem predesztinálja, és a korábbi évtizedekben sem tett szert erre a rangra. Nógrád megyének például, ahogy egyetlen új városa, úgy egyetlen nagyközsége sincsen, pedig néhány település adottságai alapján megszerezhetné ezt a rangot (pl. Érsekvadkert, Romhány, Diósjenő, Jobbágyi stb.). A szomszédos Heves megyében is csupán 4 nagyközséget és 3 új várost találunk, pedig itt is fel lehet sorolni több olyan települést, amelyik megérett a nagyközségi címre (pl. Szilvásvárad, Sirok, Nagyréde, Apc stb.). Ugyanakkor a nagyközségek tekintetében is kiemelkedő értékkel rendelkezik Pest megye, ahol a 30 új városon túli további 23 nagyközség reménykedhet a városi cím megszerzésében. Ez az aránytalanul magas szám az ország népességének egyenlőtlen eloszlásából következik: a szinte tartományi nagyságrendű, több mint 1 millió fővel rendelkező megyében természetesnek vehetjük a városi és a nagyközségi települések ilyen magas számát (ZOLTÁN, 2003).

A nagyközségek aránytalan területi eloszlásából következik, hogy a közeljövőben kevés olyan település fogja megszerezni a városi címet, amelyik városhiányos térségben helyezkedik el, hiszen az ilyen területeken még a potenciálisan várossá fejlődhető nagyközségi települések is hiányoznak.

Ami a nagyközségek népességszámát és népesedési folyamatait illeti, az érintett települések alig negyede éri el az 5000 fős lakosságot. Ha az új városok átlagnépességéhez (6854 fő) viszonyítjuk e települések lélekszámát, akkor csupán 10 olyan nagyközséget találunk, amelyik ezt a határt átlépi. E települések mindegyike Pest megyében helyezkedik el (35. ábra). Ezek között a nagyközségek között találunk néhány igen tekintélyes népességszámmal rendelkező települést is. Isaszeg például a közel 11 ezer fős lakosságával a 298 város népességszáma alapján felállított rangsor első felében, a 134. helyet foglalná el, megelőzve nem csupán az új városok jelentős részét, hanem több olyan települést is, amelyik már régóta városi ranggal bír. Solymár és Kerepes lakossága is hamarosan eléri a 10 ezer főt, amellyel ezek a települések szintén a középmezőnyben helyezkednének el az előbb említett rangsorban, hasonlóan a nemrégiben várossá lett és ezeknek a településeknek a közelében fekvő Biatorbágyhoz, illetve Kistarcsához. Másfelől viszont azt is meg kell említeni, hogy a nagyközségek több mint egyharmadában 3000 főnél kevesebb ember él, míg az új városok alig több mint egy tizedéről mondható el ugyanez. Ilyen településeket – a közép-

magyarországit leszámítva – az ország valamennyi régiójában találhatunk, de ki kell emelni az amúgy is aprófalvas dél-dunántúli térséget.

35. ábra: A nagyközségek népessége, 2007 (Forrás: saját szerkesztés a KSH adatai alapján)

A népességszám éves változása tekintetében (a 2006-os és 2007-es lélekszámot alapul véve) a nagyközségek közel kétharmadában meglehetősen kedvezőtlen tendenciákat figyelhetünk meg. Miközben néhány Pest megyei nagyközség, valamint a Zala megyei Gyenesdiás és a Fejér megyei Rácalmás népessége dinamikusán növekedett az utóbbi évben, minden 3-ból 2 nagyközségben – változó mértékben – csökkent a népesség száma. Különösen jelentős volt a népesség csökkenése az észak-alföldi és a dél-alföldi régiókban elhelyezkedő nagyközségekben, de a Fejér megyei Előszállás és a Heves megyei Parád lélekszáma is számottevő mértékben csökkent. Az új városainkhoz képest tehát eltérő tendencia figyelhető meg: miközben a rendszerváltás után városi rangot szerzett települések egy árnyalattal még növelték is a népességüket (0,01 %), aközben a nagyközségekben népességfogyást (-0,4 %) tapasztalhatunk. Ez a jelenség nem csupán az egész országra jellemző természetes fogyással magyarázható, hanem azzal is, hogy a nagyközségek kevésbé képesek népességüket megtartani, például munkalehetőségeket biztosítani, mint a városok, így e települések többségének lélekszámcsökkenését a negatív vándorlási mérleg idézi elő.

A munkanélküliségi ráta kedvezőtlenebb értéket mutat (9,96 %), mint az új városokban (8,84 %), és magasabb az országos átlagnál is (7,17 %). A legnagyobb arányú munkanélküliséget az észak-alföldi régióban figyelhetjük meg, hasonlóan az országos folyamatokhoz: a 20 % fölötti munkanélküliségi rátával rendelkező 13 nagyközség szinte kivétel nélkül itt helyezkedik el, leszámítva a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Arlót (25,89 %). Különösen kiemelkedő a legkedvezőtlenebb foglalkoztatottsági mutatóval rendelkező Tiszabecs, ahol minden harmadik munkaképes ember munkanélküli. Tekintettel arra, hogy a legmagasabb munkanélküliségi rátával bíró új városok is ebből a régióból kerülnek ki, így azt nem állíthatjuk, hogy a városi rang megszerzése megváltoztatja a foglalkoztatottsági helyzetet, legfeljebb valamivel enyhítheti a munkanélküliséget, ha figyelembe vesszük azt, hogy az új városok közül csak 5 településen haladja meg a 20 %-ot a munkanélküliségi ráta.

A legalacsonyabb munkanélküliségi rátával a Pest és a Győr-Moson-Sopron megyei települések rendelkeznek: a 3 % alatti értékkel rendelkező 20 nagyközség – a Komárom-Esztergom megyei Tát kivételével – ezekben a megyékben helyezkedik el.

A kiskereskedelmi boltokkal való ellátottság tekintetében hasonló következtetésekre lehet jutni, mint azt a 6. fejezetben a városoknál is tettem. A legjobb helyzetben ebben a vonatkozásban a nagyközségeknek két csoportja áll: a legtöbb lakossal rendelkező (Solymár, Kiskunlacháza, Isaszeg, Budakalász) és az átlagnál nagyobb üdülőforgalommal bíró (Zamárdi, Balatonkenese) települések. A lista élén ezúttal is Pest megyei nagyközségeket találunk, ami arra enged következtetni, hogy ezek a potenciális városok is felkészültek a szuburbanizáció nyomán ide települő lakosság megfelelő szinten történő ellátására.

Az 1000 főre jutó kiskereskedelmi boltok tekintetében már jobban kidomborodik az előnyös földrajzi helyzetben lévő nagyközségek fölénye: a legjobban ellátott települések szinte kivétel nélkül valamilyen üdülőkörzetben fekszenek, miközben a boltokkal legkevésbé felszerelt nagyközségek között megjelenik néhány meglehetősen népes, ám az évről-évre növekvő népességszámmal ilyen tekintetben nehezen megküzdeni bíró Pest megyei település (13. táblázat). Említést érdemel, hogy az új városoknál hasonló módon meghatározott fajlagos értékek jóval magasabbak, mint a nagyközségeknél, ami például azon is lemérhető, hogy az első 10 nagyközségből csak 3 kerülne be a boltokkal legjobban ellátott 10 új város közé.

TELEPÜLÉS	RÉGIÓ	1000 LAKOSRA JUTÓ KISKERESKEDELMI BOLTOK SZÁMA
1. Zamárdi	Dél-Dunántúl	47,6
2. Révfülp	Közép-Dunántúl	32,8
3. Balatonszárszó	Dél-Dunántúl	30,4
4. Igal	Dél-Dunántúl	27,0
5. Tiszabecs	Észak-Alföld	26,7
6. Balatonkenese	Közép-Dunántúl	24,8
7. Gyenesdiás	Nyugat-Dunántúl	23,1
8. Vonyarcvashegy	Nyugat-Dunántúl	22,5
9. Hőgyész	Dél-Dunántúl	22,0
10. Vajszló	Dél-Dunántúl	22,0
...		
136. Perkáta	Közép-Dunántúl	7,1
137. Szentistván	Észak-Magyarország	7,1
138. Tárnok	Közép-Magyarország	7,0
139. Bagamér	Észak-Alföld	7,0
140. Kartal	Közép-Magyarország	6,9
141. Tuzsér	Észak-Alföld	6,8
142. Vép	Nyugat-Dunántúl	6,6
143. Sajóbábony	Észak-Magyarország	6,3
144. Valkó	Közép-Magyarország	5,6
145. Arló	Észak-Magyarország	5,4

14. táblázat: Az 1000 főre jutó kiskereskedelmi boltok száma a nagyközségekben, 2006
(Forrás: saját számítás a KSH adatai alapján)

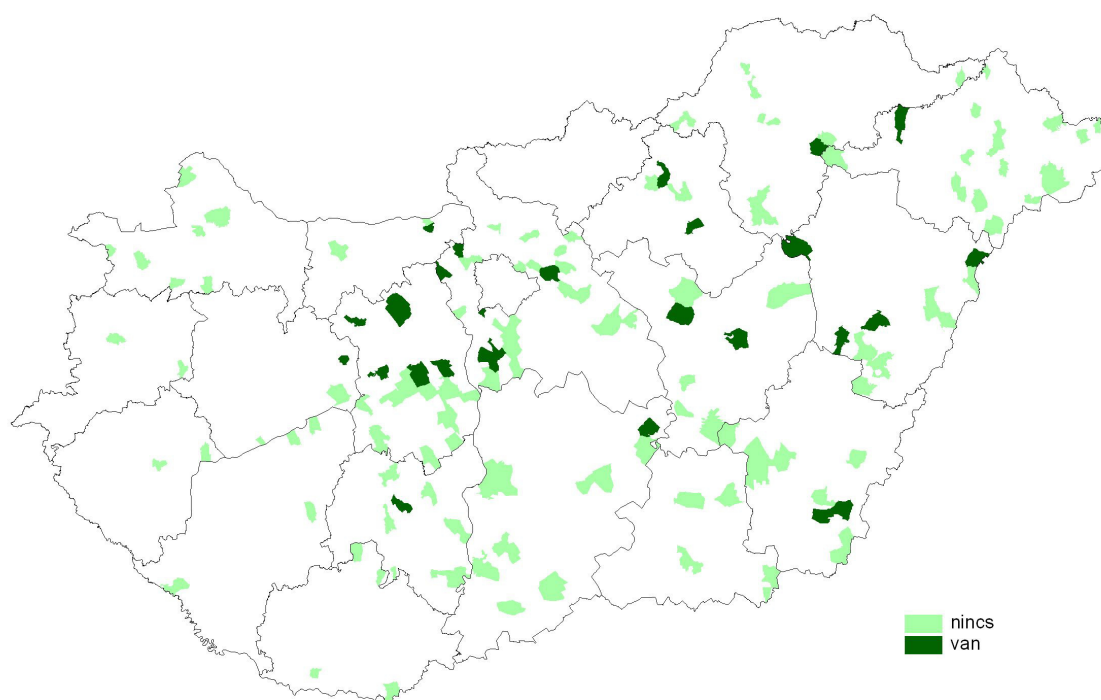
A vendéglátóhelyek számát tekintve a Pest megyei nagyközségek többsége már kikerül az élmezőnyből, a helyüket pedig elfoglalják a kiskereskedelmi boltokkal is jól ellátott üdülőfalvak, amelyek között nem egy olyan nagyközséget találunk, amelyik vendéglátóhelyekkel jobban felszerelt, mint kiskereskedelmi boltokkal (pl. Balatonkenese, Vonyarcvashegy, Révfülp). Ez is mutatja azt, hogy amennyiben ezek a települések egyszer megpályázzák a városi rangot, azt az átlagosnál magasabb idegenforgalmukkal kívánják alátámasztani.

A közüzemi vízvezeték-hálózat kiépítettsége a legtöbb nagyközség esetében nem lehet akadálya a várossá válásnak: a vizsgált települések több mint háromnegyede az országos átlag (89,3 %) fölött helyezkedik el, csakúgy, mint az új városoknál. Különösen figyelemre méltó adat, hogy 19 olyan nagyközséget is találunk, ahol valamennyi lakást bekötötték a közüzemi vízvezeték-hálózatba.

Az infrastruktúra kiépítettségének hiányosságaira azonban rávilágít a közüzemi csatornahálózatba bekötött lakások aránya. A közcsonna-hálózat kiépítettsége egyetlen nagyközségben sem teljes, és csupán 8 olyan települést találunk, amelyik meghaladja az országos átlagot (91,3 %). Ezek a települések – a dél-alföldi Algyő kivételével – mind a

Dunántúlon fekszenek, általában jelentősebb üdülőforgalommal rendelkező területeken. Így ez a néhány település ilyen tekintetben is felkészült az esetleges várossá válásra. Nem mondható el ugyanez a nagyközségek harmadáról: a zömmel az Alföldön elhelyezkedő 47 településen ez a szolgáltatás egyáltalán nincs kiépítve. Meg kell jegyezni, hogy nem egy Budapest környéki, amúgy az átlagosnál népesebb nagyközség is ezek közé a települések közé tartozik, ami rontja az esélyét az ottani ingatlanok eladhatóságának, a tehetősebb társadalmi csoportok kiköltözésének, ezáltal pedig a települések további fejlődésének és az esetleges városi cím megszerzésének, annál is inkább, mert az utóbbi évek gyakorlata a várossá válás szükségszerű feltételévé teszi a csatornahálózat meglétét.

Ami az oktatásiintézmény-ellátottságot illeti, az alapfokú oktatás valamennyi nagyközségen biztosított: óvodával és általános iskolával mindegyik település rendelkezik, bár a legtöbb esetben csupán eggyel. A várossá váláshoz ez azonban önmagában kevés, hiszen – ahogy azt már a 6. fejezetben is említettem – a városi cím egyik szükséges feltétele kell, hogy legyen legalább egy középiskola is, tekintettel arra, hogy ezt tekinthetjük az oktatási tevékenységek közül igazán központi funkciónak, amit az adott település vonzáskörzetében is igénybe vennének. Ennek a feltételnek azonban csupán minden ötödik nagyközség felel meg, a többi településen egyáltalán nincs középiskolai oktatás. A középfokú oktatási intézménnyel rendelkező nagyközségeket tipizálni nem lehet: éppúgy találunk közöttük népes agglomerációs települést (pl. Isaszeg, Piliscsaba), mint alacsony lélekszámú dunántúli (pl. Gyöngyös) vagy alföldi (pl. Sárrétudvari) nagyközséget (36. ábra). Azonban nem egy olyan magas lélekszámú, a budapesti agglomerációban elhelyezkedő nagyközség akad, ahol ez a funkció hiányzik, ami felerősíti ezeknek a nagyközségeknek az alvótelepülés jellegét (pl. Csömör, Kerepes). Mivel azonban nem egy, Budapest környéki, középiskolával szintén nem rendelkező település megszerezte az utóbbi években a városi címet, így megkockáztathatjuk azt, hogy a hasonló jellegű nagyközségek e funkció hiánya ellenére is eséllyel indulnak a városi cím megszerzéséért, hozzájárulva azonban ezzel a városi rang bizonyos mértékű leértékelődéséhez.

36. ábra: A középiskolák megléte a nagyközségekben, 2007 (Forrás: saját szerkesztés)

A regisztrált vállalkozások száma tekintetében is két tényező szerepét kell kiemelni: a lélekszámét és a földrajzi fekvését. A legtöbb regisztrált vállalkozást a Pest megyei és a dunántúli nagyközségekben figyelhetjük meg. Ám még egy régió belül is jelentős eltéréseket tapasztalhatunk: a lélekszám és a regisztrált vállalkozások tekintetében is kiemelkedő két település, a nyugat-pesti Solymár és a kelet-pesti Kerepes között csaknem kétszeres az eltérés. Az alföldi és az észak-magyarországi települések ebben a tekintetben is jelentős hátrányt könyvelhetnek el: a ragsor alsó harmadában szinte kizárólag ebből a régióból kikerülő településeket találunk. Ez pedig arra enged következtetni, hogy ezeken a településeken a csekély vállalkozói kedv és az ebből fakadó alacsony innovációs hajlandóság megnehezítheti a közeljövőben a városi rang megszerzését, sőt még inkább kiemelheti a kontrasztot a már eleve fejlettebb és több vállalkozással rendelkező nagyközségek és a kevés regisztrált vállalkozással bíró és ezáltal a továbbfejlődésben korlátozott potenciális városok között.

Vizsgálataim kiterjedtek a nagyközségek intézményi ellátottságára is. E településcsoport esetében is annak a 15 intézménynek a meglétét vizsgáltam, amiket a városok esetében is szemügyre vettem.

A vizsgált tényezők közül valamennyi település rendelkezik postával és könyvtárral, csakúgy, mint az új városok. Szintén jónak mondható a nagyközségek ellátottsága gyógyszerházzal (csak 3 településen hiányzik), és bankfiók is létesült 136 nagyközségben. Ez utóbbiról meg kell jegyezni, hogy bár a többségük takarékszövetkezet, ennek ellenére ezeknek a létesítményeknek van létjogosultságuk a nagyközségekben is, tekintettel például egy-egy 30-50 hektáros családi mezőgazdasági vállalkozás több tízmilliós pénzforgalmára, illetve sok ipari és szolgáltató kisvállalkozásra, amelyeknek a naponta szükséges pénzügyi műveleteiket így nem kell például egy-egy közelebbi vagy távolabbi város bankfiókjában elvégezniük. A bankfiók megléte viszont lehetővé teszi azt is, hogy az adott települések vonzáskörzetében lévő falvak lakosai itt vegyék igénybe ezt a szolgáltatást, ne pedig egy már korábban városi rangot szerzett településen.

Megfelelőnek mondható a nagyközségek benzinkutakkal való felszereltsége, bár 41 olyan települést is találhatunk, ahol ez a szolgáltatás hiányzik. Múzeummal ellenben már csak a nagyközségek alig fele rendelkezik, a mozik sorsa pedig hasonló, mint az új városokban: a legtöbb helyen (leszámítva hét nagyközséget) veszteséges befektetésnek bizonyultak ezek a létesítmények, így általában bezárták azokat.

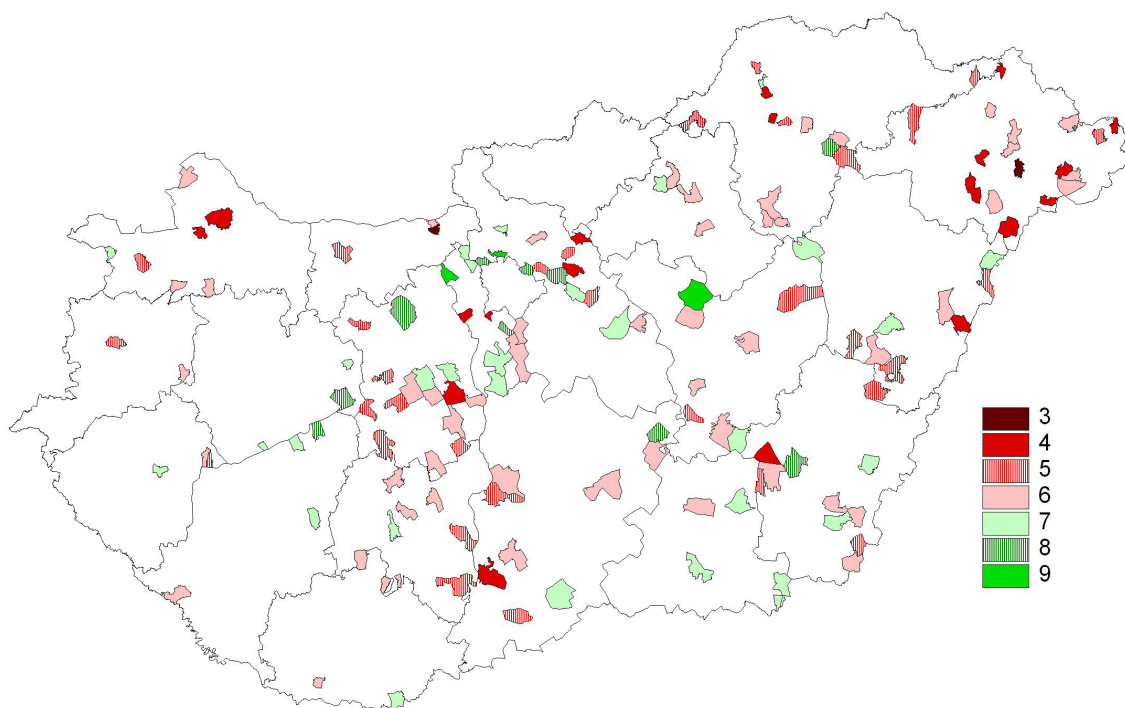
A speciális vásárlói igényeket kielégítő áruházak csak a nagyközségek kevesebb mint negyedében állnak rendelkezésre, jóllehet egy település vonzerejét megnövelheti olyan áruk elérhetősége, amelyek a nagyközségek vonzáskörzetében hiányoznak.

Rendkívül gyengének mondható a nagyközségek mentőállomásokkal és kórházakkal való felszereltsége. Előbbivel a nagyközségeknek csupán alig tizede rendelkezik, így ilyen tekintetben ismét csak képtelenek ezek a települések vonzáskörzetet kialakítani. A kórház pedig már túlságosan is speciális szolgáltatásnak számít, csakúgy, mint az új városok esetében: mindössze 4 nagyközségünk (Csákvár, Izsófalva, Parád és Pincehely) rendelkezik ezzel a létesítménnyel.

A helyi autóbuszjáratok üzemeltetését a jegyzők többsége gazdaságtalannak ítélte meg. A nagyközségek zömében az autóbusz-közlekedést a helyközi járatok bonyolítják le. Így meglehetősen kicsi a száma az ilyen jellegű szolgáltatást nyújtó nagyközségeknek, ezek is elsősorban a Budapest környéki agglomeráció települései közül kerülnek ki.

Szállodával elsősorban a jelentős üdülőforgalmat lebonyolító települések bírnak – főként a Balaton partján –, az állandó, egész évben működő színházak és a bíróságok viszont valamennyi településen hiányoznak.

Összegezve a nagyközségek intézményi ellátottságát, a vizsgált 15 funkció egyik településen sincs meg. Mindössze három olyan nagyközségünk van (Budakalász, Jászkisér és Zsámbék), amelyekben 9 funkció is rendelkezésre áll – ezzel az új városok intézményi ellátottsága alapján felállított rangsorban a 11. helyet foglalnék el – és további 10 település rendelkezik 8 intézménnyel. Ezzel szemben a nagyközségek harmada csupán legfeljebb 5 vizsgált létesítménnyel bír – ez az új városok közül mindössze négyre volt igaz –, sőt Hodász és Tokod csak 3 intézménnyel rendelkezik (37. ábra).

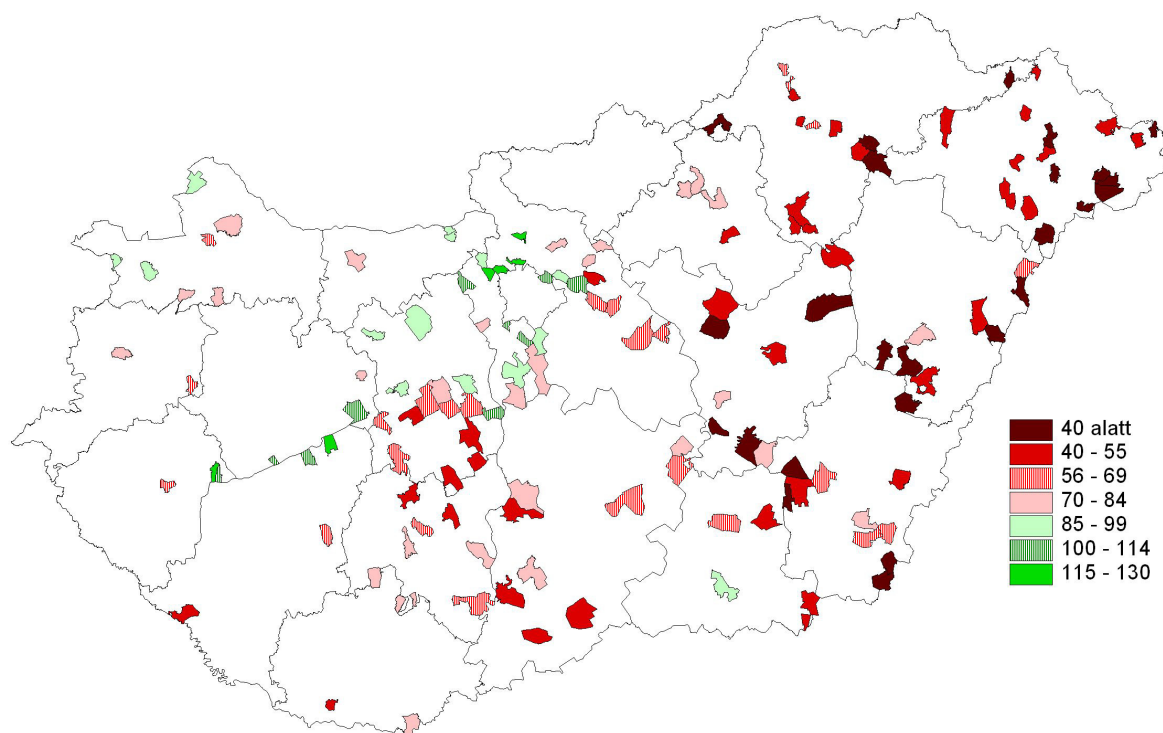
37. ábra: Nagyközségeink intézményi ellátottsága a vizsgált 15 tényező alapján (Forrás: saját számítás)

Ahogy azt már a városoknál is megfigyelhettük, az intézményi ellátottság nem a földrajzi elhelyezkedés és nem is feltétlenül a népességszám függvénye. Ez leginkább a más tekintetben (pl. lélekszám, vállalkozások, kiskereskedelmi boltok és vendéglátóhelyek száma) kiugró értékekkel rendelkező Pest megyei nagyközségeken mérhető le: az egyaránt legalább 8000 fővel bíró és népességét gyorsan növelő Halászteleken és Tárnokon csupán 4 vizsgált létesítményt találunk, ami megkérdőjelezi azt, hogy ezek a települések hogyan képesek biztosítani a helyi lakosság városi szintű ellátását.

9.2. A nagyközségek komplex fejlettségének mérése

A nagyközségeknek a rendszerváltozás utáni összevetését szolgálja, ha a városaspiráns települések komplex fejlettségét is meghatározzuk. A fejlettségi index mérésére az előző fejezetben már bemutatott metodikát alkalmaztam, azzal a kiegészítéssel, hogy – megkönnyítve a nagyközségeknek a városok fejlettségi rangsorába való beillesztését – az intervallum-skála maximum és minimum értékeit a városoknál mért adatok jelentik.

A mérés során kapott végeredmény összhangban áll azzal, amit a városok komplex fejlettségénél is megállapíthattam: a legfejlettebb nagyközségi településeket a budapesti agglomerációban, illetve – jelenetős idegenforgalma okán – a Balaton partján találjuk meg (38. ábra). Az előbbieket a – nagyközségekhez képest – kiemelkedő népességszám (leszámítva Leányfalut), annak gyors növekedése, az alacsonyabb munkanélküliségi ráta és a személyijövedelem-adó magas – olykor az új városok értékeit is meghaladó – számai jellemzik. Az utóbbiak közös vonása a vendégéjszakák és a regisztrált vállalkozások kiugró értékei. Eközben a legkevésbé fejlett nagyközségek szinte kivétel nélkül az észak-alföldi és az észak-magyarországi régiókban helyezkednek el. Ezek a települések több vonatkozásban is a skála legalján foglalnak helyet (15. táblázat).

38. ábra: Nagyközségeink komplex fejlettsége (Forrás: saját szerkesztés)

TELEPÜLÉS	MEGYE	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	ÖSSZESEN
1. Solymár	Pest	8	13	20	20	10	16	16	5	10	10	128
2. Leányfalu	Pest	2	16	20	20	10	15	16	5	10	11	125
3. Budakalász	Pest	8	8	20	19	8	15	15	10	10	11	124
3. Zamárdi	Somogy	1	9	17	9	15	15	20	5	10	18	119
4. Nagykovácsi	Pest	4	16	20	20	10	14	16	5	5	8	118
5. Gyenesdiás	Zala	0	15	17	9	15	14	19	5	5	14	115
6. Balatonszárszó	Somogy	0	7	15	8	15	17	20	5	10	16	113
Vonyarcvashegy	Zala	0	9	16	9	20	14	19	5	5	16	113
8. Révfülpös	Veszprém	0	5	15	10	13	16	20	5	10	16	110
9. Csömör	Pest	7	14	20	14	6	14	12	5	10	7	109
...												
137. Bagamér	Hajdú-Bihar	1	9	3	0	0	0	0	5	10	0	28
138. Csökmő	Hajdú-Bihar	0	0	9	3	0	0	0	5	10	0	27
139. Mérk	Szabolcs-Szatmár-Bereg	1	2	7	0	0	0	0	5	10	0	25
140. Pocsaj	Hajdú-Bihar	1	7	5	0	0	1	0	5	5	0	24
141. Kunmadaras	Jász-Nagykun-Szolnok	4	4	3	1	0	0	1	5	5	0	23
142. Nyírbéltek	Szabolcs-Szatmár-Bereg	1	5	3	1	1	2	0	5	5	0	23
143. Arló	Borsod-Abaúj-Zemplén	2	3	0	0	0	0	0	0	10	4	19
144. Hodász	Szabolcs-Szatmár-Bereg	2	6	0	0	0	4	0	0	5	0	17
145. Ricse	Borsod-Abaúj-Zemplén	0	3	6	1	0	1	0	0	5	0	16
146. Ökörítőfülpös	Szabolcs-Szatmár-Bereg	0	3	0	0	0	2	0	5	5	0	15

15. táblázat: A nagyközségek komplex fejlettsége alapján felállított rangsor (1.: lakónépesség, 2.: éves népességszám-változás, 3.: munkanélküliek aránya, 4.: SZJA-alapot képező fejenkénti évi jövedelem, 5.: 1000 főre jutó regisztrált vállalkozás, 6.: 1000 főre jutó személyautó, 7.: közüzemi vízvezeték-hálózatba bevonult lakások aránya, 8.:középfokú intézmények megléte, 9.: kulturális intézmények megléte, 10.: vendégéjszakák száma). Forrás: saját számítás a KSH adatai és a jegyzőktől kapott információk alapján

Ha a potenciális városokat az új városok fejlettségi rangsorába illesztjük be, akkor az általam meghatározott módszer szerint legfejlettebbnek ítélt nagyközség, Solymár a 6. helyet foglalná el az új városok között, olyan Pest megyei települések között, amelyekkel az említett nagyközség több tekintetben hasonló vonásokat mutat. Leányfalu fejlettsége alapján a 9. helyen állna, komplex fejlettségi mutatószáma a vele sok vonatkozásban hasonló Visegrádéhoz közelít. Az összevetett lista érdekessége még, hogy a Balaton partján fekvő és az élbolyba tartozó nagyközségek és új városok fejlettségi indexe lényegében megegyezik (110 és 120 között mozog). Ha a rangsor másik végét vizsgáljuk, feltűnő, hogy a legfejletlenebbnek ítélt nagyközség és új város, Ökörítőfülpös és Cigánd mutatószáma megegyezik, ami többek között azzal is magyarázható, hogy mindkét település az ország egyik válságövezetében helyezkedik el. Az Ökörítőfülpös előtti 10 nagyközség azonban szintén olyan alacsony fejlettségi értéket kapott, hogy az összevont rangsorban valamennyien az utolsóelőtti új város, Vámospercs mögött foglalnának helyet. Ez pedig azt mutatja, hogy a nagyközségek tekintetében nagyobb szakadék van a sereghajtók és az élboly között, mint a városok esetében, ami jó néhány nagyközség felzárkózási lehetőségeinek behatároltságát is mutatja (7. melléklet).

9.3. A közeljövő nagyközségei

A dolgozatom elején utaltam arra, hogy a nagyközségek több szempontú vizsgálatát követően megkísérlek választ adni arra, mely települések lennének jogosultak a városi címre. A fentiekből azonban le lehet azt a következtetést vonni, hogy alig van olyan nagyközség, amely megfelelne annak az elvárásnak, amit egy várossal szemben támaszthatunk. Hiszen hiába magas egyes nagyközségek népessége, ha bizonyos funkciók (pl. középiskola, mentőállomás stb.) hiányoznak, illetve hiába magas a vállalkozói kedv az adott településen, ha lélekszáma és központi funkcióinak hiánya miatt megkérdőjelezhető a városi címe.

Tekintettel azonban arra, hogy – ahogy arra már fentebb többször is utalást tettem – Magyarországon a várossá válást objektív feltételekhez kötni meglehetősen nehézkes lenne, így nem is szükséges valamennyi feltételnek megfelelni, hogy egy nagyközség városi rangot szerezhessen. Így a korábbi várossá avatások tendenciáit figyelembe véve viszonylag jól kijelölhető azoknak a településeknek a köre, amelyekből kikerülhetnek a következő évek új városai. Ide tartoznak mindenekelőtt a feltehetőleg a következő években is jelentős szuburbán folyamatoknak köszönhetően a budapesti agglomeráció nagyközségei, bár meg kell jegyezni, hogy ezek körében is jelentős eltérés tapasztalható, emiatt sokkal nagyobb esélye van a városi rangra Zsámbéknak, Solymárnak, Halászteleknek, Csömörnek, Piliscsabának vagy Isaszegnek, mint például Valkónak, Tárnoknak vagy Tápiószecsőnek. Más nagyváros agglomerációjában fekvő településeket is avattak várossá az utóbbi években – összhangban azzal, hogy a szuburbanizáció a „vidéki” Magyarországon is egyre hangsúlyosabbá váló folyamat – erre számíthat például a Szegedtől csak a közelmúltban függetlenedő, ám több tekintetben gyors fejlődést mutató Algyő. Szintén potenciális városnak tekinthető néhány Balaton környéki település, amelyek fejlettségi színvonala már eléri a környező városokét, és lélekszámuk sem sokkal alacsonyabb ezeknél a településeknél (pl. Zamárdi, Balatonkenese). Feltehetőleg olyan régiókban is fognak városokat avatni a közeljövőben, amelyek az átlagnál elmaradottabbak, ám egy-egy település számára kitörést jelenthet a városi cím megszerzése (pl. Fegyvernek, Tiszalúc, Újkígyós). Városhiányos térségben relatíve kevés nagyközség helyezkedik el, ám néhányuk speciális adottságaira való tekintettel alighanem nemsokára szintén szert tehet városi rangra (pl. a nagy vonzáskörzetű kórházzal rendelkező Parád).

Azt azonban leszögezhetjük, hogy amennyiben a folytatódik a mostani városavatási tendencia, akkor egyre több lesz a szerephiányos, kevés központi funkcióval rendelkező város, ami tovább növeli a szakadékot a városi jogállású és a tényleges állapot alapján városnak tekinthető települések között.

* * *

2008. január 31-éig – a vonatkozó jogszabály elvárásai alapján – 23 nagyközség adta be pályázatát várossá nyilvánítása érdekében. A pályázók között több olyan települést is találunk – pl. Pusztaszabolcs, Vajszó, Medgyesegyháza, Újkígyós, Tápiószentmárton stb. –, amelyik már nem először kísérli meg pályázata benyújtását. A városaspiráns települések egy csoportja a budapesti agglomerációból kerül ki, emellett a már korábban is említett, az átlagnál jóval több nagyközséggel bíró Fejér megyéből is pályázik négy település a városi címre. Mint azt a várossá válás motivációs tényezőinél is kifejtettem, ösztönző tényezőként hathat a városi rang megszerzésére egy szomszédos település városi címe, illetve pályázata. Így több olyan térséget is megfigyelhetünk hazánkban – pl. a Tápió vidékén Süllyápot, Tápiószelét és Tápiószentmárton, vagy Győr-Moson-Sopron megyében Fertőszentmiklóst és Beledet –, ahol egymás közelében fekvő települések kísérlik meg idén a városi cím megszerzését (PIRISI-TRÓCSÁNYI, 2008). A városjelölt települések között a 3. fejezetben már említett típusok szinte mindegyike megtalálható: agglomerációs (pl. Isaszeg), nagyfalvas alföldi térségben fekvő (pl. Mélykút), válságövezetben elhelyezkedő (pl. Rudabánya) és jó idegenforgalmi adottságokkal bíró (pl. Zamárdi) nagyközség is megpályázza a városi címet.

A HVG 2008. június 21-i számában már a kormányzati javaslatok is olvashatók a városi címre felterjeszteni kívánt nagyközségekkel kapcsolatban. Amennyiben a hetilapban is közölt nyolc település (Bodajk, Fertőszentmiklós, Hajós, Halásztelek, Isaszeg, Pusztaszabolcs, Rudabánya és Zamárdi) megkapja a városi rangot, a városi települések száma 306-ra növekedne. A javaslat érdekessége, hogy a 15 tagú szakmai zsűri a felsorolt települések közül csak négy (Halásztelek, Isaszeg, Pusztaszabolcs és Zamárdi) nagyközséget talált érdemesnek a városi címre, a kormányzati szándék azonban ezt további négy településsel egészítette ki.

Ami az imént felsorolt 8 települést illeti, az általam felállított komplex fejlettségi rangsorban 6 közülük az első 30 legfejlettebb nagyközség között található. Közülük is a legfejlettebb a harmadik helyen álló Zamárdi, de Halásztelek és Isaszeg is az élmezőnyhöz tartozik – ezek a települések szerepelnekva nagyközségek jövőjével kapcsolatos hipotézisemben is. Mindez arra látszik utalni, hogy a komplex fejlettségi skála élén zömmel olyan települések állnak, amelyek a közeljövőben eséllyel pályázhatnak a városi címre. Az egyetlen kivétel Rudabánya, amelyik a rangsor 78. helyezettjeként emelkedhet városi rangra, ám az előbb említett hipotézisben arra is céloztam, hogy – területfejlesztési célzattal – válságövezetben elhelyezkedő települések is a közeljövő városai között lehetnek. A visszautasított pályázatok közül a legelőkelőbb – 11. – helyen az a Zsámbék áll, amelyik a pályázat formai hibái miatt nem lesz idén város.

10. Összegzés

Doktori értekezésem témájaként azért választottam az urbanizáció tekintetében is mérföldkőnek számító rendszerváltozás utáni várossá avatások kérdéskörét, mivel a hazai társadalomföldrajz számára is szembetűnővé vált, hogy a településeknek milyen nagy száma emelkedett városi rangra 1990-et követően.

Célkitűzésem az volt, hogy megállapítsam, melyek voltak azok a tényezők, amelyek a városi cím elnyerésében meghatározóak voltak, különös tekintettel azokra, melyeket a várossá avatással kapcsolatos törvényi szabályozás is ajánlatosnak – bár nem feltétlenül szükségesnek – tart, és hogy a feltételek közül melyek azok, amelyek tekintetében a leginkább, illetve a legkevésbé felelnek meg az érintett települések a várossal szembeni elvárásoknak. Vizsgálataim azonban nem csak a földrajzi értelemben szorosabban vett tényezőkre terjedtek ki, hanem azt is be kívántam bizonyítani, hogy vannak olyan egyéb befolyásoló elemek (mindenekelőtt a politikai akarat), amelyeket nem lehet figyelmen kívül hagyni a várossá válás folyamatánál. Céljaim között szerepelt még egy komplex fejlettségi mutató felállítása, aminek segítségével az újonnan várossá avatott települések egymáshoz viszonyított fejlettségét lehet meghatározni. Vizsgálódásaim kiterjedtek a potenciális városokra, azaz a nagyközségekre is, amiknek komplex fejlettségét ugyanazzal a módszerrel határoztam meg, így könnyítve meg az új városokkal való összevetést.

A kutatás alappilléreit egyrészt a témához szorosabban és lazábban kapcsolódó irodalom feldolgozása és összevetése, másrészt a különböző statisztikai, illetve történeti jellegű kiadványokban szereplő másodlagos, illetve a jegyzőktől kapott elsődleges adatforrások felhasználása és elemzése, valamint azokból a megfelelő következtetések levonása képezte. A statisztikai adatszámításokhoz (pl. a komplex mutató összeállításához) analóg példákat is felhasználtam.

A város fogalmának meghatározása tudományáganként eltérő. A lakosság térpályáinak tágulása és a települések térbeli fellazulása miatt azonban egyre nehezebb egyértelműen definiálni a várost. A településföldrajzi, a városstatisztikai és a szociológiai megközelítés is egyetért abban, hogy a város a területi munkamegosztásban a központi tevékenységre specializálódott a településforma. A központi funkciók biztosítják azt, hogy a város betöltsen a térségi szerepkörét. Más kérdés, hogy a központi szerepkört az ország különböző területein másképp kell értelmeznünk, hiszen például az aprófalvas dunántúli térségben akár alapfokú intézmények is képezhetnek központi szerepkört. Az új városok egy részének azonban

központi funkciói hiányosak, ezért is terjedt el a városok taxonómiájában a főként a legutóbbi esztendőik során városi címre szert tett kisvárosokra vonatkozó néhány új megjelölés (pl. faluváros, törpeváros, aligváros stb.).

A várossá avatások ilyen nagy mértékű megugrásának hátterében az erre vonatkozó törvényi szabályozás megváltozása áll: amíg az 1970-es éveket megelőzően szinte mindvégig hiányzott a városi rangra emelés törvényben meghatározott módja, addig az ezt követő időszakban, de különösen a rendszerváltozás követően egyre több szabályozás foglalkozott a kérdéssel, újabb és újabb szempontokat állítva előtérbe a várossá nyilvánításokkal kapcsolatban. Az önkormányzatokkal kapcsolatos 1990. évi LXV. törvény, valamint a területszervezésre vonatkozó 1999. évi XLI. törvény azonban túlzott liberalizmust vezetett be a várossá avatásokat illetően, ami mindenekelőtt abban nyilvánult meg, hogy a szubjektív szempontok kerültek előtérbe. A törvényi szabályozás ily módon történő alakulása pedig ahhoz vezetett, hogy mintegy fél évszázad alatt gyökeresen megváltozott a helyzet: miközben korábban számtalan olyan település volt városi rang híján, amelyik többféle városi funkcióval (pl. gazdasági vagy közigazgatási szerepkörrel) rendelkezett, addig jelenleg a tényleges állapotok (pl. városi szerepkör, az infrastruktúra fejlettsége) alapján több városunk van, mint amennyi indokolt lenne. Ezt az állítást az értekezés későbbi vizsgálatai (pl. a gazdasági és az infrastrukturális helyzet, a komplex fejlettségi mutató) alá is támasztották. Így fordulhatott elő az, hogy csaknem ugyanannyi várost avattak 1945 és 1990 között, mint az azt követő 17 évben, éves bontásban pedig még szembetűnőbb a különbség: a rendszerváltás előtti évtizedekben évente átlagosan 2-3, azután pedig 7-8 város avatására kerül sor. Ez tovább növelte Magyarországon a regionális különbségeket az urbanizáció szintjét tekintve: amíg Budapest környéke, az Alföld északi része és Borsod-Abaúj-Zemplén megye – bár más-más okok miatt – az átlagnál jóval urbanizáltabb, addig az ország aprófalvas térségei lemaradnak az országos urbanizációs átlagtól.

Vizsgálataim során megállapítottam azt is, hogy a várossá válást motiváló tényezők jelentősen módosultak a korábbi évtizedekhez képest: manapság már közvetlen anyagi haszonra városi rangjából alig-alig tesz szert egy-egy település, ellenben közvetett anyagi előnyökre (pl. az ingatlanok felértékelődése) már számíthatnak az ott élők. A várossá válás ugyanakkor presztízs kérdés is, összefüggésben például egy korábban elvesztett cím megszerzésével, illetve a szomszédos településekkel szembeni rivalizálással.

A vizsgált kritériumok közül a földrajzi fekvés, mint városodást befolyásoló tényező viszonylagosságát sugallja a fentebb említett törvényi szabályozás „a nagyközség helye a

térség településhálózatában” megfogalmazással. Sok település esetében épp a földrajzi fekvés segítette elő a várossá válást. Az első térszerkezeti típusba sorolt települések például épp azért szerezhették meg könnyebben a városi címet, mert városhiányos (például aprófalvas) térségben helyezkedtek el. A második térszerkezeti típusba került, a nagyvárosok agglomerációiban és a nagyfalvas alföldi térségben fekvő városok közös vonása, hogy olyan térségben helyezkednek el, ahol nagy népességszámú elemekből áll a településhálózat, s ez bizonyos funkciókat generált, ami a várossá válást elősegítette. A válságövezetben fekvő települések a területi különbségek kiegyenlítésére irányuló erőfeszítések miatt lettek városok. A kedvező természeti erőforrások (pl. vízparti fekvés) miatt fellendülő idegenforgalom is lehet városképző tényező. Az itt felsorolt településkategóriák jó része – amint azt a későbbi fejezetek is alátámasztották – egyben funkcionális csoportoknak is tekinthető.

A népességszámot sok európai országban a várossá válás egyetlen feltételének tekintik, ám dolgozatomban arra a következtetésre jutottam, hogy önmagában a városban élők száma nem tükrözi, hogy az adott település rászolgált volna a városi rangra, emellett a magyarországi városok intézményi, infrastrukturális ellátottságukat és fejlettségi szintjüket tekintve olyannyira el vannak maradva a fejlett országok városaitól, hogy egyéb feltételeket is kell szabni a várossá váláshoz. Ennek is köszönhető, hogy az utóbbi években egyre több alacsony népességszámú nagyközség is megszerezhetette a városi címet, tekintettel elsősorban az előnyös földrajzi helyzetükre. Ám a szerény népességszám csak kevés városi funkció megteremtését teszi rentábilissá, így a népesebb városok funkcionálisan általában jobban kimerítik a városok fogalmát. Legtöbb új városunk azonban folyamatosan növeli népességét a várossá avatása óta (főként a budapesti agglomerációban), ami a szuburbanizációs folyamatok sajátosságának tudható be: miközben a közép- és nagyvárosokat egyre inkább elhagyja népessége, a kisvárosokat ezalatt gyarapítja. Nem mondható el ez azonban a periférikus helyzetben lévő új városokról, legyen akár ország-, akár megyehatár melletti fekvésről szó. A rendszerváltás utáni városok pozitív irányú népességváltozásukat azonban javarészt egyáltalán nem a természetes szaporulatnak köszönhetik, hanem a kedvező vándorlási különbözetnek, ami azt mutatja, hogy a várossá válás és az ezzel összefüggő jobb életkörülmények nem feltétlenül eredményezik a születésszám emelkedését. A szuburbanizáció azonban mindenképpen jó hatást fejt ki az új városokra, hiszen javítja a korösszetételt, növeli a vásárlóerőt és ezáltal a helyi adóból befolyt összeg mértékét.

A történelmi múlt mindenekelőtt úgy befolyásolja a várossá válást, hogy sok település éppen egy korábban meglévő (pl. mezővárosi vagy járásközponti) rang elvesztését próbálta kárpótolni a városi rang elnyerésével, orvoslva a korábbi sérelmeket. A városi címre aspiráló

városok esélyeit pedig lényegesen javítja, ha a múltban valamilyen ranggal már rendelkeztek, hiszen az 1999. évi XLI. törvényben felsorolt kritériumok között szerepel ez a tényező is.

A városi rang megszerzése nem csupán jog, hanem kötelezettség is, hiszen az adott település önkormányzatának tekintettel kell lennie arra, hogy a középfokú ellátó intézmények és az infrastruktúra ki tudja elégíteni a városban, illetve annak vonzáskörzetében élők igényeit. Az egyes intézmények száma, vagy megléte azonban nem feltétlenül szükséges ahhoz, hogy egy település város lehessen. Ezért fordulhat elő, hogy bár az alapellátást biztosító intézmények a legtöbb új városban rendelkezésre állnak, ám az igazán „városinak” tekinthető központi funkciók sok helyen hiányoznak. Vizsgálataim során arra a következtetésre jutottam, hogy minél speciálisabb, a társadalomnak csak szűkebb köreit érintő szolgáltatásról van szó, annál hiányosabb azok megléte az új városokban, ami azzal is összefügg, hogy a legtöbb új város már csupán néhány ezer fővel rendelkezik, így velük szemben amúgy sem támaszthatunk olyan követelményeket a középfokú intézményhálózat teljességét illetően, mint a nagyobb, 10-20 ezer fős városokkal. A gazdasági és infrastrukturális fejlettség meglehetősen széles skálán mozog új városainkban, sokszor csak hiányosan állnak rendelkezésre a szükséges intézmények, ezért aztán kevés az olyan újonnan várossá vált település (azok is elsősorban a budapesti agglomerációban és az üdülőközpontokban helyezkednek el), amelyik a funkcionális értelemben vett városfogalomnak többé-kevésbé megfelel. Ez pedig ahhoz vezet, hogy sok város (pl. a legutóbbi években rangot szerzett, a városhiányos térségekben vagy a válságövezetben fekvő települések) esetében megkérdőjelezhető a városi cím jogossága.

Dolgozatomban a politikai akaratnak a városi cím megszerzésére gyakorolt jelentős hatásait is megkíséreltem bizonyítani. A politika ugyanis többféle módon is beleszólhat abba, hogy milyen települések emelkedhetnek városi rangra, tekintettel arra, hogy a politikai élet meghatározó szereplői (belügyminiszter, köztársasági elnök) vannak döntéshelyzetben. Az egyes kormányon lévő erők is megpróbáltak tőkét kovácsolni a várossá avatásokból, amit jól mutat az a tény, hogy az új városok száma rendre jelentősen megnövekszik egy-egy olyan év előtt, amikor országgyűlési választásokat rendeznek. Vizsgálataim azt is kimutatták, hogy a érintett település és az azt magába foglaló választókörszet politikai orientációja is mérvadó a várossá válás esélyeit illetően: a rendszerváltás óta tendenciává vált, hogy az éppen hatalmon lévő kormány pártján álló települések legalább kétszer akkora eséllyel szerezhetik meg a városi címet, mint egy-egy ellenzéki irányultságú település. Az, hogy egy-egy település eljáróinak lobbija vagy annak politikai irányultsága gyakran mérvadóbb, mint néhány

objektíven meghatározható kritérium, amiatt is veszélyes lehet, mert elhanyagolhatóvá teszi a szakmai indokokat és kiszámíthatatlanabbá teszi a várossá avatások logikáját.

A várossá avatásokat befolyásoló tényezők egyenkénti vizsgálatán túl megkísértem egy komplex mutató összeállításával mérhetővé tenni és összehasonlítani az új városok fejlettségét. A vizsgálat során a települések demográfiai, gazdasági, infrastrukturális és idegenforgalmi adottságait figyelembe vevő, 10 mutatóból álló, 20 fokozatú minimum-maximum skálát készítettem. A mérés arról tanúskodik, hogy a legfejlettebb új városok többsége a budapesti agglomerációban, a Balaton környékén és a Dunántúl egyes területein helyezkedik el, miközben az átlag alatti települések szinte kivétel nélkül az észak-alföldi és az észak-magyarországi régióban fekszenek. Ám ez a vizsgálat is megmutatta azt, hogy a várossá válást objektív tényezőkhez felesleges kötni hazánkban, hanem tekintettel kell lenni arra is, hogy milyen társadalmi-gazdasági környezetben helyezkedik el az adott település. Így fordulhat elő az, hogy az ország keleti részén fekvő, városi rangra pályázó települések kedvezőtlenebb vonásokkal is esélyesebbek a városi rangra, mint az országos átlag fölötti mutatókkal rendelkező Budapest környéki, illetve dunántúli települések.

Ennek megfelelően körülményes lenne egy olyan követelménysort állítani a városi rangot megcélzó nagyközségek elé, amelyik tele van számszerűsíthető, objektívan meghatározható elemekkel, hiszen ezeket a feltételeket egy kelet-magyarországi település nehezen teljesítené. A nagyközségekkel kapcsolatos méréseim egyébként is azt mutatták, hogy a legtöbbjük sok vonatkozásban elmarad az új városok átlagához képest, és számos kedvezőtlen tendenciának is tanúi lehetünk ezeken a településeken, tekintettel pl. a népességfogyásra, a magasabb munkanélküliségre, illetve a hiányos intézményi ellátottságra. Így alig találunk ma a várossokkal szemben – bár nem kötelezően – támasztott kritériumoknak kifogástalanul megfelelni tudó nagyközséget, ám az utóbbi évek folyamatai azt mutatják, hogy a várossá válás feltételei enyhülnek. Ennek megfelelően tovább folytatódhat az indokolatlanul nagy méreteket öltő városavatási tendencia, elsősorban olyan az agglomerációs a Balaton környéki és a válságövezetben fekvő településeken, illetve néhány speciális adottsággal rendelkező nagyközségben. Ezek egy része (pl. az idén legesélyesebben a városi címre pályázó Zamárdi, Halásztelek vagy Isaszeg) a nagyközségekre általam meghatározott komplex fejlettségi rangsorban is előkelő helyet foglal el.

A vizsgálatok során kiderült, hogy a várossá válás feltételeinek enyhülése miatt ma már egyre több, városi szerepkörrel alig rendelkező település kapja meg a városi rangot, ami a városok meghatározásának ártértékeléséhez, illetve a városi nevezéktan szükségszerű megváltoztatásához is vezet.

Summary

I chose the issue of town proclamations after the political system change in Hungary for the topic of my Ph.D thesis. My choice was highly motivated by the fact that the political system change was a milestone in the urbanisation history of Hungary - as considered by the Hungarian socio-geography – caused by the suprisingly big number of proclaimed towns in and after the 1990's.

I aimed to find the most important aspects significant enough to gain proclamation, especially concentrating on those considered as recommended - though not necessary – by legal regulations and, in addition, which are the conditions and requirements these settlements have to meet in the process of becoming towns. My examinations did not concentrate merely on pure geographical factors, I also aimed to prove the existence of other influential aspects such as the political will (above all), which cannot be ignored in the process of proclamation. It was also my purpose to create a complex development indicator in order to show the correlated level of development of the newly proclaimed cities. My examinations involved the potential towns, i.e. "large villages" whose complex development was shown by the same method so as to make it easier to correlate them to the new towns.

My research is significantly based on comparing and evaluating any literature dealing with proclamation on the one hand, and processing, analysing primary data given by notaries or evaluating secondary statistical and historical data found in other publications on the other hand. In order to draw my conclusions I also used analogue examples in my statistic calculations (e.g. creating the complex indicator).

The concept of town is determined differently by various branches of science. The expansion of the feeling of inhabitable space and the spatial loose of settlements make it difficult to define towns properly. The settlement geographical, the urban statistic, the sociological approach all agree that a town is form of settlement specialized in central activity in the regional division of labour. The central functions make it possible for the town to play its regional role. On the other hand, this central role must be regarded differently in different territories of the country since, for example in the area of small villages in Dunántúl the elementary authorities may play central role. Some of the new towns lack in complete central functions which served as the basis of newborn terminology in the taxonomy of towns, such as "village-town", "dwarf-town", "barely-town", etc. refering mostly to freshly proclaimed small towns.

In the background of the increasing number of proclamations one might see the change of the relating legal regulations: unlike in the years before the 70's when there was simply no elaborated method of proclamation, in the following period and mostly after the political change more and more legal regulations dealt with the issue emphasising new aspects in terms of giving proclamations. The new laws introduced in 1990 proved to be too liberal about proclamations, which was best noticeable by putting subjective factors in the foreground.. This way of forming of the legal regulations ended up in a complete change even in the roots of proclamations in the last 50 years..

Whereas there are too many towns whose existence cannot be justified by rational arguments as for example the infrastructure is undeveloped, we have quite a few small settlements lacking the rank of being proclaimed but having the well-operating function of economic or administrative role. This statement was analysed and justified later in the thesis by my examinations on economic and infrastructural situation or the complex development indicator. Therefore it is not surprising that almost the same number of settlements gained proclamation between 1945 and 1990 as in the following 17 years. The difference seems even more significant in annual division: in the preceding decades of the political system change 2-3 settlements gained proclamation annually on average, unlike the 7-8 proclamations since 1990. This inequality deepened the regional differences in terms of level of urbanisation even further in Hungary: whereas the Budapest region, the north of Alföld (The Great Hungarian Plains) and Borsod-Abaúj-Zemplén county – though because of different reasons – is urbanised well above average, the regions of small villages have lost in the battle of urbanisation.

On the course of my examinations I found that the motivating factors for urbanisation have changed significantly, compared to the last decades: nowadays there is very little direct financial benefit of city rank, but the inhabitants may calculate with several indirect ones, such as an increase in estate values. Becoming a town is also a question of prestige in the rivalisation between neighbouring settlements.

Taking the examined criteria into consideration the geographical location as an influential aspect of urbanisation does seem to play an important role according to the legal regulation introducing the concept "the place of big villages in the settlement network of the region". In the case of several settlements it was the geographical location which helped in the process of urbanisation. Settlements divided in the first structure group gained proclamation only because of their location in the small village region where there were few towns. The

towns located in the agglomeration of big cities and large-village regions of the Alföld were divided into the second structure group sharing the feature of being located in regions where the settlement network is built up by highly populated elements. This location generated certain functions helping with the process of urbanisation. Settlements located in the critical areas have become towns in the process of compensating regional differences. Having good natural resources (e.g. coastline location) and booming tourism may also be an urbanising factor. A part of the settlement categories listed here – as it is proven in the later sections – may be seen as functional groups at the same time.

In several European countries population is considered as the only condition of proclamation, however, I came to the conclusion in my thesis that merely the number of inhabitants in the settlement does not reflect whether the settlement deserves the rank of town. In addition, the Hungarian towns are so far behind the ones in the developed countries in terms of infrastructure, authorities and level of development that other conditions should be set before proclamation. Thanks to this, more and more loosely populated large villages have gained proclamation regarding their favorable geographical location in the last few years. On the other hand, low population provides very few urban functions remunerative, thus densely populated towns are much closer to the concept of a functional town. Nevertheless, most new towns of ours have been increasing population constantly since their proclamation (mostly in the Budapest agglomeration) due to the special features of suburbanisation: while cities and bigger town are constantly losing population, small towns are enforced with those people. The situation, however, is different with the peripheral new towns located either on the border of counties or the border of state. Towns proclaimed after the political system change have increased their population due to the congenial migration figures (and not the natural reproduction), which shows that becoming town and the related better life circumstances do not necessarily result in higher reproduction rates. Suburbanisation, however, has a truly positive effect on new towns by improving the way people feel, increases shopping potential and thanks to this the amount of sum coming from local taxation.

Historical past may also influence the process of urbanisation in a way that several settlements tries to compensate for losing a previous rank (e.g. agricultural centre) by gaining proclamation. The chances of candidate settlements are increased by having a past rank as this factor is included in the criteria of proclamation according to the legal regulations.

Getting proclaimed is not only a right but also responsibility as the local council of the given settlement have to take care of the demands of local and regional inhabitants in terms of medium level services and infrastructure. The number or existence of certain institutes is not

neccesarily indispensable for proclamation. It may happen that although the institutes providing basic services are available in most new towns some central "real urbanic" functions might be missing. On the course of my investigations I drew the conclusion that the more special, the more exclusive the service we talk about the less probable the new towns provide it, which reflects that most of the freshly proclaimed towns are only inhabited by a few thousands of people. These towns cannot certainly be compared to others accomodating 10-20,000 people demanding the same network of services. Economic and infrastructural development is rather on a different scale in new towns, lacking the neccesary institutes in some cases, thus there are only few newly proclaimed settlements which meet the requirements of a real town in terms of functionality (located rather in the Budapest agglomeration or in the touristical regions in addition.) This leads to the fact that in the case of a lot of towns (e.g. gaining proclamation in the past few years in the townless regions or critical areas) the city rank is at least disputable.

In my thesis I also attempt to pove the significant influence of politics on proclamations. Politics has various ways to influence decisions made about proclamations. The dominant political characters (prime minister, head of state) are in charge of making decisions about proclamations. The reigning political force has always tried to make the best political use of promoting settlements, which can easily be proven by putting the increasing number of proclamations in the preceding year of political elections under investigation. The result shows very high promoting activity. My findings also claim that the political orientation of the settlement and the given electoral district also plays an important role in the chances of being promoted, it has been a tendency since the the political system change that the ruling political force supports those settlements at least twice as much whose political orientation suits theirs neglecting the settlements of the opposition respectively. The fact that it is more significant what lobby or what political orientation is in charge than the objective criteria of proclamation may lead to a dangerous tendency, which makes it impossible to follow the logic and keep the professional fairness of city proclamations.

In addition to examining the influential factors of town proclamations one by one, I also attempt to make the level of development of the new towns comperable and measurable by creating a complex indicator. In the course of my investigation I made a 10-figured minimum-maximum scale graded by 20 to be able to show the economic, touristic, demographic and infrastructural facilities of the settlements. My findings show that the majority of the most developed towns are located in the Budapest agglomeration, around Lake Balaton and in certain areas of Dunántúl, whereas the settlements below average are located –

almost without exception – in the regions of Észak-Magyarország (North of Hungary) and in the north of the Alföld (The Great Hungarian Plains). Nevertheless, this investigation also revealed that becoming a town in Hungary cannot be connected to merely objective factors, the social and economic circumstances have to be taken into consideration as well. Thus settlements located in the eastern regions of the country have a bigger chance to gain city rank even with worse features than the ones located in the highly developed areas around Budapest or in Dunántúl.

Accordingly, it would be rather circumstantial to set a list of requirements for candidating settlements consisting of objective, figure-based elements, since several settlements in the north-east region of Hungary could never meet these requirements. Basically, my examinations with large villages revealed that the majority fall behind the average of new towns, and some unfavorable tendencies can also be witnessed considering the loss of population and higher rate of unemployment or, for example, lacking institutions. It is really hard to find large villages which would meet the requirements set – though not necessarily – to other towns, although tendencies in the past few years have ended up in setting less demanding conditions. Accordingly, the tendency of promoting settlements in an unjustified way seems to continue, especially around Lake Balaton and in critical areas or in some large villages with special features. A part of these (e.g. Zamárdi, Halásztelek, Isaszeg, which have the biggest chance to be promoted) finished in considerable position on my complex development indicator scale.

My investigation has shown that due to the descending strictness of conditions of proclamation, more and more settlements – which are not prepared for the role of a city – gain proclamation. It certainly leads to the reconsideration of proclamations and the necessary changes in taxonomy of urbanisation.

Köszönetnyilvánítás

Elsősorban köszönöm témavezetőmnek, Dr. Becsei József Professzor Úrnak az általa nyújtott számtalan szakmai tanácsot és segítséget, továbbá azt, hogy a kutatói pályámon elindított és hogy ennek a dolgozatnak a megírására motivált.

Hálával tartozom Dr. Bajmócy Péter egyetemi docens Úrnak azért, hogy mind az egyetemi, mind a doktori tanulmányaim során bármilyen esetben hozzá fordulhattam, és rendkívüli segítőkészségével járult hozzá kutatói munkámhoz, illetve ahhoz, hogy a dolgozat jelen állapotába kerülhessen.

Köszönöm Dr. Trócsányi András tanszékvezető egyetemi docens Úrnak, Dr. Mészáros Rezső egyetemi tanár Úrnak és Dr. Kovács Zoltán tanszékvezető egyetemi tanár Úrnak, hogy a munkahelyi vita során számos építő javaslattal segítették elő a dolgozat elkészítését és végleges formába öntését.

Külön köszönet jár szüleimnek is, akik megteremtették a háttérrel e dolgozat megírásához: édesanyámnak, aki kitartóan biztatott és tanácsokkal látott el a disszertáció megírása közben, és édesapámnak, aki az értekezés elkészítésének bármelyik fázisában hajlandó volt azt lektorálni és engem számos javaslattal ellátni.

Köszönöm munkahelyem, a Szerb Antal Gimnázium dolgozóinak a disszertáció megírása közben nyújtott nélkülözhetetlen segítséget. Külön köszönöm Inotai István igazgató Úrnak, hogy minden lehetőséget megadott ahhoz, hogy a dolgozatot megírhassam. Hálás vagyok Thürmer Hajnalkának is, hogy a disszertáció megírása közben bármikor fordulhattam hozzá, amikor szükségem volt rá. Köszönöm Horváth Klárának, hogy segített előteremteni a disszertációhoz szükséges irodalmi háttérrel. Köszönöm Assenbrenner Judit és Kiss Gergely nyelvtanároknak, hogy hasznos tanácsokkal láttak el. Köszönet jár Takáts Botondnak is, aki technikai kérdésekben nyújtott segítséget. Köszönöm tarokkos kollégáimnak és barátaimnak is, hogy rengeteget biztattak, miközben ez a dolgozat megszületett.

Köszönettel tartozom barátaimnak, akik mögöttem álltak a dolgozat megírása közben. Hálás vagyok László István barátomnak, aki a dolgozat elkészítésének első pillanatától kezdve rendelkezésemre állt és olyan sok segítséget nyújtott, hogy nélküle a disszertáció ebben a formájában biztosan nem jelenhetett volna meg.

És köszönöm mindenki másnak, aki egyetemi tanulmányaim és tanári pályafutásom során bármit is hozzátett ahhoz, hogy ez a dolgozat megszülethessen.

Bibliográfia

A Magyar Köztársaság Alkotmánya. Novissima Kiadó Bt., Budapest, 2008.

A Magyar Köztársaság Helységnévtárai (1990-2007). Központi Statisztikai Hivatal Házinyomda, Budapest.

Babus Endre (1997): Új városok: Felsodort faluk. In: *HVG*, XIX. évfolyam 26. szám, pp. 85-86.

Babus Endre (1999): Előléptetett nagyközségek: Fel a városba. In: *HVG*, XXI. évfolyam 24. szám, pp. 106-112.

Babus Endre (2000): Előléptetett nagyközségek: Ahány ház, annyi város. In: *HVG*, XXII. évfolyam 28. szám, pp. 71-73.

Babus Endre (2001): Nagyközségek átminősítése: Elővárosok. In: *HVG*, XXIII. évfolyam 26. szám, pp. 81-82.

Babus Endre (2003): Előléptetett települések: Ez a falu város. In: *HVG*, XXV. évfolyam 27. szám, pp. 83-84.

Babus Endre (2004): Várossá előléptetett nagyközségek: Fót hátán. In: *HVG*, XXVI. évfolyam 23. szám, pp. 95-96.

Babus Endre (2005): Előléptetendő nagyközségek. Városi totó: 13+2. In: *HVG*, XXVII. évfolyam 26. szám, pp. 109-111.

Bajmócy Péter (2002): A szuburbanizációt kiváltó okok a vidéki Magyarországon. In.: Abonyiné Palotás Jolán-Becsei József-Kovács Csaba szerk.: *A magyar társadalomföldrajzi kutatás gondolatvilága*. Ipszilon Kiadó és Pedagógiai Szolgáltató Kft., Szeged. p 384.

Bánlaky Pál (1987): Kisvárosaink – a településhálózat köztes helyzetében. In: *Tér és Társadalom*, I. évfolyam 1. szám, pp. 31-45.

Becsei József (1999): *Nagyvárosi fejlődés és falusi átalakulás*. JATE, Szeged, p 124.

Becsei József (2001): *Fejezetek az általános társadalmi földrajz tanulmányozásához*. Egyetemi jegyzet (második rész). IPSZILON Kiadó és Pedagógiai Szolgáltató Kft., Budapest, p 218.

Benedek József: *Területfejlesztés és regionális fejlődés*. Presa Universitara Clujeana, Cluj-Napoca, p. 299.

Beluszky Pál (1967): A magyar városok központi szerepköre. In: *Statisztikai Szemle*, 45. évf. 6. szám, pp. 543-563.

Beluszky Pál (1973): A településosztályozás néhány elvi-módszertani szempontja. In: *Földrajzi Értesítő*, XXII. év. 4. szám, pp. 453-466.

Beluszky Pál-Győri Róbert (1999): A magyarországi városhálózat és az EU-csatlakozás. *Tér és Társadalom*, XIII. évf. 1-2. szám, pp. 1-30.

Beluszky Pál-Győri Róbert (2006): Ez a falu város! (Avagy a városi rang adományozásának gyakorlata és következményei 1990 után). *Tér és Társadalom*, XX. évf. 2. szám, pp. 65-81.

Beluszky Pál (2000): Adalékok a városállomány 1990 utáni átalakulásához. In.: Horváth Gy.-Rechnitzer J. szerk.: *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, p 615.

Beluszky Pál (2003): *Magyarország településföldrajza. Általános rész*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, p 568.

Csapó Tamás-Kocsis Zsolt (1997): A várossá nyilvánítás elvi kérdései, potenciális városok az Északnyugat-Dunántúlon. *Tér és Társadalom*, XI. évf. 1. szám, pp. 183-196.

Csapó Tamás (1998): A városnyilvánítás elvi kérdései, potenciális városok az Északnyugat-Dunántúlon. In: Mészáros R.-Tóth J. szerk.: *Földrajzi kaleidoszkóp. Tanulmányok Krajkó Gyula professzor 70. születésnapjára*. JPTE TTK Általános Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék – JATE TTK Gazdaságföldrajzi Tanszék, Pécs-Szeged, pp. 260-273.

Csapó Tamás-Kocsis Zsolt szerk. (2008): *Nagyközségek és kisvárosok a térben*. Savaria University Press, Szombathely.

Csatári Bálint (2002): Újabb kísérletek az 1990-es évek magyar városfejlődési folyamatainak áttekintő értelmezésére. In.: Abonyiné Palotás Jolán-Becsei József-Kovács Csaba szerk.: *A magyar társadalomföldrajzi kutatás gondolatvilága*. Ipszilon Kiadó és Pedagógiai Szolgáltató Kft., Szeged, p 384.

Cséfalvay Zoltán (1994): *A modern társadalomföldrajz kézikönyve*. IKVA Könyvkiadó Bt., Budapest, p 366.

Dövényi Zoltán-Kovács Zoltán (1999): A szuburbanizáció térbeni-társadalmi jellemzői Budapest környékén. *Földrajzi értesítő*, XLVIII. évfolyam 1-2. szám, pp. 33-57.

Dövényi Zoltán (2003): Településrendszer. In.: Perczel György szerk.: *Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza*. Egyetemi tankönyv. Második, átdolgozott kiadás. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, p 632.

Dövényi Zoltán (2006): „Ez a falu város”. Tűnődések a hazai várossá nyilvánítások kapcsán. In: Blahó J.-Tóth J. (szerk.): *Tanulmányok Mendöl Tibor születésének 100. évfordulóján*. Orosháza-Pécs, pp. 109-115.

Enyedi György (1988): *A városnövekedés szakaszai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, p 116.

Enyedi György (1995): Városverseny, várospolitikai, városmarketing. In: *Tér és Társadalom*, IX. évfolyam 1-2. szám, pp. 1-3.

Enyedi György (1996): *Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest, p 138.

Enyedi György (2004): Az urbanizáció új térszerkezeti formái. In.: Dr. Hanusz Árpád szerk.: *Földrajzi környezet – történeti folyamatok. Tanulmánykötet Dr. Frisnyák Sándor 70. születésnapja tiszteletére*. Nyíregyházi Főiskola Természettudományi Főiskolai Kar Földrajz Tanszéke, Nyíregyháza, p 288.

Gáspár Lujza (2003): A rendszerváltás területi vonatkozásai Magyarországon. *Comitatus*, XIII. évfolyam 11-12. szám, pp. 90-104.

Hajdú Zoltán (2005): *Magyarország közigazgatási földrajza*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, p 332.

Hencz Aurél (1973): *Területrendezési törekvések Magyarországon*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, p 678.

Izsák Éva (2003): *A városfejlődés természeti és társadalmi tényezői. Budapest környéke*. Napvilág Kiadó, Budapest, p 178.

Kiss Éva (1997): A várossá nyilvánítás problematikája és a várossá válás jelentősége az önkormányzatok szemszögéből. *Földrajzi Értesítő*, XLVII. évf. 3. füzet, pp. 456-481.

Konrád-Szelényi (1971): A késleltetett városfejlődés társadalmi konfliktusai. *Valóság*, 1971/12. szám.

Korcelli, Piotr (2000): The Polish urban system: stability and change. Experience of the 1990s. In: Horváth Gy. (ed.) *Regions and Cities in the Global World*. Centre for Regional Studies. Pécs, pp. 159-175.

Kóródi József-Kőszegfalvi György (1971): *Városfejlesztés Magyarországon*. Kossuth Kiadó, Budapest, p 136.

Kovács Tibor (1969): A statisztikai település- és városfogalom. In: *Területi Statisztika*, XIX. évfolyam, p. 477-489.

Kovács Tibor (2005): Urbanizációs folyamatok és városstatistika. *Területi Statisztika*, VIII. évfolyam 4. szám, pp. 292-300.

Kovács Zoltán (2001): A települések fejlődése. In: Beluszky P.-Kovács Z.-Olessák D. (szerk.): *A terület- és településfejlesztés kézikönyve*. CEBA Kiadó, Budapest, pp. 67-91.

Kovács Zoltán (2005): Urbanizáció és városhalózat. In: Kocsis K. (szerk.): *Délkelet-Európa térképekben*. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Kossuth Kiadó, Budapest, pp. 49-58.

Kovács Zoltán (2007): Urbanizáció és városfejlődés Kelet-Közép-Európában a rendszerváltás után. In: Kovács Csaba-Pál Viktor (szerk.): *A társadalmi földrajz világi*. Szegedi Tudományegyetem Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged, pp. 355-369.

Kozma Gábor (1995): Városmarketing mint a helyi gazdaságfejlesztés egyik lehetséges eszköze. *Tér és Társadalom*, IX. évfolyam, 1. szám, pp. 37-54.

Kőszegfalvi György (1987): A magyarországi kisváros hálózat. In: *Területi Statisztika*, 37. évfolyam 1-3. szám, pp. 55-70.

Kőszegfalvi György (1997): A magyarországi településrendszer a kilencvenes években. *Területi Statisztika*, I. évfolyam 1. szám, pp. 50-64.

Kőszegfalvi György (2001): Hazánk kisvárosai. *Területi Statisztika*, IV. évfolyam 3. szám, pp. 269-281.

Kőszegfalvi György (2004): *Magyarország településrendszere. Történelmi vázlat településrendszerünkről*. Alexandra Kiadó, Pécs, p 158.

Krizsán Mária (1994): *Új városok (1991-1993)*. Belügyminisztérium kiadó, Budapest.

Lackó László (1988): *Területi fejlődés, politika, tervezés*. Akadémiai kiadó, Budapest.

Lengyel Imre-Rechnitzer János (2000): A városok versenyképességéről. In: Horváth Gy.-Rechnitzer J. szerk.: *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, p 615.

Letenyey László (2006): *Településkutatás I. Módszertani kézikönyv*. Új Mandátum Kiadó-Ráció Kiadó, Budapest, 313 p.

Lettrich Edit (1965): Urbanizálódás Magyarországon. In: *Földrajzi Tanulmányok 5*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 83 p.

Magyarország megyei kézikönyvei. Főszerkesztő: Dr. Kasza Sándor. CEBA Kiadó.

Máthé Márta (1994): Kistérségi funkciók ellátása. Potenciális városok Győr-Moson-Sopron megyében. *Falu, város, régió*, 1994/5. szám, pp. 39-41.

Megyei statisztikai évkönyvek (1990-2005). Központi Statisztikai Hivatal.

Mendöl Tibor (1963): *Általános településföldrajz*. Akadémiai kiadó, Budapest, 567 p.

Molnár Attila (2000): Városi folyamatok, tendenciák a rendszerváltás után Magyarországon. *Falu, város, régió*, 2000/6. szám, pp. 3-10.

Mumford, Lewis (1961): *The City in History. Its Origins, its Transformations, and Its Prospects*. Harcourt, Brace & World, New York.

Musil, Jiří (1992): Changing urban systems in post-communist societies in Central Europe. Analysis and prediction. In: Enyedi, Gy. (ed.): *Social transition and urban restructuring in Central Europe*. Budapest, European Science Foundation, pp. 69-83.

Nemes Nagy József (1995): Soprontól Nyíradonyig. Városok a piacgazdasági átmenetben. *Comitatus*, V. évfolyam 8-9. szám, pp. 15-22.

Nemes Nagy József (2005): *Regionális elemzési módszerek*. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest, p. 284.

Pirisi Gábor (2007): A terület- és településfejlesztés településtípusok szerinti aspektusai. In: Bucher E.-László M. szerk.: *A terület- és településfejlesztés válogatott, annotált bibliográfiája*. A magyar regionalizmus válogatott, annotált bibliográfiája 3. Lomart Kiadó, Pécs, pp. 9-27.

Pirisi Gábor-Trócsányi András (2006): Átalakuló kisvárosok a Dél-Dunántúlon. In: *Földrajzi Értesítő*, LV. évfolyam 1-2. füzet, pp. 87-108.

Pirisi Gábor-Trócsányi András (2007): A várossá nyilvánítás, mint a területfejlesztés eszköze? A városi cím elnyerésének területpolitikai vonatkozásai. *Területfejlesztés és Innováció*, 1. évfolyam 2. szám, pp. 2-8.

Pirisi Gábor-Trócsányi András (2008): Továbbra is népszerű a várossá válás lehetősége. *Területfejlesztés és Innováció*, 2. évfolyam 2. szám, pp. 36-37.

Rechnitzer János (2002): A városhálózat az átmenetben, a kilencvenes évek változási irányai. In: *Tér és Társadalom*, XVI. évfolyam 3. szám, pp. 165-183.

Rudl József (1998): Az új kisváros és a városi funkciók. *Földrajzi Értesítő*, XLVII. évfolyam 1. füzet, pp. 31-41.

Rudl József (2002): Településközi kapcsolatok és az új kisváros. In.: Abonyiné Palotás Jolán-Becsei József-Kovács Csaba szerk.: *A magyar társadalomföldrajzi kutatás gondolatvilága*. Ipsylon Kiadó és Pedagógiai Szolgáltató Kft., Szeged, p. 384.

Sykora, L. (2006): Urban development, policy and planning in the Czech Republic and Prague. In: Altrock, U. – Güntner, S. – Huning, S. – Peters, D. (eds): *Spatial Planning and Urban Development in the New EU Member States*. Ashgate, Aldershot, pp. 113-140.

Szabó Yvette (2006): Távolsági beszélgetés. A magyar települések ranglistája. *HVG*, XXVIII. évfolyam 1. szám, pp. 79-82.

Szatmári Sándor (1994): A várossá válás útján. *Falu, város, régió*, 1994/8. szám, pp. 52-54.

Szepesi Gábor (1998): A József Attila Tudományegyetem vonzáskörzete az 1997-98-as tanév alapján. In: Becsei József (szerk.): *Kutatási anyag az Oktatási Minisztérium részére*, pp. 1-33.

Szepesi Gábor (2005): Balassagyarmat gazdaság- és társadalomföldrajza az ezredfordulón. Készült 2000-ben. In: *Balassagyarmati Honismereti Híradó, 2005-ös évkönyv*. Balassagyarmat, 2005, pp. 81-101.

Szepesi Gábor (2007): Várossá nyilvánítások Magyarországon. In: Becsei József: *Átalakuló alföldi városok*. Szeged, pp. 151-176.

Szepesi Gábor (2008): A rendszerváltozás utáni várossá avatások Magyarországon. In: *Tér és Társadalom*, XXII. évfolyam, 2. szám, pp. 53-70.

Szigeti Ernő (1997): Urbanizáció, városhálózat, várossá nyilvánítás. *Területi Statisztika*, I. évfolyam 1. szám, pp. 66-81.

Szigeti Ernő (2002a): Község, város, jogállás. Budapest, 2002.

Szigeti Ernő (2002b): Nagyközség – egy „szerephiányos” közigazgatási településkategória. *Területi Statisztika*, V. évfolyam 2. szám, pp. 126-143.

Területi Statisztika városbemutató számok: 1. évfolyam 1. szám (1997), 2. évfolyam 3. szám (1998), 3. évfolyam 5-6. szám (2000), 4. évfolyam 1., 5-6. szám (2001), 5. évfolyam 1. szám (2002), 6. évfolyam 5. szám (2003), 7. évfolyam 5-6. szám (2004), 8. évfolyam 1., 4-6. szám (2005).

Timár Judit (1999): Elméleti kérdések a szuburbanizációról. *Földrajzi Értesítő*, XLVIII. évfolyam 1-2. szám, pp. 7-32.

Timár Judit-Váradi Monika Mária (2000): A szuburbanizáció egyenlőtlen fejlődése az 1990-es évek Magyarországon. In.: Horváth Gy.-Rechnitzer J. szerk.: *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, p 615.

Tóth József (1981): A településhálózat és a környezet kölcsönhatásának néhány elméleti és gyakorlati kérdése. In: *Földrajzi Értesítő*, 30. évfolyam 2-3. szám, pp. 267-292.

Tóth József (1988): *Urbanizáció az Alföldön*. Területi és Települési Kutatások 3. Akadémiai Kiadó, Budapest, p 200.

Tóth József (1996): Településrendszerünk legkisebb elemei. In.: Dövényi Zoltán szerk.: *Tér-gazdaságtársadalom*, Budapest.

Tóth József-Trócsányi András szerk. (1996): *Összegzés „A magyarországi városhálózat és a városhiányos térségek vizsgálata” c. kutatás témakörében*. JPTE TTK ÁTUT Pécs, 126 p.

Tóth József-Trócsányi András (2006): A magyarországi városhálózat és a városhiányos térségek vizsgálata. In: Pap N.-Tóth J. (szerk.): *Terület- és településfejlesztés II*. Kutatások a terület- és településfejlesztésben. Alexandra Kiadó, Pécs, pp. 207-215.

Trócsányi András (2007): *A várossá nyilvánítás gyakorlata Magyarországon*. In: Nyitott Egyetem, Universitas Televízió, Pécsi Tudományegyetem.

Trócsányi András-Pirisi Gábor-Malatyinszki Szilárd (2007): A célnál fontosabb a bejárt út. A várossá nyilvánítás gyakorlata Magyarországon. *Falu, város, régió*, 2007/3. szám, pp. 18-27.

www.afsz.hu

www.hvg.hu

www.ksh.hu

www.parlament.hu

www.valasztas.hu

www.varossanyilvanitas.hu

Zoltán Zoltán (2002): A magyar kisváros-hálózat kiterjedése az 1990-es évtizedben I. *Comitatus*, XII. évfolyam 11-12. szám, pp. 142-151.

Zoltán Zoltán (2003): A magyar kisváros-hálózat kiterjedése az 1990-es évtizedben II. *Comitatus*, XIII. évfolyam 1-2. szám, pp. 121-126.

Ábrák, mellékletek és táblázatok jegyzéke

1. ábra: A városi lakosok arányának alakulása a dualizmus korában.....	18
2. ábra: 1945 előtti várossá nyilvánítások a mai Magyarország területén a mai városokból kiindulva.....	21
3. ábra: A városok számának alakulása a szocializmus évtizedei alatt	22
4. ábra: A városi lakosok arányának változása az össznépeségben belül	23
5. ábra: Várossá avatások a rendszerváltás előtt	27
6. ábra: A várossá válás szabályozásának folyamata	29
7. ábra: A városok száma a rendszerváltás előtt és után.....	30
8. ábra: A városok számának évenkénti változása 1990 után	30
9. ábra: Az új városok megoszlása megyénként, 2007-es év végi állapot.....	31
10. ábra: A várossá nyilvánítások időbeli megoszlása	33

11. ábra: A városi lakosok aránya (százalékban kifejezve) hazánk megyéiben, 2007	34
12. ábra: A GDP területi megoszlása 2004-ben	35
13. ábra.: Új városaink csoportosítása földrajzi fekvés szerint	41
14. ábra: Az új városok népessége a várossá válás évében	46
15. ábra: A népességszám változásának éves átlaga az új városokban.	50
16. ábra: Természetes szaporodás, illetve fogyás ezrelékben Magyarország településein.....	51
17. ábra: Hazánk agglomerációinak természetes szaporulata, illetve fogyása ezrelékben	52
18. ábra: Hazánk településeinek vándorlási különbözete.....	53
19. ábra: Hazánk agglomerációinak vándorlási mérlege ezrelékben	56
20. ábra: A középiskolák száma az új városokban, 2005.....	68
21. ábra: Intézményi ellátottság a vizsgált 15 intézmény esetében	71
22. ábra: A regisztrált vállalkozások számának változása az 1990-es évek elején várossá vált településeken, 2006.	74
23. ábra: Az egy évre jutó várossá avatások száma 1990 óta.....	80
24. ábra: A várossá avatások száma kormányzati ciklusonként.....	82
25. ábra: A várossá avatott települések politikai orientációja 1990 és 1994 között	82
26. ábra: A várossá avatott települések politikai orientációja 1994 és 1998 között	83
27. ábra: A várossá avatott települések politikai orientációja 1998 és 2002 között	84
28. ábra: A várossá avatott települések politikai orientációja 2002 és 2006 között	85
29. ábra: A várossá avatott települések politikai orientációja 2007-ben	86
30. ábra: A rendszerváltás után várossá vált települések politikai irányultsága.....	86
31. ábra: A köztársasági elnökök által városi rangra emelt települések politikai irányultsága	87
32. ábra: Az új városok komplex fejlettsége a vizsgált 10 mutató alapján.....	94
33. ábra: Az új városok számának regionális megoszlása komplex fejlettségük szerint.....	96
34. ábra: A nagyközségek és az új városok földrajzi elhelyezkedése	98
35. ábra: A nagyközségek népességszáma, 2007.....	100
36. ábra: A középiskolák megléte a nagyközségekben, 2007	104
37. ábra: Nagyközségeink intézményi ellátottsága a vizsgált 15 tényező alapján.....	106
38. ábra: Nagyközségeink komplex fejlettsége.....	107
1. táblázat: Az új városok régi városokhoz viszonyított aránya, 2007	32
2. táblázat: A városok számának és a városi lakosok arányának megyénkénti megoszlása, 2007	33
3. táblázat: Nagyközségeink és új városaink megyék közötti megoszlása, 2007	36
4. táblázat: Hazánk városainak népességszám szerinti kategorizálása, 2007	47
5. táblázat: A legjelentősebb népességváltozást mutató városok a várossá válás évéhez képest, 2007	49
6. táblázat: Az 1000 főre jutó kiskereskedelmi boltok száma, 2006	65
7. táblázat: A regisztrált vállalkozások számának településenkénti regionális megoszlása, 2006	69
8. táblázat: A kiskereskedelmi boltok és a vendéglátóhelyek számának változása a várossá avatás évéhez képest, 2006	72
9. táblázat: A munkanélküliségi ráta alakulása új városainkban, 2007	90
10. táblázat: A személyijövedelemadó-alapot képező jövedelem egy állandó lakosra, 2005	91
11. táblázat: A vendégéjszakák számának eltérései az új városokban, 2006 (Forrás: KSH).....	93
12. táblázat: Az új városok komplex fejlettsége alapján felállított rangsor.....	94
13. táblázat: Egykori mezővárosi vagy járasszékhelyi nagyközségek	98
14. táblázat: Az 1000 főre jutó kiskereskedelmi boltok száma a nagyközségekben, 2006	102
15. táblázat: A nagyközségek komplex fejlettsége alapján felállított rangsor.....	108

Mellékletek

1. Új városaink időrendi sorrendben
2. Az új városok népességének alakulása
3. Új városaink gazdasági és infrastrukturális fejlettsége
4. Az új városok előjáróinak és választóköriük képviselőjének politikai orientációja
5. Új városaink komplex fejlettsége
6. Nagyközségeink jellemzése
7. Nagyközségeink komplex fejlettsége